

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE
YOL KESEN HARAMİLER VE DEVLETLÜ EŞKİYALAR**

ÜMMÜGÜLSÜM KAYĞUSUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

TEMMUZ- 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAME'SİNDE
YOL KESEN HARAMİLER VE DEVLETLÜ EŞKİYALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ümmügölsüm KAYĞUSUZ

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Çağ Tarihi**

“Bu tez 01/07/2021 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertay	Başarılı
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı	Başarılı
Doç. Dr. Kerim İlker Bulunur	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

ÜMMÜGÜLSÜM KAYĞUSUZ

01.07.2021

ÖNSÖZ

Tezin büyük kısmı pandemi döneminde yazıldı. Bu sıkıntılı dönemde birçok kişi ve kurumun desteğini aldım. Bilgi Üniversitesi Santral Kütüphanesi çalışanlarına, desteklerinden dolayı Hacer Kılıçarslan'a, misafirperverlikleri ve dostlukları için Gülistan Ünal ve Yasemin Gündoğdu'ya, tez metnini kontrol eden ve düzeltmeler yapan Mustafa İzzet Altun'a ve tez stresıyla baş etmeme yardımcı olan, değerli katkılarda bulunan Fatma Altıok'a teşekkürlerimi sunuyorum. Anne, babam ve hayatımın her aşamasında olduğu gibi tezimde de beni yalnız bırakmayan, maddi manevi desteklerde bulunan kıymetli ablalarım Zeynep ve Zehra Kayğusuz'a minnettarım. Son olarak bana sabırla ve ilgiyle rehberlik eden hocam Mehmet Yaşar Ertaş'a teşekkür ediyorum.

Ümmügülsüm KAYĞUSUZ

1 Temmuz 2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
HARİTA LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM I: 17. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKIYALIK.....	6
--	---

1.1. Eşkialığı Doğuran Sebepler	6
1.1.1. Uzun Süren Savaşlar	6
1.1.2. Otorite Boşluğu	10
1.1.3. Tımar ve Vergi Sistemindeki Değişimler.....	12
1.1.4. Doğal Afetler.....	14
1.2. Eşkialığın Etkileri	16
1.2.1. Sosyal Hayata Etkisi	16
1.2.2. Ekonomik Faaliyetlere Etkisi	17
1.2.3. Tarıma Etkisi	19
1.3. Eşkialıya-Devlet İlişkileri	20
1.3.1. Eşkialıların Cezalandırılması	20
1.3.2. Devletin Celali Liderleri ile Anlaşması.....	21

BÖLÜM II: EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE YOL KESEN	
---	--

HARAMİLER.....	23
----------------	----

2.1. Eşkialıya Anlatıları.....	23
2.1.1. Çomar Bölükbaşı.....	23
2.1.2. Çerkeş Menzili	29
2.1.3. Şıpka Dağı Geçidi/Kabirova Köyü	32
2.1.4. Şeşan Dağı ve Eşkialıya Yano	38
2.1.5. Domaniç Dağı Geçidi.....	41
2.1.6. Çarpan Boğazı/Urla.....	45
2.1.7. Alman Boğazı.....	47
2.1.8. Dalkavak/Nazilli.....	50

2.1.9. Seki Yaylağı/Gök Beli	52
2.1.10. Arslanlı Beli	54
2.1.11. Şam Hac Kervanı ve Eşkılar.....	57
2.1.11.1. 1672 Şam Hac Kervanının Karşılaştığı Eşkılalık Olayları	61
2.2. Eşkıla Coğrafyası	66
2.3. Eşkılaların Toplumsal Kökenleri	73
2.4. Eşkılaların Silahları ve Kıyafetleri	80
2.4.1. Silahlar	80
2.4.2. Kıyafetler.....	85
2.5. Baskın Taktikleri.....	87
2.6. Eşkıla-Halk İlişkileri.....	91
2.7. Eşkılalara Karşı Alınan Tedbirler	94
BÖLÜM III: DEVLETLÜ EŞKILALAR	101
3.1. Abaza Mehmet Paşa	101
3.2. Şuşık Kalesi Beyi Mustafa.....	108
3.3. Defterdarzade Mehmet Paşa.....	110
3.4. Kara Haydaroğlu Mehmet	123
3.5. Gürcü Nebi ve Katırcıoğlu.....	127
3.6. Bitlis Hanı Abdal Han	132
3.7. Celali Kara Abaza Hasan Ağa.....	141
3.7.1. IV. Mehmet'in Celali Seferi.....	147
3.1.8. Daşnık Mirza ve Haneft Haleft	151
SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	155
ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

İ.A. : İslam Ansiklopedisi

c. : Cilt

çev. : Çeviren

haz. : Hazırlayan

ed. : Editör

S. : Sayı

s. : Sayfa

yy. : Yüzyıl

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: XVII. yüzyılda avarız ve cizye vergilerindeki artış.....	14
--	----

HARİTA LİSTESİ

Harita 1:	Çerkes Menzili/Çankırı.....	30
Harita 2:	ŞıpkaGeçidi/Bulgaristan.....	33
Harita 3:	Domaniç Geçidi/Bursa.....	42
Harita 4:	Çarpan Boğazı/İzmir.....	46
Harita 5:	Alman Boğazı/İzmir.....	48
Harita 6:	Dalkavak/Nazilli.....	51
Harita 7:	Arslanlı Bel/Maraş.....	55
Harita 8:	Katran Kalesi/Ürdün.....	58
Harita 9:	Hazreti Salih Kayası.....	60
Harita 10:	Ula Boğazı/Suudi Arabistan.....	65

ÖZET

Başlık: Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yol Kesen Haramiler ve Devletlü Eşkıyalar

Yazar: Ümmügülsüm Kaygusuz

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş

Kabul Tarihi: 01.07.2021

Sayfa Sayısı: VII +167

Evliya Çelebi, yaklaşık yarım asır yaptığı seyahatlerle Osmanlı coğrafyasını baştan başa dolaşmış, gezip gördüğü yerleri her boyutuyla kaleme almış dünyanın en büyük seyyahlardan biridir. Seyahatname’de şehir anlatılarından tarihi vakalara, meşhur şahıslardan sıradan insanlara, inançlardan antropolojik kültüre kadar hemen her konuya yer vermiş, kendine has bir üslubuyla okuyucusuna aktarmıştır. Evliya Çelebi’nin hayat akışı ve seyahat macerasına paralel olarak aktardığı önemli başlıklardan biri de Osmanlı ülkesindeki siyasi ve sosyal krizler ve bu bağlamda harami, eşkıya ve celali hikayeleridir. Evliya’nın söz konusu başlıklarda tanık olduğu veya dinlediği olayları anlatırken aynı zamanda 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli konularından biri olan eşkıyalıkla ilgili aşağıdan tarih yazmaya olanak tanıyan farklı bir perspektif sunmuş ve zengin bilgiler bırakmıştır. Bu araştırma da Evliya Çelebi’nin sunduğu bu zengin birikimden istifade ederek hazırlanmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yol Kesen Haramiler ve Devletlü Eşkıyalar tezinin birinci bölümünde eşkıyalığın sebepleri, ekonomik ve sosyal etkileri ve devletin eşkıyaları cezalandırma yöntemleri açıklanmıştır. İkinci bölümde Evliya’nın aktardığı hikayeleri üzerinden eşkıyaların faaliyet gösterdiği mekanları, silahları, kıyafetleri, taktikleri, reaya eşkıya ilişkileri, eşkıyalara karşı alınan tedbirler değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar literatürdeki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise Evliya Çelebi’nin daha çok tanıklığına istinaden okuyucusuyla paylaştığı isyan etmiş paşalar ve büyük eşkıya liderleriyle ilgili bilgiler tahlil edilmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi’nin isyan hikayelerine bakış açısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşkıya, Celali, Evliya Çelebi, İsyan, Osmanlı

ABSTRACT

Title of Thesis: Bandits and Jelalis in Book of Travel by Evliya Çelebi

Author of Thesis: Ümmügülsüm Kayğusuz

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş

Accepted Date: 01.07.2021

Number of Pages: VII +167

Evliya Çelebi is one of the world's greatest traveler, who traveled throughout the Ottoman geography with his travels for nearly half a century, and wrote down all aspects of the places he visited. In Seyahatname, he included almost every subject from city narratives to historical cases, from famous people to ordinary people, from beliefs to anthropological culture, and conveyed it to his readers with a unique style. One of the important topics that Evliya Çelebi conveys in parallel with his life flow and travel adventure is the political and social crises in the Ottoman country, and in this context, the stories of harami, bandit and jalali. When describing the events that Evliya witnessed or heard in the aforementioned titles, he also presented a different perspective and left valuable information about banditry, which was one of the most important subject of the 17th century Ottoman history, and by allowing history to be written from below. This research was prepared by making use of this rich knowledge presented by Evliya Çelebi. In the first part of the thesis, the causes of banditry, its economic and social effects and the methods of punishing bandits by the state are explained. In the second part, the places where the bandits operate, their weapons, clothes, tactics, reaya-bandit relations, and the measures taken against the bandits were evaluated through the stories told by Evliya. In the third part, the information about the rebellious pashas and great bandit leaders, which Evliya Çelebi shared with his reader based on his testimony, was analyzed.

Keywords: Jelali, Bandit, Rebellious Pasha, Robber

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Eşkîyaların yaşam tarzı, faaliyet mekanları, pusu taktikleri, kıyafet ve silahları, halk ile olan ilişkileri, onlara karşı alınan tedbirler çalışmanın konusudur. Ayrıca kalabalık ordularıyla payitahtı tehdit eden asi paşalar, amaçları, isyan nedenleri ve süreçleri, asi paşaların birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri de konumuz dahilindedir. Bunların hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tamamını gezen Evliya Çelebi'nin gözlemleri üzerinden değerlendirilecektir. Evliya Çelebi seyahatleri boyunca hem yollarda eşkıyalarla karşılaşmış hem de büyük isyancı ve paşaların isyanlarına tanıklık etmiştir. Şahit olduğu veya haberdar olduğu eşkıyalık olaylarını da büyük bir ustalıkla seyahatname metnine eklemiştir. Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin sıradan haramilerin yanı sıra, devlet kadrolarında görev yapmış ve bir şekilde isyan ederek celali saflarında yer almış asilere dair tespit ve yorumlarından oluşan anlatıları analiz edilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalar ve asi paşalar devlet perspektifi ile değerlendirilmiştir. Bu bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Çalışmalar asilerin devlete ve halka verdiği zararlar üzerine yoğunlaşmış, eşkıyalıkla ilgili daha spesifik sorular göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden faydalanılarak eşkıyaların kıyafetlerini, silahlarını, pusu kurdukları mekanları, faaliyet alanlarını ve birbirleri arasındaki ilişkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra celalilikle suçlanmış paşaların isyan süreçleri, amaçları ve duygu dünyaları incelenecektir. Osmanlı tarihi çalışmaları çoğunlukla devlet merkezli bir bakış açısıyla yazılmışken bu çalışmada Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre asilerin gözünden de eşkıyalığın anlatılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada klasik araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İlk önce celaliler ve eşkıyalarla ilgili literatür taraması yapılarak okumalar yapılmıştır. Ardından ana kaynağımız Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde eşkıyalar ve asi paşalarla ilgili bilgiler fişlenmiş ve tasnif edilmiştir. Bununla beraber dönemin kroniklerinde de asi paşalara ve eşkıyalara dair

hikayeler ve anekdotlar tasnif edilmiştir. Bu bilgiler literatürdeki çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Elde edilen bilgiler tematik olarak ayrılarak tez yazımında kullanılmıştır.

Çalışmanın Önemi

17. yüzyıl Osmanlı tarihi çalışmalarında celaliler ve eşkıyalar ihmal edilmiş bir konudur. Tarihçiler çoğunlukla 1591-1611 yıllarını çalışmış, 17. yüzyılın ikinci yarısıysa eksik bırakılmıştır. Bu yıllar arasında yapılan çalışmalarda eşkıyalığın ortaya çıkış nedenleri incelenmiş, isyan ve eşkıyalığın siyasi ve sosyal bağlamları ortaya konulmuştur. Keza irili ufaklı çeteler, eşkıyaların faaliyetleri ve etkileri tartışılmış; Osmanlı idaresinin “celali” adı verilen eşkıyalara karşı aldığı tedbirler ve isyanları bastırma konusunda izlediği yöntemler değerlendirilmiştir. Dolayısıyla eşkıyalığın siyasi, sosyal ve ekonomik bir olgu olarak anatomisi çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak kullanılan kaynakların büyük bir kısmının resmi belgelerden oluştuğu gibi yapılan çalışmaların büyük kısmı da devlet merkezli bir perspektifle kaleme alınmıştır. Bu da konu bir eşkıya veya çeteye odaklanılmış olsa bile araştırmaların makro nitelikte kalmasına yol açmıştır. Bu tez çalışmasında ise Osmanlı 17. yüzyılındaki isyan ve eşkıyalığı şimdiye kadar yapılmış çalışmalardan farklı olarak mikroskobik bir analize tabi tutulmuştur. Literatürde eksik bırakılmış eşkıyaların ve asi paşaların mekanları, silahları, kıyafetleri pusu taktikleri, isyan sebepleri ve amaçları ortaya konmuştur. Keza bu çalışmada, devleti merkezli bir bakış açısından ziyade asilerin ve eşkıyaların yaşam ve düşünceleri üzerine odaklanılmıştır.

Litaratür Analizi

Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar eşkıyalık faaliyetleri eksik olmamıştır. Özellikle de Osmanlı Devleti’nin siyasi ve mali krizler yaşadığı 17. yüzyılda eşkıyalık başta Anadolu olmak üzere ülke genelinde bir hayli artmıştır. Osmanlı dönemi eşkıyalık faaliyetleri üzerine çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Ağırlıklı olarak Celaliliğin yaygınlaştığı 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarına odaklanan bu çalışmalarda temel kaynaklar arşiv belgeleri ve kronikler olmuştur. Dolayısıyla ortaya konulan bilgi ve yapılan tahlillerde devlet merkezli bir bakış açısı egemen olmuştur. 17. yüzyıldaki isyan ve eşkıyalıkla ilgili en önemli kaynaklardan

biri de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir. Ancak eşkıyalık incelemelerinde Evliya'nın tespit, bilgi ve değerlendirmelerine az sayıdaki araştırma dışında pek dikkate alınmamıştır. Halbuki hem bir tanık hem de bizatihi eşkıyaların içinden biri olarak Evliya'nın anlattıkları meseleye derinlik kattığı gibi farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Evliya Çelebi'nin eşkıya anlatılarını temel kaynak olarak kullanan az sayıdaki çalışmalardan ilki Vehbi Günay'ın "*Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkıyalar ve Celaliler*" adlı makalesidir. Makalede Evliya'nın eşkıyalarla ilgili anlattığı kısımlar aynen aktarılmış ve bazı bilgiler kroniklerle karşılaştırılmıştır. Evliya'nın eşkıyalara dair verdiği bilgileri esas alan bir başka çalışma olan Nuran Tezcan'ın "'Seyyah-ı Alem' Evliya Çelebi'nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomar Bölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması" makalesi ise tarihsel verilerden çok Evliya Çelebi'nin üslubu değerlendirilmiştir.

Evliya Çelebi'nin bilgi ve yorumlarını değerlendirirken karşılaştırma yapabileceğimiz bilimsel çalışmaların sayısı ise görece fazladır. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık konusunda yazılmış en kapsamlı kitaplardan olan Mustafa Akdağ'ın "*Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyamları*" adlı eseridir. 1550-1603 yıllarını kapsayan eser Osmanlı mahkeme sicillerinden faydalanılarak yazılmıştır. Kitapta, celali isyanlarının nedenleri ve sonuçları ayrıntılarla ele alınır. Uzun süren savaşların, nüfus artışının, vergi politikalarının eşkıyalığa etkisi ortaya konulur. Devletin ve halkın eşkıyalığa karşı verdikleri mücadeleler incelenir. Yine Akdağ "*Celali İsyamlarının Başlaması*" isimli makalesinde 16. yüzyılda imparatorluğun idari ve iktisadi durumunu ortaya koyarak isyanların çıkış sebeplerini inceler. Bunlar neticesinde çıkan celali isyanlarının devlet yönetiminde ve kurumlarında nasıl sorunlara neden olduğunu belirtir. Akdağ'ın "*Celali İsyamların'dan Büyük Kaçgunluk*" makalesi 1603-1606 yıllarını kapsar. Makalede celali isyanlarının 1550-1603'e kadar benzer seyir izlediği ancak bu tarihten itibaren bambaşka bir boyut kazandığını yine Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanarak ortaya koyar. Sam White "*Osmanlı'da İsyam İklimi*" 16. yüzyılda Akdeniz'de etkisini gösteren Küçük Buzul Çağı olarak da bilinen iklim değişikliğinin celali isyanlarıyla bağlantısını açıklar. Eserde Küçük Buzul Çağı sebebiyle Osmanlılarda yaşanan krizin aynı dönemde başka devletlerce de yaşandığı ortaya konulmuştur. Sosyolog Karen Barkey'in "*Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*" kitabı isyan eden paşalara ve onların devletle olan ilişkilerine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Devletin

asilerle anlaşma yoluna gidilmesi bir zayıflık olarak kabul edilirken eserde buna karşı çıkmış ve bir güç göstergesi olarak yorumlanmıştır. M. Çağatay Uluçay “*XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketi*” eseri 17. yüzyıl Osmanlısında isyan tarihi için yazılmış en temel kaynaktır. Yüzyıl boyunca isyanlarıyla meşhur olan asi paşaları ve eşkıya reislerini eserinde derlemiştir. İsyân süreçlerini dönemin kroniklerinden ve arşiv belgelerinden faydalanarak yazmıştır. Gabriel Piterburg’un “*Abaza Mehmet Paşa’nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti*” Abaza Paşa isyanını anlatan kronik yazarlarının bağlı oldukları hiziplerin görüşlerine göre olayı değerlendirdiklerini ortaya koymuştur. Haluk Gökalp, “*Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî*” makalesinde Varvar Ali Paşa’nın kendi yazdığı Makâlât-ı Varvarî eserinden faydalanarak onun hayat hikayesini ve isyan sürecine anlatır. Efkan Uzun “*XVII. Yüzyılda Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması ve Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*” doktora çalışmasında arşiv belgelerinden yararlanarak isyanların şehir hayatına ve ekonomik hayata etkisini incelemiştir. Yusuf Yılmaz ve Yahya Kadioğlu’nun “*Küçük Buzul Çağı, Kuraklık Ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyânları Üzerindeki Etkileri*” makalesi Sam White ile benzer bir bakış açısına sahiptir. Yılmaz ve Kadioğlu 17. Yüzyıl boyunca Anadolu’da yaşanan karışıklıkların nedenlerini önemli tarihçilerin teorileri üzerinden tartışmışlardır. Tahsin Şahin, “*16. Yüzyılın Sonlarından, 17. Yüzyılın Ortalarına Bitlis’te Eşkîyalık ve Şiddet*” arşiv belgelerinde faydalanılarak yazılmış Bitlis yöneticilerinin karışıklıkları eşkıyalık olayları değerlendirilmiştir. Onur Usta, “*Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler*”, Türkmen aşiretlerinin ve devlet tarafından atanan Türkmen ağalarının eşkıyalık faaliyetleri arşiv belgelerinden faydalanarak değerlendirilmiştir. Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, adlı çalışmasında aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve aşiret mensubu olmanın eşkıyalık için yarattığı avantajları tartışmıştır.

17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki eşkıyalıkla ilgili bilimsel çalışmalarda yararlanılan; isyanlar ve eşkıyalarla ilgili önemli malumat içeren çok sayıda birinci elden kaynak mevcuttur. Evliya Çelebi’nin bahsettiği olayları da takip etmeye imkan veren bu gibi eserlerin başında Katip Çelebi’nin Fezleke’si gelmektedir. Ayrıca Peçuylu İbrahim’in Peçevi Tarihi veya Peçuyi Tarihi olarak bilinen eseri de 17. Yüzyılın ilk yarısına kadar vuku bulmuş isyanlara yer vermesi ve özellikle de Abaza Mehmet Paşa isyanının görgü

tanığı olması sebebiyle önemlidir. Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, “*Ravzatü’l-ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)*” 17. yüzyıla dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Hrand Andreasyan, “*Abaza Mehmed Paşa*” makalesinde Erzincanlı ismi bilinmeyen bir Ermeni rahibinin kroniğini üzerinden Abaza Paşa isyanını anlatmıştır. Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi’nin kaleme aldığı “*Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi –I*” 17. yüzyılın son çeyreğine kadar önemli bilgiler sunar. 18. yüzyılın hemen başında vakanüvis olarak görevlendirilen Naima Mustafa Efendi’nin 1574-1655 tarihleri arasındaki olaylarını kaleme aldığı “*Tarih-i Naima (Ravzatü’l Hüseyin Fi Hulasati Ahbari’l-Hafikayn) Cilt I-II-III-IV-VI*” adlı eseri de zikredilmesi gereken kaynakların başında gelir. 17. yüzyılda yaşanan isyanları çoğunlukla Katip Çelebi’den almış olmakla beraber değerlendirmeleri büyük önemi haizdir.

BÖLÜM I: 17. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE EŞKIYALIK

1.1. Eşkîyalığı Doğuran Sebepler

1.1.1. Uzun Süren Savaşlar

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, devletin köklü kurumlarını değişime zorlayacak, askeri ve mali anlamda yıpratıcı bir sürece girdi. Bu yüzyılda, savaşların süresi uzadı. Seferler, askeri sistemdeki değişimler, savaş teknolojisindeki gelişmeler, maaşlı askerlere olan ihtiyacın artması devleti buna uygun politikalar üretmeye zorladı. Yaşanan bu gelişlere ayak uydurmak maliyetli bir işti. Bu sürecin zorlu geçmesinin bir sebebi de Osmanlıların bu dönemde Batı'da Habsburglarla Doğu'da ise İranlılarla savaşmasıydı.

16. yüzyıl sonlarında başlayan ve 17. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden Osmanlı-İran savaşları, 17. yüzyılda devleti, ekonomik ve askeri anlamda bir krize soktu. Savaşın ilk etabı 1578'de başladı. Şah Tahmasb'ın 1576'da öldürülmesinden sonra İran'da yaşanan karışıklıklardan faydalanmak isteyen Osmanlılar 1578'de İran'a saldırarak, Gürcistan, Dağıstan ve Şirvan'ı ele geçirdiler. 1582'te İran karşı saldırıya geçti, ancak başarılı olamadı. Kars'ta bir kale inşa eden Osmanlı Devleti, 1583'de Tebriz'i daha sonra Revan'ı ele geçirdi.¹ 1587'de I. Abbas tahta geçtiğinde, Osmanlılar, İran topraklarının önemli bir kısmını ele geçirmişti. Bu şartlar altında Şah, barış yapmak zorunda kaldı. 1590'da imzalanan Ferhat Paşa antlaşmasına göre; Gürcistan, Tebriz, Azerbaycan, Dağıstan, Şirvan, Karabağ, Gence, Bağdat, Luristan, Kürdistan, Karacadağ, Nihâvend, Şehrizar bölgeleri Osmanlı hâkimiyetine girdi.²

Osmanlılar İranlılarla yaptıkları savaşın sonunda toprak elde etmiş olsalar da uzak bir coğrafyada sürdürülen savaşın devlete zararı büyüktü. Üstelik 1578-1590 savaşlarında ele geçirilen Kafkasya toprakları Osmanlı eyalet sistemine dahil edilse de uzun süre elde tutulamadı. Yeni fethedilen toprakları elde tutmak zor ve maliyetliydi. Yerel halk Osmanlı yönetimine uyum sağlayamıyordu.³ Savaş ekonomik alanda da ciddi sıkıntılara

¹ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul:2009, s.181.

² Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, c.35, İstanbul:2008, s.453.

³ İncalcık, a.g.e, s.182.

neden olmuştu. Uzun seferin kazancı, masraflarını karşılamıyordu. Bunun yanı sıra, Doğuda on iki yıl boyunca devam eden savaşı, sınıra yakın vilayetler besledi. Anadolu vilayetlerine gönderilen emirlerde, reayaya orduya koyun, arpa, buğday sattırılması emrediliyordu. Ordunun silah ihtiyacı için yine Anadolu vilayetlerinden tüfek, barut, top ve top arabası temin edilmesi isteniyordu. Savaş tam anlamı ile Anadolu'nun tüm rezervlerini sömürdü.⁴

İran ile yapılan uzun savaşta sürekli yeni askerlere ihtiyaç duyuluyordu. Bu da ekonomiyi ve idarecileri zorlayan başka bir faktördü. Devlet asker ihtiyacını karşılamak için imparatorluğun çeşitli bölgelerinden reayayı orduya aldı. Bu şekilde Osmanlılar, yönetim sistemlerinin en temel ilkelerinden biri olan reaya-askeri ayrımından taviz veriyorlardı. Devlet, sayıları gittikçe artan bu yeni askerlerin ulufesini vermekte zorluk çekiyordu. Orduda askeri disiplin içinde tutmak zorlaşmıştı. Seferin uzun sürmesiyle askerlerin disiplini bozuluyordu, zaman zaman ayaklanan askerlerin, ordudan firar ettikleri de görülmüyordu.⁵

Osmanlı Devleti İran ile barış yaptıktan üç yıl sonra 1593'de Habsburglar ile mücadeleye girdi. Bu tarihten itibaren de Batı'da uzun ve yıpratıcı savaşlar başlamış oldu. Uzun Savaş dönemi olarak bilinen 1593-1606 yıllarında süren savaşta kaleler elde edilse de toprak kayıpları yaşandı. Yakın tarihte biten İran savaşlarından sonra henüz toparlanmamış devlet ve reaya için bu yeni savaş bir yıkım oldu. Habsburgların üzerine yapılacak sefer için Anadolu'daki tımarlı sipahiler sefere çağırıldılar. Orduya katılmak üzere yola çıkan askerler, Anadolu'da yine bir kargaşaya sebebiyet verdiler. Sipahiler, yolda sefere gittiklerini söyleyerek halktan zorla para topluyorlardı. Orduya acele katılmalarına dair emirler gönderilse de bu kişiler şehirlerde eğlenerek halka zorbalık yapıyorlardı.⁶

Uzun Savaşlar, Karpatlardan Adriyatik'e kadar geniş bir coğrafyada on üç yıl boyunca sürdü. Dağlık, ağaçlı yolların sık sık nehirler ile kesildiği bu engebeli arazide, asker ve iaşe taşımak zordu. Yine arazinin imkan vermemesinden dolayı iki ordu nadiren

⁴ Bekir Küttükoğlu, *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul:1993, s.39.

⁵ İnalçık, a.g.e., s.182.

⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, YKY, Baskı:4, İstanbul:2018, s.337.

karşılaşıyordu. Bu savaş döneminde de İran savaşlarında olduğu gibi her yıl kalabalık bir ordu hazırlanması gerekiyordu ve bu da hazine için büyük bir masraftı.⁷

Uzun Savaş döneminde savaş düzeniyle ilgili değişim de önemliydi. Batı 16. yüzyılda askeri devrim olarak nitelendirilen bir gelişim safhasına girmişti. Habsburglar, 1570'in sonunda kalelerin mimarisi değiştirmiş, savunma sisteminde köklü değişiklikler yapmıştı. Eğri, Kaniye, Uyvar, Kamoron'da modern burçlu yeni kaleler yapmışlar, kalelerin bulunduğu arazilere duvarlar inşa ederek savunmayı takviye etmişlerdi. Bu hamlelerle Habsburglar, arazide ve savunmada üstün duruma gelmiş oldular. 1593'de başlayan savaşta, Osmanlılar alışık oldukları savunma savaşlarının aksine onları zorlayan ve uzun süren arazi savunması ile karşılaşmışlardı. Bu yeni duruma uyum sağlamaya çalıştılar ancak savaş sonunda idari, askeri ve ekonomik alanda krizler yaşadılar.⁸

Habsburglarla yapılan savaşta Osmanlıları zorlayan başka bir etken de ateşli silahların yaygınlaşmasıydı. Seferde Avrupa'daki yeni savaş teknolojisi Osmanlılar tarafından büyük ilgi görüyor, hatta ele geçirilen silahlar, İstanbul'a gönderilerek padişaha tanıtılıyordu.⁹ Ateşli silahlarla donatılmış Habsburg ordusuyla mücadele etmek için Osmanlı Devleti ateşli silah kullanan askerlerin sayısını artırdı. Diğer yandan da orduya sekban adı verilen ücretli asker alınmaya devam ediyordu. Levendat da denilen, köylerde dolaşan işsiz bekarların savaş zamanı orduya alınması çok eskiden beri yapılan bir uygulamaydı. Ancak bu uygulama 16. yüzyılda İran savaşlarında sonra sürekli hale geldi ve sekbanların sayısı ordu ihtiyacını aştı.¹⁰ Savaş sonunda silahları ile terhis edilen bu işsiz kişilerin bir kısmı köylerine dönerken, büyük çoğunluğu silahlarıyla birlikte eşkıya çetelerine katılıyorlardı. Orduda tüfek kullanımı yaygın hale gelirken, isyancı grupların eline ateşli silahlar geçmiş oluyordu. Tüfegin reyanın eline geçmesini engellemek için sık sık emirler çıkartılıyordu.¹¹

1603'de İran ile yeni bir savaş dönemi başladı. Savaş çıktığında, batıda süren savaşın mali yükü ve Anadolu'daki isyanların da dayattığı baskı sonucunda Osmanlı idarecileri

⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara:1994, s.628-631.

⁸ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2006, s. 369.

⁹ Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silahların Yayılışı", *Tarih Dergisi*, S:32, 1979, s.308.

¹⁰ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan*, çev. Ülkü Tansel, Kırmızı Yayınları, İstanbul:2011, s.30.

¹¹ Mustafa Akdağ, a.g.e., s.17.

1606'da Habsburglarla antlaşma yaptılar ve batı cephesi bir süreliğine sakinleşti. Bu sırada Safeviler Osmanlılarla barış yaptıkları dönemde ülkelerinde bazı yenilikler getirmişlerdi. Ordusunu modernize eden Şah Abbas, iç durumunu düzeltmiş, ordusunda bazı değişiklikler yapmıştı. 1603'de Tebriz, Revan ve Nahcivan'ı aldı. Bunun üzerine Osmanlılar karşı atağa geçerek 1610 yılında Kuyucu Murat Paşa'nın önderliğinde İran'a bir sefer düzenlediler ancak başarısız oldular. 1612'de barış yapıldı. 1624'de ise Safeviler barışı bozdu ve Bağdat'ı aldılar. 1638'de IV. Murad'ın İran üzerine yaptığı sefere kadar Osmanlılar, birçok kez kaybettikleri toprakları almak istediler ancak başarılı olamadılar. IV. Murad'ın Bağdat'ı almasından sonra 1639'da iki devlet arasında Kasr-ı Şirin antlaşması imzalandı. Buna göre Irak Osmanlıların elinde, Azerbaycan Safevilerde kalıyordu. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında güçler dengelenmiş olduğundan taraflar barışı bozmamaya özen gösterdi.¹²

16. yüzyılın sonlarında başlayan bu yıpratıcı süreç 17. yüzyıl boyunca devam etti. İmparatorluk Safeviler ile savaşıırken, diğer yandan Anadolu'da isyanlarla mücadele ediyordu. Osmanlılar Safeviler ile barış yapıldıktan kısa süre sonra, 1645'de Venedik'le Girit'de savaşıma başladılar. İlk yıl Hanya alındı ise de 1647'de başlayan Kandiye kalesi kuşatması 1669'a kadar sürdü. Kale modern yöntemlerle savunuluyordu. Toplarla güçlendirilmiş savunma sistemine karşı Osmanlı askeri başarılı olamıyordu. Kandiye'nin alınamaması merkezde bunalıma yol açıyordu.¹³

Girit'te savaş sürerken Venedikliler 1648'de karşı saldırı olarak Çanakkale Boğazını ablukaya aldılar. Devlet düzenini işlemez hale getiren abluka ancak 1657'de kaldırılabilirdi. Bu süre boyunca Venedikliler, Ege'de hakimiyet kurarak, İstanbul'dan Girit'e yardım gitmesini engellediler. Ordu kıtlık çekiyordu, erzak ve mühimmat sevk edilemiyordu. Venedik, askeri üstünlüğün yanında payitahta psikolojik bir baskı uyguluyordu. Girit seferi, Osmanlıların ekonomik dar boğaz içinde oldukları bir dönemde gerçekleşmişti. Ayrıca 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılın ilk yarısında çıkan Safeviler ve Habsburglar ile yapılan savaşlar hala etkisini gösteriyordu. Teknoloji ve uzman eksikliği, mali kaynak yetersizliği donanmanın dolayısıyla Girit'in ihmal edilmesine yol açtı. Bunlara ek olarak kaptan-ı deryaların sık sık azledilmesi moral ve motivasyonlarının

¹² Metin Kunt, "Siyasi Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi* 3, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul:2014, s.23.

¹³ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul:2017, s.322.

düşmesine, heyecanlarını kaybetmelerine sebep olmuştu.¹⁴ Osmanlılar 1651’de yeni bir donanma yapmaya başladılar. Osmanlıların bu durumda yeni bir donanma çıkartabilmesine yabancı devletler bile şaşırmıştı. Güçlü bir donanma yapımının masraflarının yanı sıra, Anadolu’dan kürekçi alımı da yüksek maliyetliydi. Beş yılda yapılan büyük donanma 1656’da İstanbul’dan hareket etti. Hazineye para olmadığı için, donanmaya yazılan, leventlerin maaşı ödenemiyordu. Askerlerin çoğu kaçtı. Bu halde Venediklilerle savaşan Osmanlı donanması büyük bir bozguna uğradı. Osmanlı filosu neredeyse yok edildi. Venedikliler bir süreliğine Bozaada ve Limni’yi ele geçirdi. Köprülü Mehmet Paşa veziriazam olduktan sonra Çanakkale ablukası ile yakından ilgilenmesi neticesinde 1657’de abluka kaldırılabilirdi.¹⁵ Çanakkale’deki ablukanın, İstanbul’da yarattığı kriz ortamında, sipahiler ve yeniçeriler ayaklandı. Kösem Sultan ve devletin ileri gelenleri, dengesiz tavırlar sergilediği iddiasıyla Sultan İbrahim’i tahtan indirdiler. Çocuk yaşta tahta oturan IV. Mehmet yerine devleti büyükannesi valide sultan ve ocak ağaları yönetmeye başladı. Merkezde henüz sular durulmamışken Anadolu’da sipahiler sultanın katlini bahane ederek isyan çıkarttılar.

Osmanlılar 17. yüzyılın sonunda büyük toprak parçaları kaybettiler. 1683-1699 yılları arasında dört devletle dört cephede savaşmak zorunda kaldılar. Osmanlı birlikleri aynı anda Lehistan, Venedikliler, Habsburglarla ve Rusya ile çarpışıyordu. Osmanlı bu ittifak karşısında ağır bir darbe aldı ve Azak, Podolya, Erdel, Macaristan, Dalmaçya kıyıları ve Mora’yı kaybetti.¹⁶ Savaş Osmanlı Devleti’ni ekonomik anlamda krize soktu. Geniş bir alana yayılan savaş için çok fazla askere ihtiyaç duyuluyordu. Askerlerin maaşlarını ödenmekte zorlanan Osmanlı idarecileri, 1687’de zenginlerden inıdad-ı seferiyye adı ile vergi topladı.¹⁷

1.1.2. Otorite Boşluğu

17. yüzyıldaki savaşlar Osmanlı idari, mali ve toplumsal düzende çok önemli etkiler yarattı. Bunlardan biri de merkezi otoritedeki sorunlardı. 17. yüzyıl hükümdarları

¹⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasında Yönetim Sorunu”, *Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler*, c.6, TTK, Ankara:2014, s.199-200, 203.

¹⁵ İnalcık, a.g.e., s.324.

¹⁶ Kunt, a.g.m, s.45.

¹⁷ Cafer Çiftçi, “Osmanlı -Avusturya Savaşları Esnâsında Bursa Halkının Avârız Türü Vergi Yükünden Örnekler”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.20, İstanbul:2000, s. 248.

incelendiğinde, padişahların küçük yaşta tahta çıktığı görülüyor. Aynı dönemde bazı padişahların ruhsal problemleri olduğu da göze çarpıyor. I. Ahmet 13 yaşında, IV. Murat 12 yaşında, IV. Mehmet 7 yaşında tahta çıkmıştır. I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in bazı ruhsal problemleri vardı. Ancak Osmanlı kanunları gereğince, ülke yönetebilecek durumda olsun olmasın, padişah tek hüküm sahibi olarak tanınıyordu. Padişahların devleti yönetemediği bu dönemde, onların yerine ülke yönetiminde söz sahibi olan yeni siyasi aktörler güç kazandı. Çocuk yaşta tahta geçen oğullarının yerine devleti yöneten kişi valide sultanlar oluyordu. Padişahların ruhsal bunalımlarından faydalanan din adamları da siyasette söz hakkı elde ediyordu. Bu kişiler kendi çıkarları doğrultusunda devleti yönetmekten çekinmiyorlardı.

17. yüzyılda Osmanlı idari mekanizmasında köklü değişimler yaşandı. Bu değişimlerin başında padişah odaklı yönetimin, saray ve veziriazamlık bürosuna kayması gelir. Faroqhi'ye göre, padişahın devlet işlerinden uzaklaşması, devletin kurumsallaşmaya başladığının bir işaretiydi. Hükümdarların, yönetim işlerinden uzaklaşıp, dikkatlerini hareme verme eğilimlerinin nedeni, Osmanlı bürokrasinin tam anlamı ile olgunlaşmış olmasıydı. Padişah artık daha ulaşılmazdı, resmi ve halka açık şenliklerde kısa süre gözükür bir iki kelime konuşurdu. Bu şekilde hem hükümdar ulaşılmaz oluyor hem de onun adına konuşabilme yetkisine sahip devlet görevlilerinin rolü vurgulanıyordu.¹⁸ Padişahların devlet yönetimindeki rollerinin giderek daha az vurgulanması öte yandan zevk ve sefa sürdüğü hayatının ön plana çıkarılması muhtemelen padişahların tahttan indirilmelerini kolaylaştırmıştır. Padişahlık makamındaki bu değişim, kendi arzularına boyun eğecek padişahların tahta oturmasını güvence altına alan yüksek mevkideki vezirlerin güçlenmesine hizmet etmiştir.¹⁹

Osmanlı yönetim sistemindeki bu yenilikler bazı problemleri beraberinde getirdi. İmparatorluğun temel sistemleri varlığını devam ettirse de eski işlevini kaybetmişti. Devlet reaya ilişkisi ve üretim ve tüketim dengeleri bozulmuştu. Bunların sonucunda 17. yüzyıl boyunca imparatorluğun birçok yerinde isyanlar çıktı.²⁰

¹⁸ Suraiya Faoqhi, "Kriz ve Değişim", *İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul:2006, s.739.

¹⁹ İnalcık ve Quataert, a.g.e., s. 740.

²⁰ İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s.43-44.

1.1.3. Tımar ve Vergi Sistemindeki Değişimler

Tımar sistemi, Osmanlılar için tarımsal üretimin temel ögesi idi. Tımar, hane halkı, bir çift öküz ve uygun boyutta tarlalardan oluşuyordu. Mülk sahibi devlet, köylü ise kiracı konumundaydı. Toprak satılamaz, alınamaz vakfedilemez ve bağışlanamazdı. Toprakları merkezden gönderilen sipahiler yönetirdi. Köylü vergisini verirdi ancak sipahiden bağımsız yaşardı. Bu sistemin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, köylünün toprağını terk etmemesi yani üretimin kesintiye uğramaması gerekiyordu. Köylü eğer toprağını üç yıl ekmezse ya toprak elinden alınır ya da toprağına geri getirilirdi. Tımar sahibi köylüyü toprağından ayrılışının üzerinden on yıl geçmemişse toprağına geri getirebilirdi. Eğer kişi on yılı aşkın süredir toprağından ayrırsa o zaman köylü, çift bozan vergisi vermek zorundaydı. 17. yüzyılda çift bozanların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır.²¹ Eşkıyaların sosyal hayata etkisini ele aldığımız bölümde de anlatılacağı gibi, 17. yüzyılda köylerde nüfus azalmış, köylü büyük kentlere göçmüştü.

Köylünün toprağını terk etmesinin en büyük iki nedeni nüfus artışı ve vergi sistemindeki değişikliklerdir. Nüfus artışı özellikle kırsal alanda nüfus/toprak dengesini bozmuştur. Topraklar parçalanmış, çift bütünlüğü korunamamış, bu yüzden köylüler topraksız kalmış ve sonuç olarak topraklarını terk etmişlerdir. Köyünü terk eden erkekler, sekban ya da levendat denilen ücretli asker olarak paşa defterlerine yazılmışlardı. Bu kişiler daha sonra Anadolu'da büyük karışıklığa neden olacak celalilerin büyük bir kısmını oluşturacaklardır.²²

Genel bir kargaşanın hakim olduğu Anadolu'da, taşradaki idarecilerin usulsüz vergi toplamaları da yine sık karşılaşılan bir durumdu. Taşradaki beylerinin kapısındaki sekbanlar halktan çeşitli bahaneler ile vergi topluyorlardı. Hükümet sancakbeyine ya da beylerbeyine celali bölüklerine karşı asayişli sağlamalarını emretse de genelde bu kişilerin bizzat kendisi halkı sömürüyordu. Bazı durumlarda celalilerin, beyler ve kapı ağaları ile arkadaş çıktıkları bile olurdu.²³ Beylerin sekbanlarının zorbalıklarına göz yummalarının bir sebebi de enflasyondur. Amerika'nın keşfi ile Avrupa'da gümüşün bollaşması Osmanlı Devleti'nde enflasyonu arttırdı. Fiyatların artması yerel yöneticileri de etkiledi. Yerel

²¹ Halil İnalcık, "Tımar", *DİA*, c.41, İstanbul:2012, s.168-173.

²² Akdağ, a.g.e., 69.

²³ Akdağ, a.g.e, s.227.

yöneticiler mevcut konumlarını muhafaza etmek için kapılarındaki sekbanlara ihtiyaç duyuyorlardı. Ancak mevcut şartlarda beylerin sekbanları kendi paraları ile istihdam etmeleri imkansızdı. Bu sebeple beyler sekbanların yaptıkları zorbalıklara, suiistimallere göz yumuyorlardı.²⁴

17. yüzyılda yaşanan değişimlerden biri de iltizam sisteminin yaygınlaşmasıdır. Daha önce belli özel vergiler için uygulanan bu yöntem toprak yönetiminde de uygulanmaya başlanmıştır. İltizam kısaca; bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması olarak tanımlanabilir.²⁵ Bu sistemin yaygınlaşması, bazı problemleri de beraberinde getirdi. Birbiri ardına gelen mütesellimler, verginin vaktinden önce toplanması sebebi ile sorun yaşıyor, çoğu zaman reayadan üst üste iki defa vergi alınıyordu. Sistemden kaynaklanan bir diğer sorun da mütesellimlerin kısa sürede yüksek kar elde etme istemeleriydi. Örneğin isyancı İlyas Paşa Balıkesir’de 1041 nüzul vergisini topladıktan sonra 1042 yılının vergisini de toplamıştır.²⁶ Usulsüz toplanan vergiler Anadolu’da isyanın ve eşkıyalığın artmasına sebep oluyordu.²⁷

Yine bu dönemde yaşanan bir diğer olumsuzluk da bazı vergilerdeki değişikliklerdir. Uzun savaşlar ve askeri sistemdeki değişiklikler devletin nakit paraya ihtiyacını artırıyordu. Nakit ihtiyacını karşılamak için, halkın ayni ya da hizmet olarak ödediği vergileri nakit olarak toplanmaya başlanmıştır. Savaş zamanında olağanüstü hal vergisi olarak toplanan avarız vergisi, savaş bitiminde de alınarak, sürekli hale getirildi. Hatta avarız gibi vergiler zaman içerisinde artış göstererek, hazinenin en büyük gelirleri arasına girdi.²⁸

²⁴ Akdağ, a.g.e, s.337.

²⁵ Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, c.22, İstanbul:2000, s.154.

²⁶ Zübeyde Güneş Yağcı, “Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir’de İlyas Paşa İsyânı”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, Samsun:2017, s.95.

²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul:1944, s.101.

²⁸ Faroqhi, a.g.m, s. 657.

Tablo 1: XVII. yüzyılda avarız ve cizye vergilerindeki artış

Avarız	1582	40 akçe
Avarız	1600	240 akçe
Avarız	1681	535 akçe
Cizye	1574	40 akçe
Cizye	1592	70 akçe
Cizye	1596	150 akçe
Cizye	1650	240 akçe
Cizye	1691	280 akçe

Kaynak: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, İstanbul:2004, s.60.

Celali isyanları sırasında vergilerin toplanması da büyük bir sorundu. Nakit olarak toplanan vergilerden olan cizye, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren Müslüman olmayan halktan toplanan vergiydi. Osmanlılar kendi tebaalarından bu vergiyi hane halkı başına toplardı. Bazı durumlarda bir köyün tamamı için bir miktar belirlenir ve her yıl toplu şekilde ödeme alınır. 17. yüzyılda eşkıyalık sebebiyle köylerini terk edenlerin cizyesini kalan köylünün ödemesi imkansız hale gelince, vergi mükellefleri bu vergiyi ayrı ayrı ödedi. Bazı durumlarda nüfusu azalan köylerden vergi toplanamıyordu. Bu da devlet için önemli bir gelirin sekteye uğraması demekti.

1.1.4. Doğal Afetler

Yapılan yeni araştırmalara göre, Anadolu isyanlarının sebeplerinden biri de 17. yüzyılda dünyada görülen iklim değişiklikleridir. Bu teorilere göre 17. yüzyılda ortaya çıkan "Küçük Buzul Çağı" neticesinde meydana gelen kuraklık ve aşırı soğuklar, pek çok bölgede kıtlığa ve başka felaketlere yol açarak büyük ölçekli bir krize neden oldu. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Çin, İngiltere, Fransa, Rusya'da da aşırı soğuklar tarımsal üretimin düşmesine, toprakların terk edilmesine ve kıtlıklara yol açtı.²⁹

Osmanlı coğrafyasında da 1591-1596 kışları aşırı soğuk geçmiştir. Ekstrem soğuklar nedeniyle yağışlar azalmış ve son 600 yılın en uzun kurak dönemi geçirilmiştir.

²⁹Yusuf Yılmaz ve Yahya Kadioğlu, "Küçük Buzul Çağı, Kuraklık ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyanları Üzerindeki Etkileri", *Studies of the Ottoman Domain*, c.7, S:12, Şubat 2017, s.272.

Günümüzde yapılan çalışmalar iklim değişikliğinin nedeninin 1600 tarihinde Peru’da patlayan yanardağın sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Volkanik tozlar ve küller atmosferi kaplamış, güneşin etkisi zayıflamış, hava çok nemli hale gelmiş, bunların sonucunda kış sıcaklıkları daha da düşmüştür. Soğuk kış aylarında kar yağışları ve aşırı soğuklardan dolayı iâşe ikmal yolları kapanmış, tarımsal üretim ciddi oranda azalmış, şehirlere gıda sevkiyatı karayoluyla yapılamaz hale gelmiştir. Deniz ulaşımında da çoğu zaman fırtına ve sisler taşımacılığı engellemiştir. Örneğin, 1595 kışında, İstanbul’da şiddetli fırtınalar nedeniyle, şehre zahire taşıyan gemiler ulaşamadığından, şehirde ciddi bir ekmek kıtlığı yaşanmıştır. Aşırı soğuklar, cephelerdeki askerleri de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde pek çok asker soğuktan ölmüştür.³⁰

Akdeniz’de meydana gelen bu iklim değişikliğinin sonuçlarından biri de kıtlıktı. Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren tarımsal üretime ve şehirlerin beslenmesine önem vermiş, kıtlıkların yaşanmaması için bir iâşe sistemi geliştirmiştir. Gelecek yüzyıllarda da bu sistem devam ettirilmiş, İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun büyük şehirlerinin iâşesi sistematik bir şekilde sürdürülmüştür. Literatürde provizyonizm ilkesi olarak bilinen sistem temel olarak herhangi bir malın bol olmasını ve ucuza satılmasını amaçlıyordu. Üretilen ürün öncelikle üretildiği kazanın ihtiyacını karşılamak durumundaydı. Artık ürün sırasıyla ordu, saray ve İstanbul’a gönderiliyordu.³¹ Bu sistem sayesinde bir bölgede çekirge istilası ya da doğal afetlerden dolayı kıtlık çıkarsa, diğer bölgelerden destek gönderilerek zarar en aza indiriliyordu. Ancak bu yüzyılda görülen iklimsel değişimin tüm bölgelerde hissedilir olması kıtlık, hastalık gibi problemler yaratırken; bunların neden olduğu iç karışıklıklar bahsedilen iâşe sistemini kullanılamaz hale getiriyordu. Tedarik sisteminde yaşanan problemlerin yanı sıra bu dönemde tüm Akdeniz coğrafyasında görülen nüfus artışı da toprakların ve kaynakların yetersiz kalmasına sebep oluyordu. Bununla beraber, her dönemde yaşanan çekirge istilası, don, kuraklık, sel vb. gibi doğal afetler, tedarik sisteminin durmak üzere olduğu bu dönemde büyük problemler doğurmuştur. Her zaman yaşanabilecek bu gibi durumlara iâşe sistemi ile müdahale edilememiş, bu da büyük sorunlara neden olmuştur.³² 16. yüzyılın sonunda Anadolu’da görülen doğal afetlerden biri de depremdi. 1592’de Amasya’nın merkezi

³⁰ Yılmaz ve Kadioğlu, a.g.m, s.273.

³¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomik*, Ötüken, Baskı:13, İstanbul:2016, s.41-42.

³² Yılmaz ve Kadioğlu, a.g.m, s.275.

salladı; 1595’de şiddetli bir sarsıntı sonucu Batı Anadolu’nun büyük bölümü zarar gördü. 1598’de Amasya’da bir deprem daha oldu.³³ Depremlerin yol açtığı sorunlar da eşkıyalığın artmasına sebep oldu.

1.2. Eşkıyalığın Etkileri

1.2.1. Sosyal Hayata Etkisi

Eşkılar şehir ve kasabalara saldırarak yerleşik hayatı olumsuz etkiliyorlardı. Ekili alanlara zarar veriyorlar ya da kervan, kervansaray, pazar gibi ticari kurumları bozarak ticareti sekteye uğratıyorlardı. Şehir ve kasabalardaki sekbanların varlığı da şehir ve köyler için bir tehditti. Taşra yöneticilerinin kapı halkı sekbanlar çeşitli bahanelerle köyleri dolaşıyorlardı ve köylülerden usulsüz olarak para topluyorlardı. Yöneticilerin gittikleri yerlerde verdikleri sıkıntı o kadar büyüktür ki, bu sebeple bazı kimseler bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalıyorlardı. Örneğin konargöçer Türkmenlerden bazıları Ankara şehrine gelip mahalle aralarına ve şehrin dışında bulunan bağ ve bahçelere ev yapıp yerleşmişlerdi. Bu durum şehirdeki sosyo-ekonomik yapıyı ve yerleşim yerlerini olumsuz yönde etkilemiş, demografik yapı bozulmuş, şehre gelenlerin geri gönderilmesi istenmiştir.³⁴

16. ve 17. yüzyılda kırsal alanda yaşamının zorluklarından dolayı köyden şehirlere doğru her geçen gün artan bir göç ivmesi vardı. Özellikle isyan ve eşkıyalık, doğal afetler, salgın hastalıklar ve uzun süren kıtlıktan kaçmak için insanlar bulundukları bölgeleri terk edip daha güvenli buldukları yerlere yerleşiyorlardı. Her dönemde reayanın zulme tepkisi, köyünü terk ederek başka yerlere yerleşmek olmuştur. Boşalan köylerden vergi alınamaması devlet için büyük bir problemdi. Boşalan her köy hazine için kaybedilen bir gelir kaynağıydı.³⁵ Köylerden kaçan reaya büyük şehirlere yerleşiyordu. 16. yüzyılda Aksaray sancağı üzerine yapılan bir çalışma şehirlerde yaşanan nüfus artışını ortaya koyar. 1584 tahririne göre şehir merkezinde kırsal kesimden yüksek miktarda göç almıştır. Ayrıca Aksaray’da sakin raiyyetten bazıları da İstanbul, Niğde, Kayseri ve Ankara’ya göç etmiştir.³⁶ Sinop’ta da 17. yüzyılda kazaların nüfusunda artış yaşanırken

³³ Griswold, a.g.e., s.32.

³⁴ Efkân Uzun, *XVII. Yüzyılda Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması ve Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008, s.195.

³⁵ Uzun, a.g.t., s.196.

³⁶ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Akçağ Basım Yayım, Aksaray:2019, s.142.

köy nüfusu düşüş göstermiştir. 16. yüzyılda 11 olan kaza sayısı 17. yüzyılda 32'ye çıkmıştır. Köy sayılarında ciddi düşüş yaşanmıştır. 17. yüzyılda Sinop köylerindeki nüfusun azalmasının en büyük etkenlerinden biri sahil kenarı ya da yakın köylere yapılan Kazak eşkıyalarının saldırılarıdır. Örneğin Sinop'a bağlı sahil kenarındaki Gerze köyü 1582'de 317 haneyken saldırılar sonucunda neredeyse tamamen dağılmış ve 8 hane kalmıştır. Köyden kaçan 61 hane iki mahalle halinde dağlara yerleşmiştir.³⁷ Bazı durumlarda celaliler şehirlere saldırdığında halk tehlike geçene kadar dağlarda saklanıyor daha sonra evlerine dönüyorlardı. İlyas Paşa 1632 yılında Manisa'ya saldırdığında halk dağlara kaçmış ancak paşa gittikten sonra evlerine geri dönmüşlerdir. İlyas Paşa Manisa'da kısa süre kalmış olsa da sosyal ve ekonomik hayat sekteye uğramıştır.³⁸

İsyan ve eşkıyalıktan payını alan bir diğer kurum da vakıflardır. Vakıflara yönelik zorbalık, mallarını yakıp yıkmadan ziyade vakfiyelerden belirtilen gelir kaynaklarına ve toplanan vergilere yönelik müdahaleler şeklindedir. Bunları yapanlar ise vakfın görevlileridir. Vakıfların uğradığı zararlardan biri de vakıflara tesis edilen köylerden, köylülerin göçmesidir. Boş kalan köylerden toplanan vergiyle geçinen vakıflar zor durumda kalmıştır.³⁹

1.2.2. Ekonomik Faaliyetlere Etkisi

Celalilerin etkilerinin en çok hissedildiği alanlardan biri de ekonomik faaliyetlerdir. Kervanlara saldıran eşkıyalar seyahat güvenliğini tehdit ediyor, tüccarların ekonomik faaliyetlerini durduruyordu. Eşkıyaların iase ikmal yollarını kesmesi, şehirlerdeki ticari canlılığı öldürüyor, büyük şehirlere yapılan baskınlarda surların dışında kalan dış mahallerdeki çarşı ve pazarlar zarar görüyordu.⁴⁰

Eşkıyalar ticaret kervanlarının geçtiği ana yolları hedef alırlardı. Kervanların geçtiği ana yollar eşkıya liderlerinin mekanlarıydılar. Bu yollar asi liderlerin emirlerindeki adamlarını beslemeleri için büyük önem taşıyordu. Eşkıyaların kervanların yolunu

³⁷ Mehmet Ali Ünal, "XVII. Yüzyılda Sinop'a Göç", *Geçmişten Günümüze Göç*, c.1, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun:2017, s.715.

³⁸ Yağcı, a.g.m, s.72.

³⁹ Uzun, a.g.t., s.188.

⁴⁰ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul:2014, s.100.

keserek eşyaları çalması ticari hayatı sekteye uğratiyordu.⁴¹ Yol güvenliğinin olmaması ticaretin zayıflamasına ve ikmal yolları kapandığı için kıtlıklara zemin hazırlıyordu.

EşkİYaların kervanlara verdiği zararları engellemek ve yolları güvenli hale getirmek için devlet bazı önlemler alıyordu. Büyük Kaçgunluk döneminde Ankara Nallıhan yakınlarında bir geçitte bir kervana baskın yapılmış ve binden fazla adam ölmüş ve mallarına el konulmuştur. Daha sonra bu yolu şenlendirmek ve yol emniyetini sağlamak için Köstebek Hanı inşa edilmiş ve burası gelişerek zamanla kasaba haline gelmiştir. 17. yüzyılda inşaat diğer yıllara oranla azalmıştır. Ancak bu tür baskınları azaltmak halkın can ve mal güvenliğini sağlamak için bu tür yapıların, Anadolu'nun birçok yerleşim yerinde yapıldığı görülür.⁴²

EşkİYalık faaliyetleri sebebi ile bulundukları bölgelerden, büyük şehirlere göç eden halkın bazı karışıklıklara sebep olduğundan bahsetmiştik. Şehre yeni gelenlerin sorun açtığı alanlardan biri de ticari faaliyetlerdir. Dışarıdan gelip şehirlere yerleşen insanlar mahalle köşelerinde, yerli esnafın sattığı ürünleri satarak buradaki ticari dengeye zarar veriyorlardı. Mesleği asıl icra eden vergi ödeyen esnaf bu durumdan oldukça etkilenmişti. Satışları düşen esnafın şikayetçi olması üzerine Konya kadısına gönderilen fermanla kişilerin bu meslekleri ancak bahsi geçen çarşıda yapabilecekleri söylenmiş, mahalle aralarında satışın yasak olduğu belirtilmiştir.⁴³

İnsanların alım-satım yaptığı, ticaretin icra edildiği yer olan pazarlar yöre halkı için hayati öneme sahipti. Bu sebeple her zaman açık olması gerekliydi. Fakat asayişin bozulduğu dönemlerde, pazarların kapalı kaldığı görülüyor. Kayseri'de bazı kişiler pazarın kurulduğu alanda, kendilerine asker toplamak için pazarın kurulmasına mani olmuşlardı. Yine Kayseri'de 1651 yılında Kürt Mehmet Ağa şehre saldırınca hamam açılmamış, işletme sahibi, hamamın kapalı kaldığı süre için kira alınmamasını istemişti.⁴⁴ İsyanlılar bazı hanları eşkıya yatağı olarak kullanıyor, hanın işletilmesini engelliyorlardı. Kayseri'deki Sultan Alaaddin Hanı'na yerleşen haramiler hanın kapanmasına sebebiyet vermiş ve çevre halkı etrafa dağılmıştır.⁴⁵ Celali Karayazıcı'nın Bursa'yı kuşattığı sırada

⁴¹ Uzun, a.g.t., s.185.

⁴² Uzun, a.g.t., s.183.

⁴³ Uzun, a.g.t., s.235. Konya Ş.S. 7;159/2, 1054, Kayseri Ş.S. 9;130/2.

⁴⁴ Uzun, a.g.t.,s.226. Kayseri Ş.S. 66;85/179,1067.

⁴⁵ Karademir, a.g.e., s.100.

evlerden ziyade tahıl ve paranın bol olduğu ticaret merkezleri tahrip edilmiştir. Eski ve Yeni Galle pazarı, Kayan ve At Pazarı gibi yerler yağma edilmiştir.⁴⁶

1.2.3. Tarıma Etkisi

Celali kargaşasının hakim olduğu sırada tarımsal faaliyetler de sekteye uğramıştı. Köylülerin topraklarını terk etmeleri sonucunda 17. yüzyılda, Anadolu’da birçok verimli toprak boş kalmış ve tarımsal faaliyetler yavaşlamış, kentlerde yiyecek sorunu yaşanmıştı. Polonyalı Simeon’ın 1610 yılında Sivas’tan geçerken Celali saldırıları sebebi ile verimli toprakların boş kaldığı tespiti bu anlamda önemlidir.⁴⁷

Nüfusu azalan köylerde, hububat ekimi azalmış ve kıtlık vakaları çıkmıştı. Kıtlıktan bunalan insanların bir kısmı, açlıktan kurtulmak için eşkıya gruplarına katılıyorlardı. Bununla birlikte halk, eşkıyalardan korunmak için, tarım aletlerini satarak tüfek alıyordu. Bu durumda tarımsal faaliyetleri doğrudan etkiliyordu. 1578’de Manisa’da bir köyü basan eşkıyaların ilk hedefi un değirmeni olmuş ve köylüler silahlı çatışmaya girerek değirmenlerini ve unlarını vermemişlerdir.⁴⁸ Köylünün göç ederek ekili alanları boş bırakması zirai faaliyetleri etkiliyor bu da kıtlığa sebep oluyordu. Kıtlık zamanında da fiyatlar yükseliyordu. Balıkesir’de 1603 yazında bir kile buğday 50 akçeye alıcı bulurken 1604’te 90 akçeye satılıyordu.⁴⁹ 1590’da Ankara’da 320 gram et 1 akçeye satılırken 1592’de fiyatı yükselerek 224 gram et 1 akçeye satıldı.⁵⁰

Bağ ve bahçelere zarar veren eşkıyalar, mahsulü gasp ediyor ve Osmanlı Devleti’nin iâşe sistemini bozuyorlardı. 1565’de Basra’da mahsul eşkıyalar tarafından çalınmış, gelecek yıl şehirde büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Yine Meleş Araplarının verdiği zararlar sebebi ile Silifke’de 1587 yılında kıtlık yaşanmıştı.⁵¹ 17. yüzyılın ilk yıllarında 1601’de Sivas’a kalabalık bir eşkıya grubu saldırmış ve üç ay şehirde kalmışlardı. Asiler dükkânları yağmalayıp insanları katletmişler, ağaçları kesip tarlaları yakmışlar, hayvanları boğazlamışlardı. Tarımsal hayat ve bitki örtüsü zarar görmüş, şehir eşkıyalar gittikten sonra da toparlanamamıştı. Celalilerin katlettiği insan ve hayvanların cesetleri etrafa

⁴⁶ Tahsin Şahin, *Celali Kuşatması Altında Bursa*, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.76.

⁴⁷ Kandemir a.g.e., s.102.

⁴⁸ Kandemir, a.g.e., s.101.

⁴⁹ Akdağ, a.g.e., s.421-422.

⁵⁰ Akdağ, a.g.e., s.425.

⁵¹ Kandemir, a.g.e., s.103.

hastalık saçmış, üç ay boyunca yetersiz beslenen halk salgın hastalıklardan ölmüştü. Takip eden zamanda araziler ekilmediğinden Sivas halkı uzun süre açlıkla mücadele etmişti.⁵²

1.3. Eşkîya-Devlet İlişkileri

1.3.1. Eşkîyaların Cezalandırılması

Osmanlı hukukuna göre, bir kişinin eşkıya olabilmesi için mala veya şahsa karşı bir suç işlemiş olması ya da fiilen bir suç işlemese bile yol emniyetini ve kamu düzenini ihlal etmiş olması gerekir. Bizzat bu işleri yapmadığı halde, bu işleri yapanlara yardım, yataklık, taşıyıcılık yapanlar da eşkıya olarak değerlendirilir. Suçun İslam ülkesinde, o ülkenin vatandaşı olan müslüman veya gayrimüslim bireye karşı işlenmiş olması gerekir. İşlenmiş suçun şüpheye mahal vermeden ispat edilmesi şarttır.⁵³

Osmanlı Devleti eşkıyalık yapanların cezaları, küreğe koymak, hapis, sürgün ve timarın elinden alınması olarak karşımıza çıkıyor. Eşkîyaların yanı sıra onlara yardım ve yataklık edenler de benzer şekilde cezalandırılmışlardır. Eşkîyaların cezaları yakalandıkları yerde verildiği gibi, merkeze gönderilerek İstanbul'da da verildiği olabiliyordu. Merkezden gönderilen emirlerde eşkıyalıkla suçlanan kişilerin mahkeme edilmesi, yalancı şahitlere dikkat edilmesi konusunda kadılar uyarılıyordu.⁵⁴

Sürgün cezası Osmanlı hukukunda, devletin ilk dönemlerinden itibaren uygulanıyordu. Halkın huzurunu bozan kişilere ya da onların adamlarına sürgün cezası verilerek çetenin üyeleri farklı bölgelere dağıtılırdı. Bazen devletin asayişini temin etmek için aşiretin tamamını sürgün ettiği de oluyordu. Eşkîyalık yapan konargöçerlerin, devamlı hareket halinde olmaları onların takibini güçleştiriyordu. Sürgün edildikleri bölgeden, eski yurtlarına geri dönen bazı aşiretler, yine halkın huzurunu kaçııyorlardı. Bu kişiler tespit edildikten sonra yine aynı ceza veriliyordu.⁵⁵

Eşkîyalara kürek cezası da oldukça yaygın bir uygulamaydı. 16. yüzyılda Osmanlı donanması büyüdükçe, donanmanın hareketini sağlayan kürekçilere olan ihtiyaç da

⁵² Kandermir, a.g.e., s.104.

⁵³ Ali Bardakoğlu, "Eşkîya", *DİA*, c.11, İstanbul:1995, s.465.

⁵⁴ Selda Öztürk, *Mühimme Defterleri'nde Bolu Sancağı ve Bolu'da Eşkîyalık*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.107.

⁵⁵ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul:2007, s.93-94.

artmıştı. Kürek cezası da muhtemelen kürekçi temin yollarından biri olarak görülmüştü. Diğer Akdeniz ülkelerinde de uygulanan bu ceza, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sistemli bir hale gelmiştir. Eşkîyalık, yol kesme ve devlete isyan suçlarının da cezası küreğe konulmak olabiliyordu. Bu şekilde beden güçlerinden yararlanan eşkıyaları terbiye etmek amaçlanmıştı. Küreğe konma cezası kısmen hafif bir ceza olmasının yanı sıra caydırıcı bir etkisi de vardı. Bu sebeple sık verilen bir cezadır.⁵⁶

Padişaha yapılan her türlü itaatsizlik, kamu düzenin ve asayişin bozulmasının en ağır cezası idamdır. Eşkîyalık olaylarında doğrudan yer alanlar idam edilirken, bunlarla bağlantı kurup, yardım yataklık yapanlara ise hapis ve sürgün cezaları verilmiştir.⁵⁷

1.3.2. Devletin Celali Liderleri ile Anlaşması

Devlet, savaşlar ve ekonomik buhranlarla mücadele ettiği dönemlerde, taşradaki asi grupları kontrol altına almakta zorluk çekiyordu. Bu sebeple devlet, asker ve nakit para sıkıntısı çektiği özellikle savaş dönemlerinde Anadolu'da güçleri artan ve iç güvenliği tehdit eden isyancılarla anlaşma yoluna gitti. Devletin bu politikası bazı tarihçiler tarafından bir zayıflık olarak algılanmıştır ancak Barkey bu siyaseti, devletin bir gücü olarak değerlendirmiştir.

Devlet asilerle anlaşma yoluna giderek birçok kazanç elde etmiş oluyordu. Celali liderleriyle anlaşma yapmak ordularına sahip olmak demektir. Osmanlı Devleti'nin uzun ve yıpratıcı savaşlarla boğuştuğu dönemlerde askere ihtiyacı her zaman mevcut bir problemdi. Celalilerle yapılan anlaşmalar çağırıldıklarında ordularıyla birlikte sefere katılmayı da içeriyordu. Sefere katılmakta isteksiz davranan kişiler öldürülüyordu.⁵⁸ İdareciler savaş zamanı hizmetine aldığı asileri, savaş bitiminde artık işine yaramadıklarında, ortadan kaldırıyorlardı.⁵⁹ Devlet, anlaşma yaptığı celali liderlerinin askerlerinden faydalanırken, diğer yandan da celaliler ile savaşmak için güç toplama ve hazırlanmak için zaman kazanmış oluyordu.⁶⁰ Osmanlı devleti batıda ve doğuda

⁵⁶ Hacer Kırılı, *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015, s.33.

⁵⁷ Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011, s. 81.

⁵⁸ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2011, s.207.

⁵⁹ Barkey, a.g.e., s.199.

⁶⁰ Barkey, a.g.e., s.197.

düşmanları ile savaşırken Anadolu’da Celalilerle savaşıyor böylece üç cephede birden savaşmak zorunda kalıyordu. Barkey’e göre, bu anlaşmalar bir dengeleme ve iç basıncı düşürme amacıyla da yapılıyorlardı.⁶¹

Devlete isyan eden kişilerin, yeni devlet kurma amacı ile hareket ettikleri görülmez. Eskiden kethüdalık, mütesellimlik yapmış bu kişiler daha yüksek konumlar elde etmek için asilik yapıyorlardı. İstediklerini elde etmek içinde paralı askerleri kullanıyorlardı. Devlet meşhur Celali liderlerine hilat gönderiyor ve onları hizmetine alıyordu.⁶²

Anadolu’daki iç güvenliği sağlamak için devlet, Celali serdarı atıyordu. Celalileri ortadan kaldırarak iç düzeni sağlama görevi verilen bu serdarlar nadiren başarılı oldu. Devletin asileri ortadan kaldırmak için uyguladığı bir başka yöntem de bölgeye vezir atanmasıydı. Bunların işe yaramadığı durumlarda ise devlet asi grupları birbirine karşı kışkırtıyor, birbirlerini yok etmelerini umuyordu. Bu amaçla eşkıyalar suhtelere karşı kışkırtıldılar, suhteler ise silahlandırılarak eşkıya avına gönderildiler. Sürecin ilerleyen aşamalarında devlet Celaliler üzerine ordu gönderdi ya da onlarla anlaşma yoluna gitti.⁶³

⁶¹ Barkey, a.g.e., s.199.

⁶² Barkey, a.g.e., s.207.

⁶³ Barkey, a.g.e., s.207

BÖLÜM II: EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE YOL KESEN HARAMİLER

Evliya Çelebi 17. yüzyılın neredeyse tamamını kapsayan seyahatnamesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde ve dışında birçok ülke ve şehir gezmişti. Kimi zaman elçilik heyetinde, kimi zaman asker ya da ulak olarak yaptığı yolculuklarda bir sürü farklı mecliste bulunmuş, birçok hikaye dinlemiş ve imparatorluğun renkli dünyasını seyahatnamesine aktarmıştı. Evliya'nın 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin günlük hayatına dair anlattığı şeylerden biri de eşkıyalardı. Yolculukları sırasında birçok kez haramilerle karşılaştı ve onlarla savaştı.⁶⁴ Bu sebeple küçük eşkıya gruplarından büyük celalilere kadar eşkıyalıkla ilgili çok değerli gözlemlerde bulundu. Bu özelliğiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi eşkıya tarihi için ayrı bir yere sahiptir. Biz de bu bölümde onun anlattığı hikayelerden yola çıkarak eşkıyalar hakkında detaylı bilgileri elde etmeye çalışacağız.

2.1. Eşkîya Anlatıları

Evliya Çelebi kendi başından geçen “acaip ve garip” maceralara seyahatnamesinde sıkça yer verir. Eşkîyalarla karşılaşmaları da bu hikayelerinden biridir. Onun eşkıyalarla gerçekten karşılaşmış ve karşılaşmadığı, ya da hikayeleri neden anlattığı tam bir muammadır. Ancak yine de anlatılar incelendiğinde kendi içlerinde belirli bir mantığı olduğu görülür. Bu başlık altında Evliya'nın maceraları olabildiğince aslına sadık kalarak özetlenmiştir. Ancak doğal olarak Evliya'ya özgü üslup kaybolmuştur. Hikayelerin kendi içlerinde olayların gerçekleşme sırası değiştirilmemiş ancak Evliya'nın anlatım sırasında bazı değişiklikler yapılmıştır.

2.1.1. Çomar Bölükbaşı⁶⁵

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde yer alan önemli isimlerden biri de Çomar Bölükbaşı'dır. Evliya'nın “kapu yoldaşım, sırdaşım ve silah arkadaşım” dediği Çomar, Gürcü Nebi, Melek Ahmet Paşa, Abdal Han ve Murtaza Paşa gibi önemli paşaların

⁶⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yol kesen eşkıya hikayelerinin toplu listesi için bkz. Vehbi Günay, “Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkîyalar ve Celaliler”, *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2002, s.135-154.

⁶⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.3, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:1999, s.149-150.

bölükbaşılığını yapmıştır. Evliya seyahatnamesinde Çomar hikayesinin iki varyantını anlatır.⁶⁶ Bu başlık altındaysa üçüncü ciltteki ilk versiyonu ele alınacaktır. Anlatı Evliya'nın Çomar'a bağlı eşkıyalar tarafından yolunun kesilmesiyle başlar.

Evliya 1650 yılında Sivas valisi Murtaza Paşa'nın yanından İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Sivas, Zile kalesi, Çorum, İskilip, Gümüş şehrini geçtikten sonra günümüzde Amasya şehrinde olan Dankaza köyüne geldi. Köleleriyle birlikte at üstünde yokuş aşağı inerlerken silahlı dört adam önlerine çıktı. Evliya daha sonra bunların Çomar'ın adamları olduğunu öğrenecekti. Evliya ve köleleri adamları tekinsiz buldular ve birbirlerine sokuldular. İleride tüfek fitillerini ellerine almış hazır bekleyen başka bir grup daha vardı. Evliya bu grubu da görünce eşkıyaların pususuna düştüklerini anladı. Eşkıyalar da hemen mızraklarını Evliya ve kölelere doğrulttular. Evliya kurtulmak için okuna uzandığında eşkıyalardan biri ona hemen mızrağını attı ancak isabet ettiremedi. Eşkıyalar onları bırakıp değerli eşyaların bulunduğu seyishanelere yöneldiler.⁶⁷ Evliya ve köleler eşyaları geri almak için hamle yaptılar ancak üzerlerine ateş açıldığı için geri çekildiler. Eşkıyaların eşyalara hücum ettiğini gören köleler hemen kaçtı. Köleleri tarafından terk edilen Evliya da tek çare olarak kaçtı. İleride dört kölesinin bir bağ içine girdiğini gördü ve peşlerinden gitti.

Malını ve dört kölesini kaybeden Evliya bağa girdi. Bağda yine Çomar'a bağlı dört atlı az önce yaşananlardan habersiz üzüm topluyorlardı. Bu atlılar Evliya'yı ve dört kölesini görünce hemen kılıçlarını çekip üstlerine geldiler. Evliya ve köleler önceki eşkıyalardan kaçarlarken hem korkmuş hem de mecalsiz kalmışlardı. Bu sebeple eşkıyalara karşı koyamadılar hatta kaçmaya yeltendiklerinde atlarından düştüler. Neticede elleri kolları bağlanıp esir alındılar. Eşkıyalarsa kendi aralarında esirleri öldürseler mi, eşyalarını alıp

⁶⁶ Evliya Van'da Çomar'ın mezarını ziyareti sırasında onun hayat hikayesini kısaca anlatmıştır. Buna göre Evliya ve Çomar Melek Ahmet Paşa'nın Diyarbakır valiliği zamanından beri tanışıyorlardı. Çomar daha sonra onlardan ayrılarak Gürcü Nebi'nin yanında Üsküdar savaşına katılmıştı. Savaştan sonra Evliya onu dağda saklanırken bulmuş ve Murtaza Paşa'nın kapısına yazdırmıştı. Çomar burada isyan etmiş ve Van'da Mehmet Emin Paşa'nın yanına gitmişti. Paşa'nın Girit'e sürülmesinin ardından da Bitlis hanı Abdal Han'nın yanına kaçmıştı. Orada da öldürülmüştü. Evliya dördüncü ciltte anlattığı bu hikayede Çomar'ın adamları tarafından yolunun kesildiğini ve esir edildiğini anlatmaz. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Revan 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.4, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul:2001, s.163-165; Naima'ya göre 1650 yılında Diyarbakır'da Türkmen voyvodası olan Çomar Bölükbaşı 700 adamıyla yol kesiyordu. Naima'nın Katip Çelebi'den aktardıklarına göre Çomar daha sonra Van beylerbeyi Mehmet Emin Paşa'nın isyanında onun safında yer almıştı. Na'ima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, c.5, TTK, 2. Baskı, Ankara:2014, s.1262; Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1084.

⁶⁷ Seyishane: Hafif yük taşınan beygir. Pakalın, a.g.e., c.3, s.198.

salsalar mı yoksa reislerine mi götürseler diye tartışmaya başladılar. Evliya bağdaki eşkıyaları da öncekilerle birlikte zannedip “malımı aldınız canımı almayın” diye yalvarmaya başladı. Onlar şaşırıp malını kimler aldığını sordular. Evliya başından geçenleri anlatınca, eşkıyalar Evliya’nın eşyasını kendi arkadaşları mı çalmış diye araştırmaya karar verdiler. Üç eşkıya Evliya’nın eşyalarını çalanların peşinden giderken bir eşkıya da Evliya ve köleleri reise götürdü. Reisleri, Evliya ve kölelerin durumuna karar verecekti.

Evliya reise götürülürken yanlarındaki eşkıyayla muhabbet etmeye çalışıyor belki de kurtulacak bir yol arıyordu. Eşkıyaya reislerinin kim olduğunu sordu. Reisin kapı yoldaşı Çomar Bölükbaşı olduğunu duyunca çok sevindi. Evliya ve Çomar’ın hukuku çok eskiye dayanıyordu. Evliya, Çomar’ı ilk kez 1649’da Gürcü Nebi’nin isyanının vuku bulduğu Üsküdar savaşında görmüştü. Çomar’ı savaş meydanındaki marifetleriyle övmüş ve savaştaki diğer celalilerden farklı bir yere koymuştu. Savaştan hemen sonra Evliya, Murtaza Paşa’nın yanına Şam’a giderken yolda Çomar’la tekrar karşılaştı. Yenilen Çomar Bölükbaşı dağlara kaçmıştı. Evliya dağlarda saklanan, saçı sakalı birbirine karışmış, perişan haldeki Çomar’a acıyıp sofrasına davet etmişti. Hatta yanına gittiği Murtaza Paşa’nın kapısına bile yazdırmıştı. Bu durum Evliya ve Çomar’ın birlikteliğini ve dostluğunu da arttırmıştı. Evliya’nın Murtaza Paşa’nın yanında kaldığı süre zarfında birlikte atıldıkları maceralar bu dostluğu pekiştirdi. Ancak Evliya’nın Murtaza Paşa’nın yanından ayrılmasıyla birlikte bu yakınlık da irtibatları da koptu. Çomar’ın bundan sonraki macerasında da onu yeniden isyana sürükleyecek gelişmeler oldu. Niksar naipliğinin kendisinden alınmasına kızmış ve kendisine bağlı sarıcalarla birlikte isyan etmişti. Hatta bir çiftliği ateşe vermiş ve reyanın malını el koymuştu. Yakalanma korkusuyla Kızılırmak yakınlarında Murtaza Paşa’dan saklanıyordu. İşte tam da bu sırada Evliya’nın Çomar’ın adamları tarafından esir edilmesiyle yolları yeniden kesişmişti. Evliya’nın eşkıya reisinin Çomar olduğunu duyduğundaki sevinci de bu yüzdendi. Çünkü Evliya kendisine büyük iyiliklerde bulunmuştu. Bu durumu okuyucusuyla açık bir şekilde paylaşan Evliya, onu dağlarda perişan halde iken kurtarıp onu yeniden sistemin içine çektiğini anlatırken Çomar’ın sergüzeşinde kendini bir kurtarıcı kahraman olarak resmeder. Artık vefa göstererek yardım etme durumda olan ve arkadaşının canını ve malını kurtaracak kişi Çomar Bölükbaşı’dır. Evliya bu yakınlığın semeresini daha reisin önüne çıkmadan aldı. Onu elleri kolları bağlı Çomar’a götüren kişi geçmişe dayalı bu

dostluğu öğrenir öğrenmez ellerini çözdü ve doğrudan Çomar Bölükbaşı'nın çadırına götürdü.

İki eski dost birbirlerine sarıldılar. Evliya başından geçenleri arkadaşına anlattı ve “sarıca amanını” öne sürerek çalınan eşyalarını kurtarması için ona yalvardı. Çomar arkadaşını helal malın zayi olmayacağını söyleyerek sakinleştirdi ve bizzat kendisi eşyaların peşine düştü. Yolda daha önce Evliya'nın bağda karşılaştığı ve eşyalarını çalanların peşine düşen adamlarıyla karşılaştı. Biri atından inip Çomar'ın dizini öpüp olayın aslını anlattı: Evliya'ya ilk baskın yapanların Çomar'ın adamlarından Meyremoğlu ve Sincanlı Hüseyin ve Tokatlı Ali olduğu anlaşıldı. Bunlar önceki akşam arkadaşlarıyla tartışmışlar ve sonraki gün kaçarlarken Evliya ve kölelere baskın yapmışlardı. Onlar Evliya'nın eşyalarını pay ederken arkadaşları gelip pay istemeleri üzerine malları paylaştırmadıkları gibi gibi bir de arkadaşlarına ateş açmışlardı. Çomar kısa sürede isyancı Meyremoğlu ve beraberindekileri yakaladı. Hem kendisine ihanet ettikleri için hem de arkadaşlarına saldırdıkları için adamlarına çok sinirliydi. Elleri bağlı diz çöktürülen adamlarına neden kaçtıklarını sordu. İçlerinden biri Murtaza Paşa'ya yakalanma korkusuyla yaşamaktan bıktıklarını söyledi. Bu sözler affedilmeleri için yeterli olmadı ve “ocağa” ihanet ettikleri gerekçesiyle öldürüldüler.

Evliya yanlarındayken casuslar Murtaza Paşa'nın yakınlarda olduğu bilgisini getirdiler. Bunun üzerine Çomar telaşla hemen toplanıp kaçtı. Vedalaşırken Evliya'ya kendisi adına Murtaza Paşa'dan af dilemesini istedi. Fakat Evliya Murtaza Paşa'ya Çomar'ın bu talebini iletğinde Paşa, merkeze gittiğinde yanında bir eşkıya reisinin hoş gözükmeyeceğini söyleyerek bunu geri çevirdi.

Evliya'nın Çomar Bölükbaşı hikayesinde dikkat çeken en önemli noktalardan biri sekbanların dünyası hakkındaki gözlemleridir. Sekbanlar idarecilerin kapı halklarındandı ve kısaca paşaların özel muhafızlarıydı. 17. yüzyılda sayılarında büyük bir artış yaşandı. Birinci bölümde de anlatıldığı gibi toprağını terk eden köylüler ya da tımarlı sipahiler kendilerine yeni bir geçim kaynağı arıyorlardı. Bu sebeple karın tokluğuna nüfuzlu kişilerin muhafızlığını yapmaya başladılar.⁶⁸ Sekbanların kaderi bağlı bulundukları paşaların kaderine bağlıydı. Paşa devlete asi olurlarsa onlar da asi sekban oluyorlardı.

⁶⁸Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, TTK, Ankara:2013, s.183.

Evliya, Çomar Bölükbaşı hikayesinde de asi sekbanların dünyasını okuyucusuna oldukça canlı şekilde tasvir etmiştir. Onun anlattıklarından sekbanların ocak içindeki hiyerarşik düzenlerini, sahip oldukları değer yargılarını ve hayat standartlarını görebiliyoruz. Buna göre, sekbanlar kendi içlerinde gruplara ayrılıyorlardı. Her grubun bir reis vardı. O reis de en baştaki reise bağlıydı. Evliya'nın bağda karşılaştığı dört kişilik küçük eşkıya grubunun içinden biri diğerlerinin reisi konumundaydı. Diğerlerine emir verebiliyordu. Ancak o da yakaladıkları “ava” ne yapacağına kendi karar verememiş kendisinden üst konumda olan reise danışmıştı. Grup içindeki hiyerarşi çok sertti, öyle ki en baştaki reisin dizi öpülerek hürmet gösteriliyordu.

Dikkat çeken bir diğer husus da sekbanların mensubu oldukları “yola”, “ocağa” ve “silahdaşlarına” bağlılıklarıydı. Elde edilen ganimetler diğer silah arkadaşlarıyla paylaşılacak zorundaydı. Ocaklarına yapılan eleştiriye ya da kötü söze tahammülleri yoktu. İhanetin ise cezası ölümdü. Evliya'nın eşyalarını çalan adamların peşinden gidenler kendilerine ateş edilmesine rağmen karşılık vermemişlerdi. Kendi ifadeleriyle “yoldan taş” koparmamışlardı.⁶⁹ Daha sonra Çomar Bölükbaşı kendisine ihanet eden adamlara ocaklarına lanet okudukları için küfredecek ve silah arkadaşlarını yaraladıkları için kızacaktı. İhanet edenler de ahidlerini bozdukları ve yollarına söz söyledikleri için öldürüleceklerdi.⁷⁰ Aynı zamanda beyleri de aynı değerlerle sekbanlarına bağlıydı. Çomar Bölükbaşı Niksar naipliğinin kendisinden alınmasından sonra bayrağı altındaki yiğitlerin ulufesinin gasp edildiğini iddia ederek öfkelenmiş ve isyan etmişti.⁷¹ Evliya sekbanlar arasındaki bu güçlü bağa kendisini de dahil eder. O da bir sekbandır. Hatta Bağdat'tan Melek Ahmet Paşa'nın Serçeşme Zıdır bölükbaşısından silahlı olduğunu söyleyerek bunu kanıtlar. Daha sonra bu bağ kullanır da ve “sarıca amanını” öne sürerek Çomar'dan eşyalarını geri almasını ister.

⁶⁹ “Beğim, ahşamın çadırlarda Meyremoğlu ve Sincanlı Hüseyin ve Tokatlı Ali yolumuza söz atup sabâh la'net okuyup gittiler. Anlara dörd yiğidimiz dahi katılup sekiz âdem olup kaçdılar. Bu beği de râst gelüp iki seyishânesin alup ve dörd kölesin alup bu yiğit anlar ile ceng ede ede sekiz âdem ile başa çıkamayup bir bâğ içinde biz üzüm yerken bu yiğit üzerimize gelüp ansızdan dizginine yapışup bağlı size gönderüp biz dahi Meyremoğlu'na doğru bu yiğidin mâlına gittik. Biz anlara varınca bize pây vermeyüp üçümüze silâh çeküp biz anlara silâh kaldırmadık, yoldan taş koparmadık. İşte bizim şıvka Ali'yi yaraladılar.” Evliya, c.3, s.150.

⁷⁰ “Yolsuz düşüp ahid bozdular, yolumuza söz atup la'net etdiler” Evliya, c.3, s.150.

⁷¹ Evliya, c.3, s.149.

Evliya'nın tasvir ettiği sekbanlar grubunun üyeleri reislerine, yollarına ve ocaklarına sadık olsalar içlerinde Meyremoğlu ve tayfası gibi yakalanma korkusuyla hareket edenler de bulunuyordu. Onlar için hayatta kalma güdüsü diğer beklentilerinden daha ağır basan bir faktördü. Ayrıca eşkıyaların yakalanma korkusuyla kaçmaktan yorulmuş olmaları, ocağı terk edip yeni bir hayat kurma hayalini de besliyordu. Meyremoğlu'nun sorgusunda ifade ettiği “*Eyle olur beğim yigitlikdir. Cânımızdan bîzâr olduk. Murtezâ Paşa deryâ-misâl askerle geliyor bizi bir yerde çevirir deyü havfımızdan savt atup kaçarken bu yiğide râst gelüp elleşerek atı yeğîn imiş, kendi kaçup mâlın aldık, böyle olur.*”⁷² cümleleri bu bıkınlığı açıkça göstermektedir. Evliya daha sonra İzmir’de Alman boğazında karşılaştığı başka bir eşkıyayı sorguladığında da buna benzer cevap alacaktı. Eşkıya köyünde geçim sıkıntısı çektiği için eşkıyalık yapmak zorunda kaldığını dile getiriyordu. Bu bilgilere göre bu eşkıyaları yol kesmelerinin en temel sebebi yoksulluktu. Yaşamlarını köylerinde idame ettiremeyen kişiler eşkıyalığı seçiyordu. Hobsbawn’a göre de eşkıyalığın en temel sebebi yoksulluktu. Kıtlik zamanlarında eşkıyalık artıyordu.⁷³ Bununla birlikte açlıktan kaçan eşkıyalığı seçen insanlar en sonunda bu yolda öleceklerini biliyorlardı. Öldürüleceklerini baştan kabul etmişler gibi “*Eyle olur beğim yigitlikdir*” ya da “*Emir Huda’ dandır, koç yiğit kurban için doğar.*”⁷⁴ diyorlardı.

Hikayede eşkıyaların arasında kullandığı kelimelere deyimlere de yer verilmiştir. İlk olarak pusuya düşürülen yolcuları eşkıyalar “av” olarak değerlendiriyorlardı. Yine yola söz atmak, yoldan taş kopartmak ihanet için kullandıkları deyimlerdi. Bağlı bulunduklara gruba “ocak”, “dava”, grubun üyelerine de “yoldaş” ve “silahdaş” diyorlardı. Ayrıca reislerine “bey” diye hitap ediyorlardı. Son olarak eşkıyaların çaldıkları eşyaları dağda saklamaları günümüzde hala etkisini gösterir.⁷⁵ Bazı define avcıları ellerinde eşkıyalara ait olduğuna inandıkları haritalarla, onların gömdükleri hazineleri aramaktadırlar.

⁷² Evliya, c.3, s.141.

⁷³ Eric Hobsbawn, *Eşkıyalar*, Agora Kitaplığı, çev. Osman Akınhay, İstanbul:2011, s.11.

⁷⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmanın Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, c.9, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2005, s.72, Alman boğazı.

⁷⁵ “*Mâlî dağa götürüp pâ-y etseler gerek. Mâlî dağda gömmeden yetişelim!*” Evliya, c.3, s.150.

2.1.2. Çerkeş Menzili⁷⁶

Evliya Çelebi'nin eşkıyalarla karşılaştığı bir başka mekan da günümüzde Çankırı'ya bağlı Çerkeş kasabası yakınlarıdır. 5 Nisan 1656'da Üsküdar'dan yola çıkan Evliya'ya yolculuğunda üç hizmetçisi refakat ediyordu. Evliya'nın ulaklık vazifesi olduğu için ana yolu takip ettiler. Gebze, Hendek ve İzmit'i hızlıca geçerek Bolu'ya vardılar. Daha sonra Bolu'dan Çerkeş kasabasına geçtiler. Oradan Koroğlu dağlarına tırmanırken yedi eşkıyayla karşılaştılar.

Evliya eşkıyalara hayli dil döktü ancak onları ikna edemedi. Eşkıyalar kılıçlarını çekip soyunmalarını emrettiler. Bunun üzerine Evliya atından indi ve yeminler ederek heybesini gösterdi, mektuplarından başka bir şeyi olmadığını söyledi. Ancak eşkıyalar altın gibi değerli eşyalar istediler. O da diğer heybesindeki kıyafetlerini gösterdi. Eşkıyalar kendilerinin "dağ ademisi" olduklarını söyleyerek bunları memnuniyetle aldılar.⁷⁷ Anlaşılan Evliya paralarını heybelerinden başka bir yerde saklıyordu. Çünkü yola çıkmadan önce Siyavuş Paşa'dan ve Kaya Sultan'dan da yol harçlığı almıştı.⁷⁸

Evliya eşkıyaları konuşarak ikna edemeyince silahla karşı koymaya karar verdi. Ancak belindeki kılıca uzandığında yedi eşkıya tüfeklerini ona doğrulttular. Sayıca dezavantajlı olduğu bir durumda Evliya onlarla tekrar konuşarak anlaşmayı denedi. Onların vicdanlarına seslenerek *"Hey gâziler! Altında atı kalmış yorgun argın ve durgun ulak âdeme sarılmak yüklü avrede el urmak gibidir. Ne var, îmân ehlinde yad olmaz. Bu sizin etdiğiniz bu dağlarda Koroğlu etmemiştir. Eğer merd-i Hudâ iseniz sizden emîn olalım. Hemân yol alup gidelim"* dedi.⁷⁹ Eşkıyalar bu sözlerden etkilendiler ve yumuşadılar. Evliya'nın eşyalarını istemediler hatta içlerinden biri Evliya'ya kendi kılıcını hediye edip, onun belindeki gümüşlü kılıcı hediye olarak istedi. Evliya kılıcını eşkıyaya verdi ve onlarla dost olup sarılıp, yanlarından ayrıldı.

⁷⁶ Günümüzde Çankırı il sınırları içerisinde. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.5, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2001, s.12.

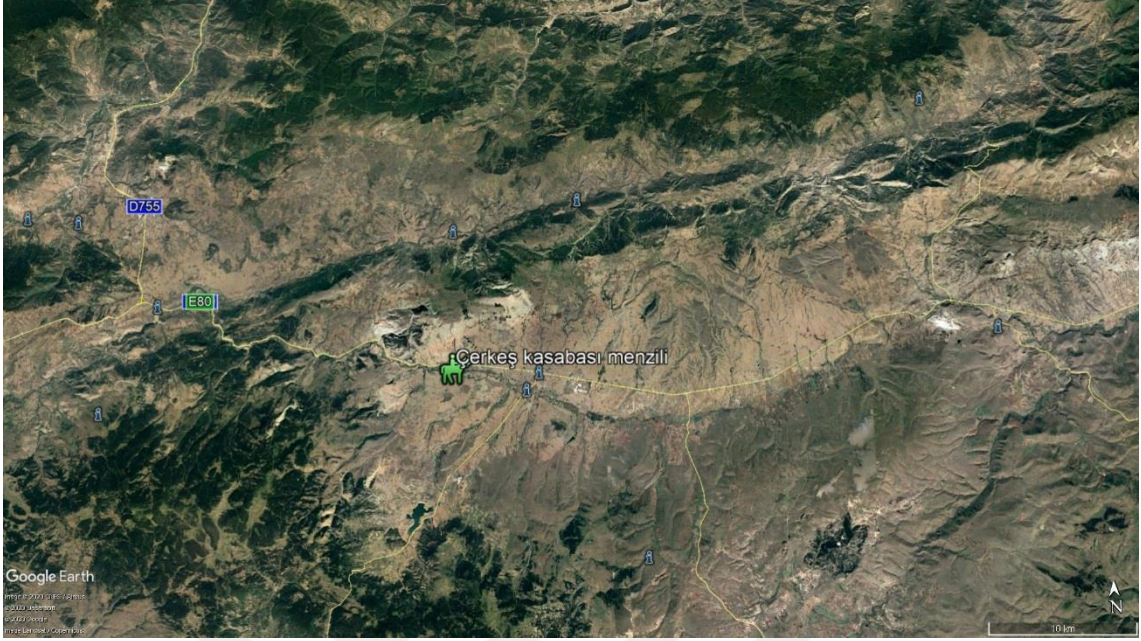
⁷⁷ "Birisi eydir: "Bire n'idek bunları, altun ve cevâhir var mıdır?"

"Lâ vallâh u billâh işte bunlardır. Ve bu heybede donumuz ve gömleklerimizdir" dedim.

"Berekât versin. Biz dağ âdemîsiyiz, bize gömlek lâzımdır" deyü heybesiyle gömlekleri aldılar."

⁷⁸ Evliya, c.5, s.12.

⁷⁹ Evliya, c.5, s.12.

Harita 1: Çerkes Menzili/Çankırı

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 8 Temmuz 2020, saat:12:50)

Evliya'nın bu anlatısının belki de en önemli kısmı Köroğlu ile ilgili söyledikleridir. Evliya Köroğlu'na atıf yaparak eşkıyalara, eşkıyalığın değerlerini ve akidelerini söyler. Buna göre eşkıyaların ulakların yolunu kismeleri hoş görülmeyen bir durumdu. Evliya'nın atıf yaptığı, eşkıyalara örnek olarak gösterdiği Köroğlu, 16. yüzyılda Bolu beyine isyan ederek Bolu dağına çıkan Ruşen Ali'dir. Destan Bolu beyinin, imrahor başı olan Ürüşan Baba'dan dünyada eşi benzeri görülmemiş iki at istemesiyle başlar. Ürüşan baba tayları alıp Bolu beyinin karşısına çıkınca atları beğenmeyen bey imrahorun gözüne mil çektir. Zulüm gören bir babanın oğlu olarak büyüyen Ruşen Ali, büyüüp delikanlı olunca Bolu dağına çıkıp babasının intikamını alır.⁸⁰ Evliya'nın Köroğlu ismini nereden duyduğu ile ilgili elimizde bilgi yoktur. Ancak 17. yüzyılda Bolu'da yaşamış eşkıya Köroğlu'ndan bahseden ilk kaynak Evliya Çelebi'dir.⁸¹

Evliya bu anlatısında yolunu kesen eşkıyaları, tecrübesiz ve saf olarak betimlemiştir. Örneğin Evliya'nın üstünü aramamaları tecrübesiz olduklarının bir işaretiydi. Evliya'nın

⁸⁰ Pertev Nail Boratav, *Köroğlu Destanı*, Sevinç Matbaası, Ankara:1973, s.1-14.

⁸¹ Elmas Şahin, "İngiliz ve Türk Edebiyatında Eşkıya Geleneği: Robin Hood ve Köroğlu", *Folklor/Edebiyat*, c.9, S.36, 2003/4, s.135.

sözlerine güvenip, sadece gömlek gibi nispeten değersiz eşyalarını alıp gitmesine izin verdiler. Evliya'nın okuyucusuna çizdiği bu eşkıya profili bilinen cani ve açgözlü eşkıyalardan oldukça uzaktır. Bu eşkıyalar saf insanlardı. Belki de Evliya'nın sözüne inanmadılar ancak tatlı sözlerinden etkilenip hoşgörü gösterdiler. Amaçları cana kastetmek ya da birilerine zarar vermek değildi. Belki de civarda yaşayan yoksul köylülerdi ve kıyafet gibi günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mecburen yol kesiyorlardı. Geçim sıkıntısı çekiyor ve vergilerini ödemekte zorlanıyorlardı. Bu dönemde, köylerinde geçim kaynaklarını kaybeden, artan vergileri ödeyemeyen reaya köyünü terk etmek zorunda kalmıştı. Bu kişilerden bir kısmı beylerin kapısında istihdam edildi. Bazıları taşradaki milis kuvvetlere katıldı. İçlerinden bir kısmı da eşkıya çetelerinin kaynağını oluşturdular.⁸²

Evliya diğer eşkıya anlatılarında pusu kurulan yerleri tam olarak belirtir. Mekanın korkunçluğunu anlatmak için hem iç dünyasını hem de mekanı tasvir eder. Ancak bu anlatıda böyle tasvirler yoktur. Eşkıyalarla karşılaştığı yerlerin tam adını vermeye özen gösterirken bu anlatıda geniş bir alana işaret etmiştir. İleride bahsi geçecek Alman boğazı, Dalkavak mevkii ya da Çarpan boğazı Evliya'nın eşkıyalarla karşılaştığı mevkilerin isimleridir ve günümüzde de aynı isimlerle bilinmektedirler. Evliya muhtemelen ulak olduğundan menzilleri hızlıca geçmiş, Çerkeş kasabası için detaylı bilgi vermemiştir. Ayrıca Evliya daha önce ismi geçen kasabayı anlatmış bu sebeple tekrar etmek istememiş olabilir.

1640 yılında Defterdarzade Mehmet Paşa ile birlikte Erzurum'a giderken Çerkeş kasabasına uğramıştı. Seyahatnamenin ikinci cildinde Çerkeş kasabası, bayır dibinde kurulmuş 300 haneli camisi, hamamı ve çarşısı olan bir kasaba olarak tanıtılmıştır. Kasabada yüz dükkanlı bir han da bulunuyordu.⁸³ Evliya mamur olarak tanıttığı bölgeden on altı yıl sonra tekrar geçerken eşkıyaların saldırısına uğramıştı. Fakat önceki ziyaretinde bölgenin tehlikeli olduğuna dair bir gözlemde bulunmamış, aksine mamur bir kasaba olduğundan bahsetmişti. Geçen süre zarfında bölgede ne gibi değişiklikler olmuştu? Evliya'nın bununla ilgili bir yorumu yoktu. Aslında Çerkes kasabası ve civarı işlek bir mekandı. Anadolu sol kol üzerinde bulunuyordu. Kervanların da uğrak yeri idi. İstanbul,

⁸² Barkey, a.g.e., s.152.

⁸³ Evliya c.2, s.91.

Bursa, Sinop, Samsun, Erzurum, İran kervanları kasabaya uğruyorlardı. Ayrıca Osmanlı ordusunun doğuya yaptığı seferlerde karargah olarak kullanılıyordu.⁸⁴ İleride görüleceği gibi Evliya eşkıyalarla hep ana yoldan saptığı tali yollarda karşılaşacaktır. Çerkes kasabası ise bu durumda bir istisnadır.

2.1.3. Şıpka Dağı Geçidi/Kabirova Köyü⁸⁵

Evliya Çelebi 1662 senesinde hamisi ve akrabası Melek Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra büyük üzüntü yaşamıştı. Kendisi içinde bulunduğu yas dönemini şöyle anlatıyor: *“hakîr garîb-i bî-kes kalup velî-ini'am yoksulluğun çeküp âlem-i hayrette kaldım. Gûyâ dâr-ı diyâr-ı İslâmbol başıma bir dâr oldu.”* Ayrıca Melek Ahmet Paşa'nın vefat ettiği sene İstanbul'daki iki evi ve dört dükkânı da yanmıştı. O sene bu işlerle meşgul oldu ve gelecek yıl 1663 yılında IV. Mehmet'in Avusturya seferine katıldı.⁸⁶ Ordunun konakladığı Edirne'ye gitmek için altı hizmetçisi ile birlikte İstanbul'dan yola çıktı. Karadeniz kıyılarını takip ederek Edirne'deki orduya katıldı. Ordu ile beraber serhadde gitmek için hareket eden Evliya Çelebi daha önce görmediği yerleri dolaşmak için Uzuncaova kasabasında ordudan ayrıldı. Yol üstünde Eski Zağara ılcasında, atı bataklığa saplandığı için mecburi olarak istirahat etti. Oradan Kızanlık⁸⁷ kasabasına geldi. Bu köyden ayrıldıktan sonra Hasköy'ü geçti, Oburca köyünden rehberler alıp Şıpka dağına tırmanmaya başladılar. Şıpka dağının 2,376 metre yüksekliğindeki zirvesine iki saatte güçlükle çıktılar.

Evliya, kılavuzlar ve köleler toplam otuz altı atlı adam birlikte yolculuk yapıyorlardı. Dağın zirvesinden aşağı inerken Çirmen ve Kırkkilise sancaklarından beş yüz silahlı asker de onlara katıldı. Evliya ve askerler kayalık, yüksek, ıssız ve korkunç dağ yolunda ilerlemeye başladılar. Öğlen vakti ortalık aydınlık olmasına rağmen görüş açıları dardı. Bu sebeple silahları hazır temkinli bir şekilde yokuş aşağı inerek dört saatte dağın yarısına geldiler. Dağdan aşağı inmek için dar bir boğaza girdiler. Burası muhtemelen 1.376 metre yüksekliğinde bulunan Şıpka geçididir. Evliya ve yanındakiler orduya yetişmek için acele

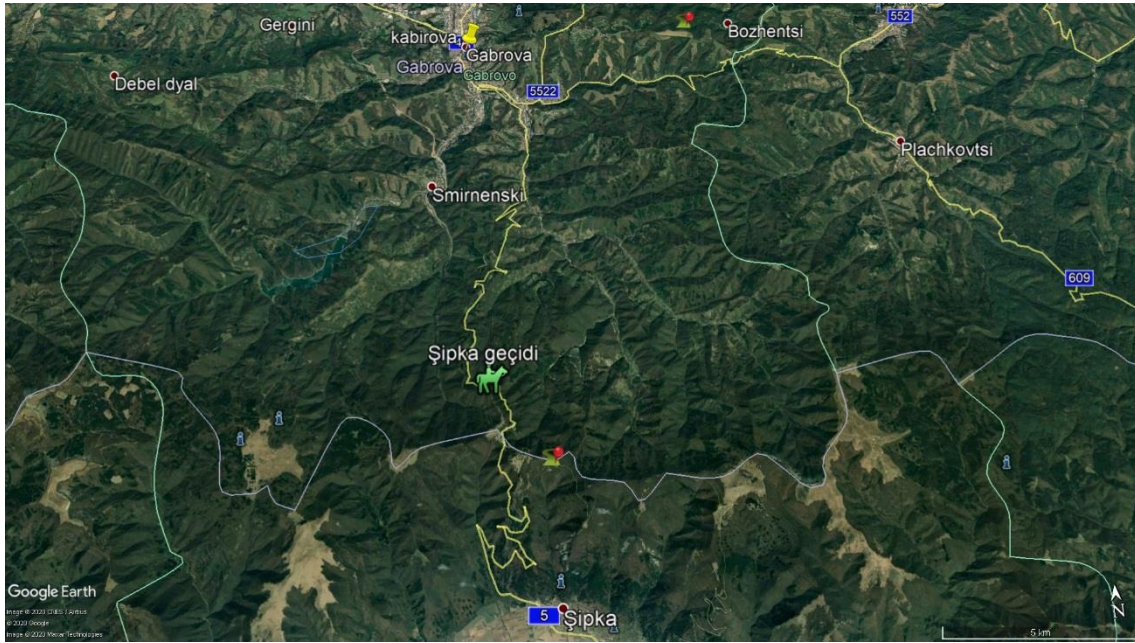
⁸⁴ İlker Yiğit, Musa Salan, “XVI. Yüzyıl Çerkes Kasabası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi”, *Turkish Studies*, 8/6, Spring, 2013, s.825.

⁸⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.6, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2003, s.92-93. Kabirova köyü günümüzde Gabrova şehridir.

⁸⁶ Evliya şiddetli bir kış gününde yolculuğa çıktığını söyler ancak 1071 Şaban ayı 1661 Nisan'a denk gelir.

⁸⁷ Günümüzde Bulgaristan sınırları içindeki Kazanlık şehridir.

ediyorlardı ve yolu kısaltmak amacıyla bu geçidi kullanmışlardı. Geçit günümüzde Gabrova ve Kazanlık şehirlerini birbirine bağlar ve Anadolu'nun Balkanlara açılan kapısı olarak bilinir.⁸⁸ Anlaşıyor ki Evliya Rumeli orta yol güzergahını takip etmeyerek, farklı bir tali yola girmişti. Bu yolun insan trafiğinin ana yola göre daha az olduğunu söyleyebiliriz. Evliya da Şıpka dağının ıssız ve eşkıya yatağı olduğunu ama Belgrad'a Sofya üzerinden gitmektense bu Şıpka dağından gitmenin on konak daha yakın olduğunu ifade ediyor.

Harita 2: Şıpka Geçidi/Bulgaristan

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 22 Ekim 2019, saat: 16:20)

Dağ geçidinde taşlık yolda atlar yürümekte zorlanıyorlardı. Evliya bu yolu çah-ı gayya olarak tarif ediyor. Çah-ı gayya kutsal kitaplara göre cehennemdeki derin bir çukurdur. En günahkar kulların gireceği ve asla çıkamayacağı düşünülür. Ayrıca girenin çıkamadığı labirent gibi, karmaşık ve belalı yerler için de kullanılır. Evliya ve yanındakiler bu yoldan ilerlerken saldırıya açıldılar. Geçidin iki yanı da ormanlık ve kayalıktı. Dar yolda ilerlerken her iki taraflarından silahlı eşkıyalar üstlerine geldiler. Evliya ve askerler neye

⁸⁸Rumeli'de ise sağ kol, İstanbul-Kırklareli-Aydos-Prevadi-Babadağ-İsakçı-Akkerman ve Özi'ye; Orta kol, İstanbul-Silivri-Çorlu-Edirne-Filibe-Sofya ve Belgrad'a; Sol kol, İstanbul-Silivri-Tekirdağ-Gelibolu-Keşan-Gümölcine-Selanik- Yenişehir'e gitmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hallaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul:1981, s.123.

uğradıklarını şaşırıp, hazırda beklettikleri silahlarını ateşlediler. İki taraf birbirini yaylım ateşine tuttu. Eşkılar “Udri ne boyse” diye bağıyor, Evliya ve tayfası da “Allah Allah” diyerek karşılık veriyorlardı. Evliya Bulgarca olduğunu söylediği “*Udri ne boyse*” kelimesini, daha önce beşinci ciltte Belgrad’da Neboyse adında bir kuleyi tanıtırken kullanmıştı. Evliya “Udri ne boyse” yi “korkma Türke vur” olarak tercüme etmişti. Ancak doğru tercümesi “vur korkma” dır. Bulgarca değil Sırpçadır.⁸⁹

Pusuya düşürülen Evliya ve askerlerin atları taşlık ve dar arazide hareket edemiyorlardı. Silahlarını da kullanmadıkları için hepsi atlarından inip yaya olarak ormana girdiler. Birbirlerinden habersiz ormanda dağıldılar ve öğleden akşama kadar çatışmayı sürdürdüler. Eşkılar daha fazla dayanamayarak geri çekildiler. Ancak kaçarken askerlerin mallarını ve birçok atı da aldılar. Evliya yüksek bir tepeden aşağıda eşkıyaların mallarını bölüşüklerini gördü ve sinirlendi. Hemen grubun liderliğini üstlenerek arkadaşlarını eşkıyalara saldırmaları için topladı. Evliya’nın çağrısıyla dağılan askerler bir yere toplandı. Bu sefer de Evliya ve beraberindekiler eşkıyalara baskın yapmak için plan kurdular. Eşkılar düzlükte çaldıkları eşyaları pay ederken, yüksek tepeden beş yüz asker onların üstüne ateş açtı. Savunmasız yakalanan eşkıyalar hemen silahlarına sarıldılar. Çatışmada eşkıyalar beş yüz askerin karşısında dayanamayarak kaçtılar.

Eşkılarının yüz kadarı olanlardan habersiz, başka bir yerde mallarını bölüşüyorlardı. Evliya liderliğinde askerler onlara da baskın yaptı. Mukavemet gösteremeyen eşkıyaların çoğu öldü, ölmeyenler de kaçtı. Çete çatışmasında Evliya’nın yanındakilerden dört asker öldü, on dokuz asker de yaralandı. Kırk eşkıyayı esir aldılar, ele geçirdikleri eşkıya reisini hemen orda öldürdüler. Çatışmadan galip ayrılan Evliya ve askerler mallarını geri almalarının yanında eşkıyaların kıyafetlerine, dokuz kısırak ve dört eşek yükü şarap ve peksimetlerine de el koydular. Ayrıca eşyalarının arasında buldukları iki kese paranın kime ait olduğunu öğrenmek için eşkıyaları sorguladılar. Bu iki kesenin kısa süre önce pusuya düşürüp yağmaladıkları bir kervana ait olduğunu öğrendiler. Eşkılar kervanın sahiplerini öldürüp, mallarına el koymuşlardı. Ganimetlerini paylaşmak üzere bir kenara çekildiklerinde Evliya’nın da içinde olduğu kafileye denk gelince, bunları da yağmalamak için saldırıya geçmişlerdi. Ancak bu sefer başarılı olamadıkları gibi esir düşmüşlerdi. Evliya ve arkadaşları, yakaladıkları eşkıyaları bağlayarak dağdan aşağı

⁸⁹ Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü*, çev. Semih Tezcan, YKY, İstanbul:2004, s.268.

inmeye başladıklarında, karşılaştıkları durumdan habersizdiler. Evliya Çelebi buradan sonraki kısmı “*Manzara-i serencâm-ı acîbe ve garibe*” adıyla ayrı başlık altında ve farklı bir hikaye olarak anlatır.

Evliya’ya göre dağdan aşağı inerken Kabirova hassı ağasının adamları yanlarına gelerek esirlerin Kabirovalı çobanlar olduğunu ve serbest bırakılmalarını istediler.⁹⁰ Buna mukabil kısa süre önce yaşanan baskını anlatmaya çalışan Evliya ve arkadaşları, ellerindeki esirlerin masum olmadığını, eşkıyalık yaptıklarını, ormanda pusuya düşürdükleri yolcuları öldürüp yaraladıklarını anlatırlar. Ancak bir türlü karşı tarafı ikna edemezler. Bunun üzerine iki taraf arasında bir çatışma çıkar. Sonuçta Kabirova hassının adamları yenilerek çekilmek durumunda kalırlar.

Burada kimin eşkıya kimin masum olduğunun belli olmadığı bir dönemin manzarası çizilmiştir. Paşanın adamlarıyla tartışan Evliya ve askerler, eşkıyaların saldırısına uğramalarına rağmen eşkıyalıkla suçlanmışlar ve kendilerinin masum olduklarını kanıtlayamamışlardı. Esir aldıkları eşkıyaların elinin kolunun bağlı olmasının yanı sıra seyishanelerindeki eşyaların görüntüsü de onları haydut gibi gösteriyordu. Elleri aksini ispatlayacak delil de yoktu. Bu sebeple kendilerine karşı şahitlik etmelerinden korktukları için esir eşkıyaları öldürdüler. Evliya öldürülen eşkıyaların cesetlerinin ağaçların altındaki görüntüsünü *şecere-i vakvaka* benzetti.⁹¹

Esir eşkıyaları öldürüp yollarına devam eden Evliya ve yanındakiler, Kabirova köyü yakınlarında düz bir çayırılıkta çadırlarını kurarlar. İstirahat halinde iken Kabirova ağasının köylülerle birlikte yanlarına gelmesi üzerine hemen toparlanıp silahlanıp tetikte beklerler. İki grup karşı karşıya geldiğinde muhtemel bir çatışmayı önlemek isteyen Evliya öne çıkarak bir taraftan tehdit diğer taraftan da ikna eder bir üslupla karşı tarafa hitap eder: “*Baka ağa, sen vezîria'zam ağası isen biz de İbrâhîm Kethudâ'nın hocası Evliyâ Çelebi'yim. Şimdi gazâyâ gidüp İbrâhîm Kethudâ'ya ve Köpürlüoğlu'na senden*

⁹⁰ “*Baka şu âsileri baka şu kâfirleri, siz köy vurursuz ve yaylada koyun alırken çobanları kırsınız. Koyverün şu bağlı mîrî çobanları. Bunlar vezîria'zamin Kabirova hâssı çobanlarıdır.*” Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.6, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2002, s.92.

⁹¹ Vakvak ağacı, meyveleri veya dallarının uçları insan şeklinde olan efsanevi bir ağaçtır. Vakvak ağacının tasvir edildiği minyatürlerde idam edilen insanların kesik başlarının ağacın dallarından sarkıtıldığı görülür. Turgay Yazar, “Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu”, *Bilig*, S:42, Ankara: Yaz/2007, s.1.

şikâyet ederiz. Nedir bu senin etdiğin. Nezâketle elimizden hayduk kâfirlerin almak mı isterdin? İşte ol kırk aded kâfirleri de kılıçdan geçirdik. Dağda bu kadar yiğitlerimiz şehîd olup bunda bu kadar yaralımız var. Yedi sâ'at ceng âşûb etdik. İmdâdımıza yetişmediğinden gayri bize yaygara edüp mâl-ı ganâ'im almak istersen, ayıb değil midir? Mü'min olana böyle etmek düşer mi?" dedi.⁹² Evliya burada Kabirova ağasının eşkıyalık yaptığını ima ediyor. Hatta daha sonra Rusdere köyüne gittiklerinde kadıya şikayetçi de olur.⁹³

Olayı yatıştırmak için imam ve naipler ara bulucu olurlar. Evliya'nın kesin duruşunu da gören ağa tavrını değiştirerek Evliya ve askerlere yemek ve yem verip "gazanız kutlu olsun" demeye başlar. Rahatlayan Evliya ve arkadaşları eşkıyalardan aldıkları ganimeti pay edip satarlar. Yaralılarını tedavi edip, atlarına su ve yem verdikten sonra dinlenmek için veziriazam hassı olan Kabirova köyüne gitmek için yola çıkarlar.

Kabirova köyüne vardıklarında evlerden inleme sesleri geliyordu. Köylülerin bir kısmı evlerinin önünde yaralıları tedavi ederken bazıları da kaybettikleri akrabaları için ağlayıp yas tutuyorlardı. Evliya Şıpka dağında yollarına çıkan eşkıyaların bu köyün insanları olduğunu anlar. Evliya'nın ifadelerine göre Kabirova gayrimüslim Bulgarların yaşadığı bir köydü ve sadrazam hassıydı. Bu sebeple yol kesmelerine rağmen idareciler buraya müdahale edemiyorlardı.

Evliya ve askerler dinlemek için geldikleri köyde de Kabirova köyü sakinleri tarafındab rahat bırakmazlar. Geceyi korkuyla ve uykusuz geçirdikleri için istirahat edemezler. Sabah köyden çıkmak için hazırlanırken Kabirova hassı ağası yine yanlarına geldi. Eşkıyalardan aldıkları ganimetleri istediler. Bunun üzerine kendisine kızgın olan misafirler has ağasını ve adamlarını dövüp intikamlarını aldılar.

Evliya'nın imalarına göre Kabirova halkı ve köyün has ağası birlikte hareket ediyorlardı. Evliya açıkça belirtmemiş olsa da hikayenin alt metninde has ağası ve adamları ile Kabirovalı köylülerin birlikte hareket ettikleri anlaşılıyor. Hatta bu birliktelikten güç alan köylüler çevredeki geçitlerde eşkıyalık yapmakta veya eşkıyalara yataklık etmektedirler. Veziriazam hassı olmaları sebebiyle de idareciler buraya müdahale edemiyorlardı. Evliya

⁹² Evliya, c.6, s.92.

⁹³ Evliya, c.6, s.93.

da bu durumu fark etmiş ve “*Vezîria ‘zam hâssıdır deyü bir hâkim girüp keferelerin zabt edemez.*” sözleriyle ifade etmiştir.⁹⁴

Yerel idarecilerin 17. 18. ve 19. yüzyıllarda eşkıya gruplarını çeşitli amaçlarla kullandıklarını ve iş birliği yaptıklarını biliyoruz. İdareciler kendi bölgelerindeki iktidarını sağlamlaştırmak için yasadışı gruplara ihtiyaç duyuyordu. İdareciler halkı sindirmek, korkutmak ve kontrol altına almak için yasa dışı yollara başvurdıklarında bu işleri eşkıyalara yaptırıyorlardı. Taşradaki idareciler birbirleri ile girdikleri mücadelelerde de eşkıyaları güç unsuru olarak kullandılar.⁹⁵

Evliya hikayesini yolculara uyarıda bulunarak bitiriyor: Bu Şıpka dağının Belgrad’a giden yolu kısalttığını, ancak yolun eşkıya yatağı olduğunu, Kabirova köylülerinin devlete isyan ettiklerini ve devlet görevlilerini köylere asla konuk almadıklarını da belirtiyor. Son olarak Kabirova köylülerinin Şıpka dağında eşkıyalık yaptığını ve aklı olanın bu dağlardan geçmemesi için uyarıda bulunuyor.

Köylülerin eşkıyalıklarının yanı sıra askeri statüde görev yapan veya mahalli paşa ve ağaların hizmetinde bulunan sekbanlar da köylülere karşı acımasız bir tutum sergilemekte, zaman zaman zorbalıkla köylülerin mallarına el koymaktaydılar. Evliya’nın anlattığı hikayenin bu yönüyle de değerlendirilmesi icap eder. Buna göre yoldan gelip geçen silahlı birlikler Kabirova köylülerini zor durumda bıraktıkları için köylüler de mal ve mülklerini korumak amacıyla çatışmayı göze alacak düzeyde silahlanmış da olabilirler. Her ne kadar Evliya’nın verdiği bilgiler Kabirovalıların eşkıyalık yaptıklarını gösterse de aksi de mümkündür. Yani kalabalık bir birliğin köylere sokulmaması için yol kesmiş olabilirler. Bu durum 16. ve 17. yüzyıllar için sıradan hadiselerdir. Nitekim 16. yüzyılın yarısından itibaren merkeze devlet görevlilerinin usulsüzlükleri ile ilgili birçok şikayet geliyordu. Devlet görevlileri usulsüz vergi toplamalarının yanı sıra halkın malını da gasp ediyorlardı. Kanuna aykırı olarak köylüden hizmet bekliyorlardı. Köylülerin şikayetlerine cevaben 16. yüzyılın sonlarına doğru taşra idarecilerine adaletnameler gönderilmeye başlandı. Bu fermanlara göre, idarecilerin ve onların adamlarının kalabalık gruplar halinde köylere girmeleri, halkın malını gasp etmeleri ve

⁹⁴ Evliya, c.6, s.93.

⁹⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, “18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasa dışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, Samsun:2009, s.153.

yasal hakları dışında hizmet beklemeleri yasaklandı. Eğer Kabirovalıların mağduriyeti önlemek ve köylerini korumak amacıyla milis kuvvetleri oluşturdukları kabul edilse bile işi abartmış asi köylüler hükmünde oldukları açıktır. Bu gibi köylüler, adalet fermanlarının kendilerine verdiği yetkiye güvenerek, devlet memurlarını zorunlu durumlarda bile köylerine almıyorlar, vergilerini bile ödemeye yanaşmıyorlardı. Özellikle görevli memurları belli bir süre evlerinde ağırlamaları, yedirip içirmeleri, onlara yardımcı olmaları amacıyla çıkarılmış fermanlara⁹⁶ direnç gösteriyorlardı. Hatta bazıları harap haldeki kaleleri onarıp ya da yeni kaleler inşa ederek köylerinde savunma düzeneği oluşturuyorlar, kendilerinin istemediği hiç kimseyi köylerine sokmuyorlardı.⁹⁷ Adaletnamelerde yetkililerin usulsüzlüklerinin yanı sıra bu gibi köylüler de uyarılıyordu.

2.1.4. Şeşan Dağı ve Eşkiya Yano

1660 yılında Erdel seferi sırasında Rumeli beylerbeyi Melek Ahmet Paşa, ordunun gerisindeki kuvvetlerin kumandanlığına getirildi.⁹⁸ Evliya Çelebi'ye de eyaletteki kasaba ve köylerden zahire ve baha toplama görevi verildi. Evliya zahire-baha akçesi toplamak için çıktığı yolculuğu sırasında önemli bir eşkiya reisi olan Yano ile karşılaştı.

Evliya'nın hikayesinde öne çıkardığı unsurları iyi analiz edebilmemiz için ilk önce Evliya'ya verilen zahire-baha toplama görevini anlamamız gerekmektedir. Osmanlı idarecileri ordunun iâşesini yol güzergahına yakın bulunan şehir ve kasabalarda yaşayan halktan temin ediyorlardı. Hangi köyden ne kadar mal temin edileceği kadı tarafından tevzi ediliyordu. Kadı avarız hanesi üzerinden hesap ettiği vergi miktarını deftere yazarak zahireyi toplamakla görevli kişiye teslim ediyordu.⁹⁹ Evliya da zahire-baha teminde görevlendirildiği için Sofya kadısından aldığı defter ve elli silahlı adamla yola çıktı.

Evliya, Balı Efendi köyünü ve Durgan köyünü geçip yola Rila dağının eteklerinden devam ederek Dobrişçe kasabasına vardı. Buradan Köstendil şehrine oradan da Bayram

⁹⁶ 17. yüzyılın ortalarında Anadolu beylerbeyine ve kadılarına gönderilen bir hükümde devlet memurlarının haklarının altı çiziliyordu. Bu hükme göre, köylüler memurları üç gün evlerinde ağırlamak, onlara ziyafet vermek zorundaydılar. Misafirlikleri boyunca hayvanlarını besleyecek, izin istemeden kendi işlerine gitmeyeceklerdi. Devlet görevlilerinin görevlerini yerine getirmeyen köylüyü dövme hakkı vardı. Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II/3-4, 1965, s.68.

⁹⁷ Akdağ, a.g.e. s.419.

⁹⁸ Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *DİA*, c.29, Ankara:2004, s.44.

⁹⁹ Lütfü Göçer, *16. ve 17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul:1964, s.75.

Paşa kalesine geldi. Burada bazı devlet işlerini hallettikten sonra zahire-baha devriyesine çıktı. Güneye doğru devam ettiği yolculuğunda, Saça köyünü, Nemanice ve Köprülü kalelerini, Çeltikçi köyünü, İzvor ve Pirlepe kalelerini geçtikten sonra Manastır şehrine geldi. Bu sırada Yano¹⁰⁰ isimli eşkıya reisi beş yüz adamıyla birlikte Şıpka dağından şehre indi. Evliya'ya göre çete bedestenden 70.000 riyal ve değerli kumaşlar alıp herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehirden çıktılar. Evliya eşkıyaların şehre sorunsuz girip çıkabilmesine çok şaşırdı. Bundan daha şaşırdığı şeyse insanların bu duruma ses çıkartamamalarıydı. Şaşkınlığını şu sözlerle ifade eder: “*Böyle bir şehr-i mu‘azzamda bir ferd-i âferîdeden kimesne çûn [u] çirâ diyemediler. Garîb temâşâ oldu.*”¹⁰¹

Manastır şehrinden ayrılan Evliya, Filorina kasabasını geçip Gölkesiri kalesine geldi. Burada bulunan gölden gemiyle karşıya geçerek Liçista köyüne geldi. Buradan Gülısıran köyü, Nalband kasabası, Kılar köyünü geçti. Cumaabad, Karayek İçi kazalarında zahire toplayacağı köyleri gezdi.¹⁰² Karayek İçi kazasından üç köyün halkı, kendilerinin topçeken askerleri oldukları için vergiden muaf tutulduklarını söyleyerek zahire-baha akçesi vermek istemediler. Evliya'nın adamlarına saldırdılar ve bir kişiyi öldürdüler. Onlardan da on kişi yaralandı. Evliya beş köylüyü zorla mahkemeye götürdü ve üç köy halkından 3.000 kuruş kan parası ve 3 yük akçe zahire-baha aldı. Buradan yine zahire toplayacağı köyleri gezdi. Evliya zahire devriyesine çıktığı sırada Şeşan dağlarında, daha önce Manastır şehrini yağmalayan eşkıya Yano bulunuyordu. Bu sebeple bu köylerden zahire toplanamayacaktı. Evliya Yano'ya gitmeye ve kendisine yardım etmesini isteyeme karar verdi. Dağa askerleri almadan bir kölesiyle birlikte tek başına gitti. Muhtemelen kalabalık bir asker grubuyla gidip karşı tarafın kendisini tehdit olarak algılamasını istemedi.

Üç saatte Şeşan dağına tırmandı. Dağda karşılaştığı eşkıyaya Yano beyle görüşmek istediğini söyledi. Eşkıya başta tereddüt etse de götürmeyi kabul etti. Orman içine girerek

¹⁰⁰ Seyit Ali Kahraman'ın Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi çalışmasında Yano ismi Pano olarak aktarılmıştır. Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 5. Kitap 2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul:2010, s.807.

¹⁰¹ Evliya, c.5, s.309.

¹⁰² Evliya'nın Yano ile karşılaştığı noktayı tam olarak tespit edemedik. Ancak eşkıyayla görüştüktan sonra gittiği Eğribucak köyü günümüzde Yunanistan sınırlarında kalan Kozani şehridir. Evliya'nın bu şehir yakınlarında Yano ile görüştüğü söylenebilir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara:2017, s.240.

çadırların olduğu yere geldiler. Beş yüz eşkıya orman içinde dağılmışlardı. EşkİYaların bellerinde ikişer üçer tabancalar vardı. Tabancanın yanı sıra navrota ve harba da taşıyorlardı. Bazı eşkıyalar domuz ve kuzu pişiriyorlardı. Bazıları da terzi gibi Manastır şehrinden ve Maşkolar panayırından çaldıkları kumaşları dikiyorlardı.

Evliya ilerde, telli kırmızı yağız yelek giymiş tıraşlı irice bir adamın oturduğunu gördü.¹⁰³ Eşkİya reisi Yano, Evliya'nın geldiğini görünce ayağa kalktı. Evliya'ya hoş geldin dedikten sonra bu dağlara korkmadan nasıl geldiğini sordu. Evliya da “*Ayağıyla gelene Muhammed dîninde ve İsâ dîninde ölüm olmaz, ammâ ben ölmeğe geldim. Bu dağda olan köylerde zahîre-bahâ akçesi için üç yük akçe kaldı. Mahkemeden kadı defter verdi. Melek Ahmed Paşa ‘Kanı benim mâlım?’ dese gerek. Biz dahi ‘Alamadım’ deyince, ‘Kanı kadının arzı’ dese gerek. Kadı ise arz vermeyüp Melek Ahmed Paşa beni haps edüp bu dağdaki mâlî benden alır. Ben de cânım acısından başım terkiye koyup size geldim. Sana ne düşerse eyle. İşte cânım, işte başım.*” dedi.

Yano da “*Senin suçun yokdur. Hep sizin kadı kâfirlerinin suçudur. Anlar defter verüp vilâyet mü’zîleri ile kadılar re’âyâlara zulm ederler, ammâ inşâ’allâh biz ol kadıyı bir hâl ile öldüreyim ki ibret-i âlem ola.*” dedi. Yano Evliya'ya gitmeden önce civar köylerden toplaması gereken üç yük akçenin yanısıra birçok hediye verdi. Ayrıca askerlere kırk adet pantolonluk saya çuka verdi. Sonuç olarak Evliya dağ köylerinden toplayacağı zahireyi Yano'dan almış oldu. Halinden memnun Evliya Yano ile vedalaşıp yoluna devam etti.

Evliya Yano'nun ağzından açıkça kadıları eleştiriyordu. Aslında Sofya'dan zahire toplamaya çıktıktan sonra kadılarla ilgili herhangi olumsuz yorumda bulunmamıştı. Yano ile görüştüktan sonra da kadılarla kötü bir olay yaşanmadı. Ancak Evliya'nın kadıları doğrudan eleştirmekten kaçındığını da biliyoruz. Yalnızca haksız kararlar vermekle ve usulsüzlük yapmakla suçlanan kadılar hakkında bilgiler verir. Kadılarının verdiği karar hakkında kendi fikrini belirtmez.¹⁰⁴ Evliya bu hikayedeyse eşkıya Yano vasıtasıyla dolaylı olarak kadıları eleştirir. Yano'nun suçladığı kadı hakkında fikir beyan etmez. Sofya'dan çıktıktan sonra toplamakla yükümlü olduğu zahire akçesini toplamakta

¹⁰³ “bir başı telli kırmızı yağız yelekli mutarraş şahbâz kefare” Evliya, c.5, s.312.

¹⁰⁴ İbrahim Hakan Dönmez, “Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadı Algısı”, *Milli Folklor*, Yıl:25, S.95, 2012, s.128.

sıkıntılar yaşamıştı. Özellikle Yano'nun hakim olduğu Şıpka dağının köylerinden vergi toplayamamıştı. Bu durumda ilk müracaat edeceği kişi kadıydı. Ancak kadı bunu umursamamış, Evliya'ya zahireyi toplaması için yardımcı olmamıştı. Kadı, Evliya'ya yardımcı olmadığı gibi çevre köylerin zahire bedeli ödememekte direndiğine dair bir arz yazmaktan da kaçınıyordu. Bu durumda bütün sorumluluk ya da beceriksizlik Evliya'nın üzerine kalıyordu. Bunun üzerine hikayeye göre Evliya da bölgedeki en büyük eşkıya olan Yano'dan yardım istemişti. Evliya'nın aktardığı bu hikaye gerçekten yaşandı mı bilinmez ama kırsal alanda devlet otoritesinin kalmadığı, devleti temsil eden kadıların beceriksiz veya çaresiz kaldığı, bölgedeki asıl gücün eşkıyanın eline geçtiği hususunda açık bir saptama yaptığı muhakkaktır. Keza Yano üzerinden dile getirdiği ehl-i örfün bölge halkı üzerinde saygınlığı kalmadığı ve her birinin zorba olduğu düşüncesi de 17. yüzyılın genel görünümüne uygun bir görünümdür.¹⁰⁵ Buna göre kadılar, değil sıradan bir reayayı bir devlet görevlisini bile eşkıyaya muhtaç edecek derecede liyakatsiz, usulsüz, sorumsuz, zorba, iş bilmez ve halkın kendilerinden yüz çevirmiş zalim insanlardı.

2.1.5. Domaniç Dağı Geçidi¹⁰⁶

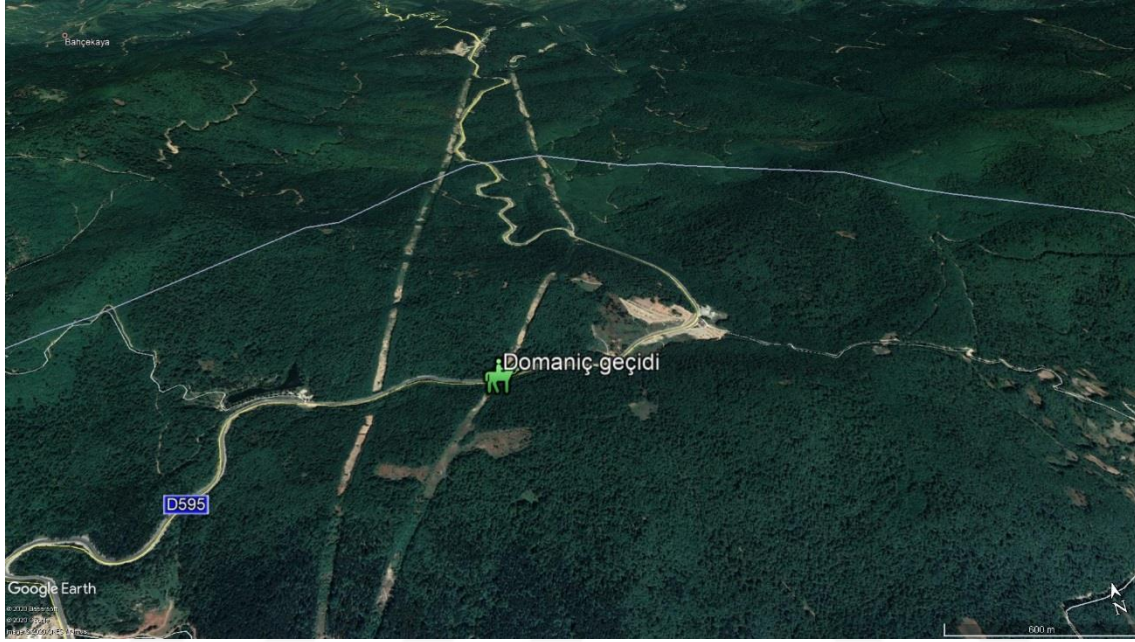
Seyahat tutkunu Evliya Çelebi bilinmeyen bir sebepten 1671 senesini İstanbul'da geçirmek zorunda kalmıştı. Uzun süre bir yerde kalmaya alışık olmadığı için kendini zindanda kalmış gibi hissetmişti. Kadir gecesinde Allah'tan kendisine hayırlı bir seyahat sebebi vermesini istemek için Eyüp el-Ensari'nin kabrine gitti. Gece rüyasında hocası Evliya Efendi'yi ve babası Derviş Mehmet Zilli Ağa'yı gördü. Hocası ve babası ona seyahat etmesi ve Allah'ın yarattıklarını görmesi için nasihatlerde bulundular. Uyandığında içinde bulunduğu kasvetli halinden de kurtulmuştu. Gördüğü rüyalar vesilesi ile manevi bir güç alan Evliya, hac vazifesini yerine getirmek için kutsal topraklara gitmeye karar verdi.

Evliya Mekke'ye varmadan önce yol üstünde görmediği şehir ve kasabaları ziyaret etmek istiyordu. Bu sebeple hac kafilesinden önce yola çıktı. İstanbul hacı adayları her yıl kutsal

¹⁰⁵ İnalçık, a.g.m., s.79.

¹⁰⁶ Evliya, c.9, s.10-11.

topraklara gitmek üzere Recep ayının beşinde Üsküdar'dan yola çıkarlardı. Evliya ise hac kafilesinden yaklaşık altı ay önce Muharrem'in 12. günü yola çıktı.¹⁰⁷ Ona üç arkadaşı ve sekiz hizmetçisi eşlik edecekti. Evliya Çelebi çıktığı hac yolculuğunda pek çok kez eşkıyalarla karşılaşacaktı. Özellikle hac yolculuğu anlatısı eşkıyalarla ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Harita 3: Domaniç Geçidi/Bursa Google Earth

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 2 Kasım 2019, saat: 13:40)

Evliya Kartal, Pendik, Gebze, İçme menzili, Dil Herseği, Yalova, Derbent, Çığılı, İznik, Yenişehir, Domboz, Kestel kalesi, Bursa, İnegöl menzillerini geçip Zal Derbendi köyüne geldi. Burası yüz evli ve çoğunlukla Türkmenlerin yaşadığı derbentçi köyüydü. Derbentçiler dağlık ve ormanlık, yolların karışık olduğu bölgelerde yolcuların güvenliğini temin etmekle de görevliydi. Bu hizmetlerinin karşılığında vergilerden muaf tutuluyorlardı.¹⁰⁸ Domaniç geçidinin derbentçileri de Zal köylüleriydi. Ancak Evliya köyün ismini eksik vermiştir. Domaniç geçidinin derbentçisi olarak tanıttığı Zal köyü

¹⁰⁷ Toparlayacak olursak; eğer hac kafilesi 1082 senesinde her yıl olduğu gibi recep ayının 25. günü yola çıktıysa bu tarih miladi takvimde 7 Kasım 1671'e tekabül ediyor. Evliya Çelebi ise 21 Mayıs 1671'de hac yolculuğuna çıkmış. İki tarih arasında takriben altı ay vardır. Detaylı bilgi için Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Diyanet Dergi*, c.45, S.3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, s.96-97.

¹⁰⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul:1967, s.61.

belgelerde Mizal adı ile geçmektedir.¹⁰⁹ Günümüzde Gündüzlü ismini almıştır. Gündüzlü köyünün bulunduğu İnegöl-Domaniç bölgesi bugün olduğu gibi 17. yüzyılda da zengin su kaynaklarının varlığı sebebi ile sık ormanların bulunduğu dağlık bir bölgeydi. Bölgenin bu coğrafi yapısı, eşkıyalık faaliyetleri için oldukça elverişliydi. Evliya'nın 17. yüzyılda Domaniç geçidinde eşkıyalarla karşılaştığı gibi yaklaşık iki yüzyıl sonra bir Osmanlı paşası yine bu geçidin yakınlarında eşkıyaların saldırısına uğramıştı. 1812 tarihli belgede Domaniç geçidinde Deveboynu isimli mevkide dönemin sadrazamının hazine ağası olan Mustafa Ağa, eşkıyaların saldırısına uğramıştı. Çıkan çatışmada Mustafa Ağa yaralanmış, eşkıyalar ise kaçmayı başarmıştı.¹¹⁰ Evliya Çelebi de bu dağdan geçerken belki kendisine anlatılanlardan, belki de mekanın ürkütücülüğünden korkmuş olmalı ki Domaniç dağını harami yatağı ve korkunç bir dağ olarak okuyucusuna tanıtmıştı.

Evliya dağdan tedbirsiz geçmemek için Zal Derbendi köyünden iki Pamukçu Türkmen rehber aldı. Sabah erkenden birlikte dağa çıkmaya başladılar. Uzunluğuyla meşhur kayın ve karaçam ağaçlarının oluşturduğu ormanın içinden ve dik kayaların arasından ilerleyen yol Evliya'nın içinde ürpertiye neden olmuştu. Korkusundan zikir çekerek ilerliyordu. Domaniç dağı geçidinin gölgeliğine girdiklerinde kılavuzlar, buradan sonra yolun güvenli ve düz yol olduğunu söyleyerek geri döndüler. Issız dağda henüz bir köye varmamışken kılavuzların yolcuları dağ başında bırakması şüpheli bir durumdu. Kılavuzlar yoldaki muhtemel tehlikelerden korkarak geri dönmek istemiş olabilirlerdi ya da yolcuların biraz sonra karşılaşacağı Domaniç geçidinde yol kesen eşkıyalarla iş birliği yapmışlardı. Ancak Evliya iki ihtimal için de bir yorum yapmamıştı, kılavuzlar orman içine girdikten sonra o da arkadaşları ile birlikte geçitte ilerlemeye devam etmişti.

Evliya'nın hac yolculuğuna çıktığı yaz döneminde Domaniç dağı sık ağaçlarla kaplıydı. Uzun kayın ağaçlarının gür yaprakları yolun iki tarafında duvar gibi yükseliyordu. Geçit bu ağaçların gölgesinde kaldığı için hafif soğuktu. Evliya tekinsiz ve ıssız ormanda kendini savunmasız hissediyordu bu sebeple on iki kişilik küçük grubuna temkinli olmalarını söyledi. İki saatte dağın yarısına çıktılar. Sık ormanın içinde ilerlerken gözcülük yapan bir eşkıya fark ettiler. Eşkıya yüksek bir ağacın tepesine çıkmış kendini ağaç yapraklarıyla gizlemişti. Evliya ve köleleri eşkıyaya görünmeden gizlice önünden

¹⁰⁹ Ömer Faruk Dinçer, "Mizal Köyü'nde Eşkıyalık", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, S:24, Bahar:2005, s.43.

¹¹⁰ Dinçer, a.g.m., s.43.

geçtiler. Evliya değerli eşyalarını emniyete almak için seyishanesini beş kölesiyle önden gönderdi. Kendisi de dört kölesiyle geride kaldı. Evliya ve yanındakiler eşkıyanın gözcülük yaptığı ağaçtan uzaklaşınca eşkıya bunları fark etti. Hemen ilerdeki arkadaşlarına seslendi: “*Bire Habîb, bire Budak ne uyursunuz. Hey melâmetler işte gerisi ve ilerisi yok. Bir pişmiş helvâ gitdi. Alatlan, bire şunlara erin!*”¹¹¹ Evliya ve yanındakiler birbirlerine sokulup silahları ellerinde yokuş yukarı çıkmaya devam ettiler. O sırada aşağıdan gözcü eşkıyanın haber verdiği siyah atlı ve kara poşulu, eli mızraklı eşkıya peşlerine düştü. Evliya karşı hamle yapıp adamın yanına gitti. Selam verip nereye gittiğini sordu. Eşkıya Pamukçu’ya gideceğini söyledi. Evliya eşkıyayı kontrol edebilmek için onun atının dizginlerini eline aldı. Pamukçu’ya beraber gitmeyi ve yolda kahvaltı yapmayı teklif etti. Onun bu rahat tavırları eşkıyada paniğe yol açtı. En sonunda Evliya’nın yaptığı psikolojik baskı sonuç verdi ve eşkıya mızrağını düşürdü. Almak için atından indiğinde de Evliya dizginlerini tuttuğu ata el koydu. Adamı arkalarında yaya bırakıp bir saat gittikten sonra Domaniç dağının zirvesine çıktılar. Orada bir kervanla karşılaştılar. Kervancılar onlara altı eşkıya tarafından takip edildiklerini söylediler. Bu altı eşkıya Domaniç geçidindeki gözcü eşkıyayla birlikteydiler. Bir eşkıya ağaç tepesinde gelip gideni gözlüyor, gelen birini gördüğünde arkadaşlarına haber veriyordu. Başka bir eşkıya da atına atlayıp bu altı eşkıyaya yolcuların geldiğini haber veriyordu. Son grup da yolcuların yolunu kesiyordu.

Evliya kervancıların yanından ayrılıp altı eşkıyanın yanına gitti. Sureten dost görünüp selam verdi ancak eşkıyalar selamını almadılar. Evliya’ya nereye gittiklerini sordular. O da blöf yapıp Kütahya haraç ağası ile birlikte Kütahya’ya gittiklerini ve ilerideki seyishanelerin de ağaya ait olduğunu söyledi. Hatta paşa kapısına yazılmak isterlerse ağaya gitmelerini de önerdi. Eşkıya bu teklifi kabul etmeyerek yine kervanın peşine düştüler. Evliya atını aldığı eşkıyanın arkadaşlarına haber vermesinden korkuyordu. Bu sebeple köleleriyle birlikte aceleyle dağdan aşağı indiler. Önden seyishanelerle gönderdikleri arkadaşlarını aradılar ancak bulamadılar. Yolda karşılaştıkları insanlardan ilerdeki handa olduklarını öğrendiler. Karşılaştıkları insanlara yolda harami olduğunu söyleyip onları da alıp hana gittiler. Farklı yolcu gruplarının birbirleriyle karşılaştıklarında yolun durumu hakkında bilgi alışverişinde bulunmaları 17. yüzyılda

¹¹¹ Evliya, c.9, s.10.

yolcu olmak ile ilgili hoş bir ayrıntıdır. Günümüz şartlarının aksine 17.yüzyıl iletişim ağının kısıtlı olduğu bir dönemdi. Kolluk kuvvetlerinin yol emniyetini sağlamakta yetersiz kaldığı zamanlarda yolcular kendi güvenliklerini sağlamak için her türlü yola başvuruyorlardı.

Evliya eşkıya anlatılarında cesur ve zeki hamleleriyle kendini kurgunun merkezine oturtur. Bu hikayede de haberci eşkıyanın atını alması iki grup arasında iletişimin kesilmesine neden oldu. Gayet organize bir şekilde hareket eden çetenin pususu onun kıvrak zekası ve cesaretiyle bozuldu. Ayrıca eşkıyalar karşısında korkusuz tavırları yine kendi hanesine yazılmış birer artı puandı. Diğer anlatılarda da eşkıyalar ne kadar kalabalık ne kadar zeki olsalar da onunla baş edemiyorlardı. Birçok kez eşkıyalarla karşılaştığını iddia etmesine rağmen ne bir eşyasını çaldırmıştı ne de yaralanmıştı. Evliya'nın kendi maharetleri üzerinden kurguladığı hikayelerde bazı mantık hataları oluşabiliyordu. Örneğin bu anlatıda gözcülük yapan eşkıyanın Evliya ve köleleri görmemiş olması şaşırtıcıdır. Bununla da kalmamış gözcüye fark ettirmeden oradan uzaklaşabilmişlerdi.

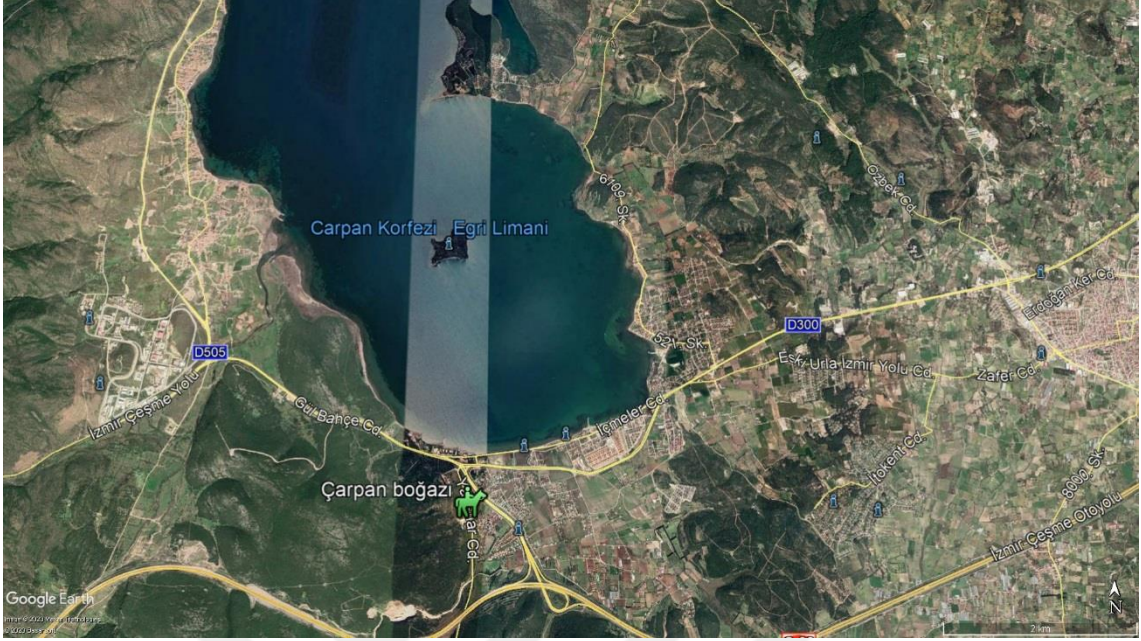
Diğer anlatıda olduğu gibi bu anlatıda da eşkıyaların kullandıkları deyimlere yer verilmiştir. Küçük bir grup olarak görülen kolayca pusuya düşürülebilecek yolculara “pişmiş helva” tanımı yapılmıştır. Anlaşılan gözcülük yapan eşkıya, Evliya'nın önden gönderdiği adamları görmeden, altı kişilik küçük grubu kolay bir av olarak görmüştü.

2.1.6. Çarpan Boğazı/Urla¹¹²

Evliya Çelebi Domaniç'ten ayrıldıktan sonra Kütahya, Afyon, İzmir, Uşak, Manisa şehirlerini geçerek Urla'ya geldi. Urla halkının hepsinin tüfek sahibi olduklarını ve gençlerinin Turna belinde, Karaburun yolunda ve Çarpan boğazında yol kestiklerini gözlemledi. Buradan yirmi Rum kılavuz ve serdardan kırk adet yeniçeri alarak yola çıktılar. Batıya yönelerek deniz kıyısını takip ettiler ve Çarpan boğazına girdiler.¹¹³ Boğaz deniz kenarında ormanın içinde taşlık bir yoldu. Evliya Domaniç ve Şıpka dağı geçitlerinde yaptığı korkunç ve ürkütücü tasvirlerini bu yol için yapmamıştı. Ancak yine de yanındaki askerlerin temkinli bir şekilde hazırlıklı beklediğini de belirtmişti.

¹¹² Evliya, c.9, s.57-58.

¹¹³ Günümüzde İzmir şehrine bağlı İçmeler yakınlarında bir yer.

Harita 4: Çarpan Boğazı/İzmir

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 24 Kasım 2019, saat: 14:30)

Evliya ve askerler taşlık yolda ilerlerken tüfek fitili kokusu aldılar. Hemen yetmiş asker orman içine dağıldı. Biraz araştırdıktan sonra altı ceset buldular. İki tanesinin başı yoktu ve birinin de kolu kesilmişti. Evliya ölülerin kanlarının taze olduğunu ve kıyafetleri ve kılıçlarıyla yerde yattıklarını söylerken çatışmadan yeni çıktıklarını işaret ediyordu. Az sonra orman içine giden askerler eşkıyalarla ufak bir çatışmaya girdiler. On eşkıya öldürüldü yedi tanesi kaçmayı başardı. Ölen eşkıyaların kıyafetlerine ve silahlarına kılavuzlar el koydu. Az ileride ormanda saklanan yaralı bir eşkıya buldular. Adam masum olduğunu ve eşkıyaların saldırısına uğradığını söylese de inanmadılar. Biraz sorguladıktan sonra eşkıya gerçekleri itiraf etti. Yollarına devam ettiklerinde kuyu başında genç bir delikanlı ile karşılaştılar. İzmir'in ileri gelen ailelerinden birinin çocuğu olan bu delikanlı evden kaçmış. Babası, abisi ve iki hizmetçisi de çocuğun peşine düşmüşler. Çocuğu bulduktan sonra dönüş yolunda haramiler yollarını kesmiş ve babayı ağabeyi ve iki hizmetçiyi öldürmüşler. Kaçan delikanlıyı yanındaki serdara teslim eden Evliya yine yoluna devam etmişti.

2.1.7. Alman Boğazı¹¹⁴

Hac yolculuğuna devam eden Evliya Urla'dan Çeşme'ye geçti. Buradan gemiye binerek Sakız adasını ziyaret etti. Sığacık'da karaya çıktı ve Seferihisar'a geldi. Buradan da Sığla sancağına bağlı Kızılhisar'dan yirmi yeniçeri aldı. Birlikte uçurum kenarında çam ağaçlarının altında geçitlerden ve korkunç yollardan geçtiler. Sekiz saat sonra Alman boğazı adında bir geçide geldiler. İbrahim Şahin Evliya Çelebi'nin İzmir anlatısındaki güzergahları incelediği makalesinde Alman boğazının tam olarak yerini tespit etmiştir. Şirin'e göre, Evliya'nın Kızılhisar dediği kasaba bugünkü İzmir Torbalı'dır. Alman boğazı ise Torbalı ilçesine bağlı Ahmetli köyünün kuş bakışı 15 km batısında kalan bölgededir ve bugün tamamen ormanla kaplıdır. Alman boğazı olarak bilinen yerin iki tarafında yaklaşık 150 metre yüksekliğinde tepeler bulunmaktadır. Boğazın uzunluğu takriben 2.40-2.50 kilometre kadardır. Alman boğazının genişliği ise yaklaşık olarak 50 metredir.¹¹⁵ Evliya da bu geçidin taşlık ve geçilmesi zor bir yol olduğunu ifade eder.¹¹⁶

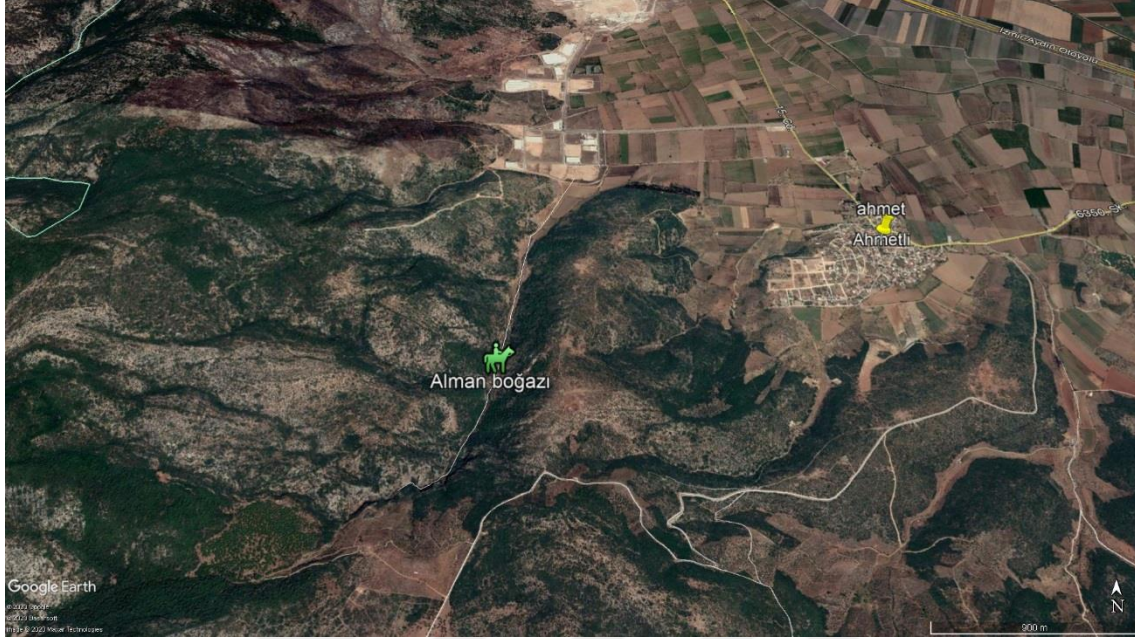
Evliya ve yeniçeriler boğaza girmeden az önce boğazdan geçen bir kervana eşkıya grubu saldırmıştı. Kervancılar silahlarına sarılıp hemen çatışmaya girmişler ve eşkıyaları kaçırmayı başarmışlardı. Ancak birçok tüccar ölmüş ve malları da zarar görmüştü. Eşkıyalar kaçarlarken boğazda Evliya ve yeniçerilere rastladılar. Kendilerinin eşkıyaların saldırısına uğradıklarını ve eşkıyalar tarafından takip edildiklerini söyleyerek gittiler. İki yanından yüksek kayalıkların yükseldiği, dar karanlık yolda yolcular her türlü saldırıya açık durumdaydılar. Bu sebeple yeniçeriler atlarından inip kılıçlarını çektiler ve yola öyle devam ettiler. Az ileride yaralı ve çatışmadan yeni çıkmış kervancıları gördüler. Yeniçeriler tüccarların eşkıya olduklarını düşündükleri için üzerlerine kurşun attılar. Tüccarlardan biri yanlarına gelip konuşmak için izin istedi. Başlarından geçenleri anlattı ve eşkıyaları yakalamak için iş birliği teklif etti. Evliya ve yanındakiler kimin doğru söylediğini anlayamamış şaşırılmışlardı. Tüccarların lafına güvenip silahlarını indirseler

¹¹⁴ Evliya, c.9, s.71-73.

¹¹⁵ İbrahim Şirin, "Evliya Çelebi'nin Günümüz İl Sınırları İçerisinde Kullandığı Güzergah ve Seyahatname'de Buna Dair Sorunlar", *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, ed. Metin Ekici, Turan Gökçe, Ege Üniversitesi, İzmir:2013, s.118.

¹¹⁶ "Bu Alman boğazı değildir, Alaman-ı bî-amân boğazıdır ve eyle taşlıktır kim at ve katır ve piyâde âdem adım basacak yer bulamaz. Yetmiş seksen yerde dar dereler ve mukassî sengistân boğazlar vardır kim bir âdem taş ile bin âdemi geçirtmemeye kâdirdir." Evliya, c.9, s.73.

gafil avlanabilirlerdi. İçine düştükleri bu belirsiz ve karmaşık durumdan kurtulmak için tüccarların yanına gitmeye karar verdiler.

Harita 5: Alman Boğazı/İzmir

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 10 Ocak 2020, saat:17.40)

Adamların kıyafetlerini ve yüklerini inceleyince bunların tüccar olduklarına inandılar. Evliya, yirmi yeniçeri ve tüccarlardan atları sağlam olanlar hemen eşkıyanın peşine düştüler. EşkİYaları Alman boğazının ilerisindeki bir sahrada dinlenirken buldular. Aralarında ufak bir çatışma çıktı. EşkİYaların altı tanesi esir alındı geri kalanlar da öldürüldüler. EşkİYaları sorguladılar. İçlerinden biri köyünde haksızlığa uğradıkları için Alman boğazına gelerek burada eşkıyalık yaptıklarını söyledi. Tüccarlar esirleri kadıya götürmek istiyorlardı. Evliya ise eşkıyaları kadıya götürürlerse, eşkıyaların kendilerine iftira atıp, işkenceyle dağda sakladığımız malların yerini öğrendiler demelerinden endişe ediyordu. Bu sebeple eşkıyaları öldürdüler. EşkİYaların mallarını kendi aralarında bölüştüler. Evliya ve beraberindekiler tüccarlarla vedalaşıp yoluna devam ettiler.

Alman boğazındaki eşkıyanın sözleri 17. yüzyıl reayasının dünyasını ve onları eşkıyalığa iten sebepleri anlamamız açısından oldukça önemlidir. Eşkİya neden eşkıyalık yaptıkları sorulduğunda “*Vallâhi Vallâhi zulûmden kurâlarımızda oturmağa iktidârlarımız kalmayup dâğ-ı derûnumuzdan varalım kırmân-ı(?) Alman'da doyum olalım, deyü gelüp*

ceng edüp işte kendimiz bu gûne doyum olduk. Emir Hudâ'nındır, koç yiğit kurbân için doğar. Sere yazılan bozulmaz, elbetde olacak olsa gerekdir.” der. Alman boğazında kervana baskın yapan eşkıyalar köylerinde oturmaya imkanları kalmadığı için köylerini terk edip eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. 17. yüzyılda reayayı köyünü terk etmeye zorlayan birçok etken vardı. İdarecilerin zulümleri ve halkı sömürmeleri bu nedenlerin başında geliyordu. Köy ve kasabaları kendi kişisel çıkarları doğrultusunda sömüren idarecilerle ilgili adaletnamelerde pek çok örnek vardır. Yerel idarecilerin hasları, çiftlikleri, koyun ve at sürüleri köylüler tarafından işleniyordu. Buralarda reaya usulsüz olarak angarya yoluyla sömürülüyorlardı. Ayrıca bu kişiler kanuna aykırı olarak vergi de topluyorlardı. İdarecilerin kalabalık adamlarıyla yolculuk yapması da reayayı zora sokan bir başka durumdu. Ümeradan birisi, herhangi bir hizmet için yaptığı yolculuklarda konakladığı köylerden kendisine ve kapı halkına para ödemelerini istiyordu. Bunlara ek olarak o dönemde tekalif-i divaniyye vergilerini de arttı.¹¹⁷ Toprakların yetersizliği, üretimin hem karın doyuracak hem de vergileri ödeyecek verimlilikte olması ise sıkıntıları bir kat daha artırıyordu. Vergi ödeme gücü azalan köylüler o senenin hasadını pay sahiplerine dağıttıktan ellerinde çoğu zaman o seneyi geçirebilecek kadar bile erzak kalmıyordu. Barkey’e göre bu düzensiz ortamın en büyük “kurbanları” köylülerdi.¹¹⁸ Yoksulluktan kurtulmak isteyen köylüler tıpkı bu örnekteki eşkıya gibi köylerini terk ediyorlardı. Akdağ’ın verdiği bilgilere göre köyünü terk edenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Örneğin Ankara’nın Bazı kazasına bağlı otuz sekiz köyden otuz üç köy tamamen boş kalmıştı. Evliya’nın Anadolu ziyaretleri sırasında köyünü terk ederek eşkıyalık faaliyetlerine katılanların sayısında bir artış yaşandığı anlaşıyor. Karşılaştığı eşkıyaların yoksul köylülerden meydana gelmesi bunun en büyük kanıtlarından biri olarak gösterilebilir.

Evliya’nın anlatısında dikkat çeken bir diğer önemli husus da eşkıyaların ve tüccarların ayırt edici bir özelliklerinin olmamasıdır. İki grubun da birbirini eşkıya olmakla suçladığı bir durumda kimin doğru söylediğine karar verilememiştir. İçinde bulunduğu durumu *“Bire meded şunlara yetişin” deyü feryâd edüp bî-mecâl kalmışlar, ammâ gel imdi ne çâre edersin? İleri kaçanlar bunlar için harâmî deyüp kaçdılar. Bunlar mı harâmî, anlar*

¹¹⁷ Akdağ, a.g.e., s.89-90. Devlet görevlilerinin yaptıkları yolsuzluklarla ilgili detaylı bilgi için bkz. İnalcık, “Adaletnameler”.

¹¹⁸ Barkey, a.g.e., 147.

mi celâli? Şek [ü] şübhede kaldık.” sözleriyle ifade eder.¹¹⁹ Gerçekten de Evliya eşkıyalarla karşılaştığı başka durumlarda da eşkıyaların yerel halktan ayırt edici bir özelliğinden bahsetmemiş hatta kendisi de zaman zaman eşkıyalıkla suçlanmıştı.

2.1.8. Dalkavak/Nazilli¹²⁰

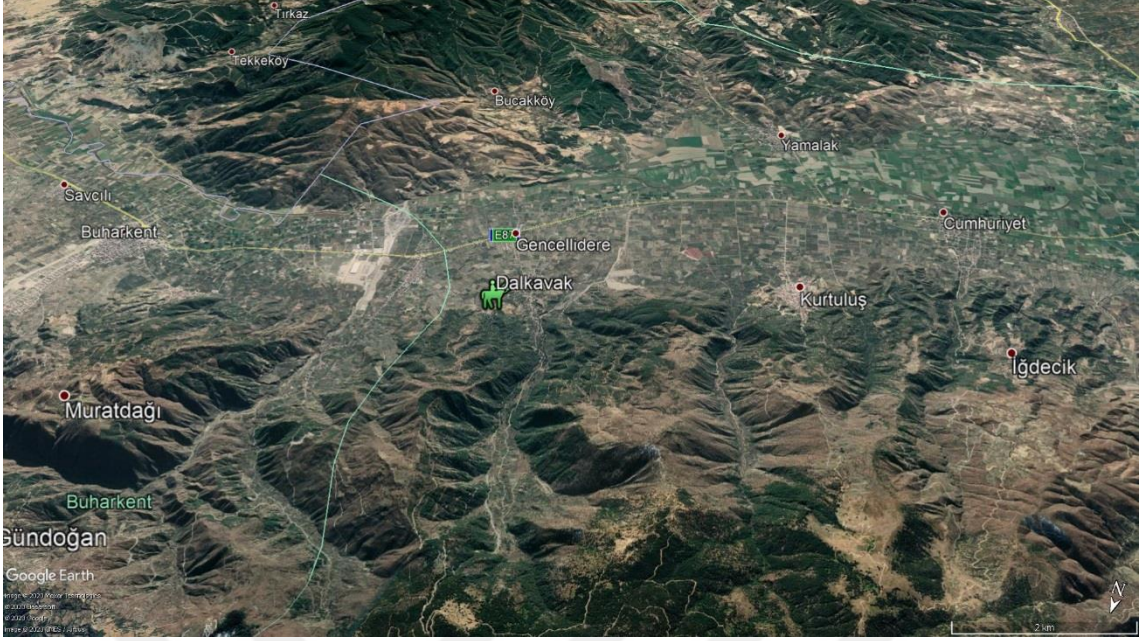
Bilinen hac yol güzergahını takip etmeyen Evliya, Urla’dan sonra Çeşme’de firkateye binerek Sakız adasını gezdi. Sığacak’da tekrar karaya çıkarak Aydın’a geçti ve oradan da Kuyucuk’a geldi. Burada yollar tehlikeli ve eşkıyalarla dolu olduğu için yirmi tüfekli kılavuz aldı. Evliya bazı şehirlerden sadece yol göstermeleri için refakatçi alıyorken bunun gibi yolların tehlikeli olduğu yönünde istihbarat aldığı bölgelerde silahlı kılavuzlarla yolculuk yapıyordu. Kafiyelekiler Menderes nehrini takip ederek Boz dağından geçtiler ve dağ eteklerinde yer alan Dalkavak isimli yere geldiler.¹²¹ Burada orman içinden bağrışma sesleri duydular ve kılıçlarını çekip ses doğru gidince altı cesetle karşılaştılar. Bunlar Mekke’den dönen Tire hac kervanının öncüleriydi. Memleketlerine müjde vermek için önden gönderilmişlerdi. Ancak yolda eşkıyaların saldırısına uğramış ve öldürülmüşlerdi. Eşkıyalar ise öldürdükleri hacıların eşyalarını alamadan gelenleri görüp kaçmışlardı. Cesetlerin başına gelen Evliya henüz olup bitene anlam verememişken, kılavuzlar yerde yatan cesetlerin kıyafetlerini aldılar. Evliya ölülerin eşyalarına el koymalarına şaşırılmış ya da doğru bulmamış olacak ki kılavuzlar için “*üstâd-ı kâmillermiş*” diyerek bu kişilerin belirsiz kimliği için bir imada bulunmuştu. Ormanda ilerlediklerinde altı ceset ve bir yaralı adam daha buldular. Yaralıyı yanlarına alıp yola devam ettiler. Az sonra Tireli hacıları öldüren eşkıyalar onların yanına geldi. Yanlarında esir Arap bir köle de vardı. İki grup karşı karşıya gelince kılavuzlar eşkıyaları tanıyıp sarıldılar ve arkadaşlarına yanlarındaki köleyi nerden bulduklarını sordular. Onlar da küstahça “*Allâh verdi, bâzârından aldık*” dediler.¹²² Eşkıyalar kendi eşyaları olduğunu söylemeseler de arkadaşlarının ellerine geçen “ganimetleri” geri almak istiyorlardı. Ancak kalabalık grupla çatışmayı göze alamıyorlardı. Bu sebeple Evliya ve yanındakileri eşkıyalık yapmakla suçladılar, “*Besbelli kelepüre girüp şikâr almışsınız, bize bu şikârlardan yok mudur?*”

¹¹⁹ Evliya, c.9, s.71.

¹²⁰ Evliya, c.9, s.99-100.

¹²¹ Günümüzde Aydın’a bağlı Gencelli köyüdür.

¹²² Evliya, c.9, s.100.

Harita 6: Dalkavak/Nazilli

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 3 Şubat 2020, saat:15:45)

Kılavuzlar eşyaları geri vermeye yanaşmayınca iki grup arasında arbede yaşandı. Eşkıyalar yenildi ve ganimetlerini alamadan kaçtılar. Kafil e başlarına gelen belayı defettikten sonra yeniden yola koyulduklarında Evliya kılavuzlara eşkıyaları nereden tanıdıklarını sordular. Onlar da “*Ya vilâyetimiz kurdu değiller midir? Her bâzâr yerlerinde görüşmez miyiz?*” diye cevapladılar. Evliya’ya yardımlarından dolayı iki at ve iki heybe kıyafet verdiler. Daha sonra civarda yol kesen eşkıyaların bu kişiler olduklarını, yolun devamının güvenli olduğunu söyleyerek geri dönmek istediler. Evliya bunu kabul etmedi. Konuşurlarken Tireli hacılara refakat eden askerler yanlarına geldi. Köleyi ve eşyaları tanıdılar. Evliya ve yanındakileri hacıları öldürmekle suçladılar. Evliya ne dediyse ikna edemedi. En sonunda civardan köylüler gelip onlar için şahitlik ettiler. Askerler ikna oldu ve Evliya ve adamları da yollarına devam etti.

Hikayede eşkıya ve yerel halk ilişkileriyle ilgili çok önemli ayrıntılar vardır. Hikayede görüldüğü gibi kılavuzlar ve eşkıyalar pazar yerinden tanışıyorlardı. Eşkıyanın bölgede varlığını devam ettirebilmesi için yerel bağlantılarının güçlü olması gerekiyordu. Silah temini ve ganimetlerin nakit paraya çevrilmesi için legal insanlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu örnekte olduğu gibi pazarlara inip çaldıkları malları nakit paraya dönüştürüyorlardı. Hikayedeki bir diğer dikkat çekici nokta da eşkıya kimlikleriyle ilgilidir. Evliya

yolculukları sırasında tıpkı bu hikayede olduğu gibi birçok kez eşkıyalıkla itham edilmişti. Bu eşkıya ve sıradan köylü arasındaki sınırın geçişkenliği ve eşkıyaların ayırt edici bir özelliğinin olmamasıyla ilgili önemli bir ipucudur. Evliya bir önceki eşkıya macerasında da Alman boğazında tüccarlar ve eşkıyaları bir süre ayırt edememişti.

2.1.9. Seki Yaylağı/Gök Beli¹²³

Evliya Çelebi ve arkadaşları, Nazilli'den ayrıldıktan sonra, Denizli, Muğla şehirlerini güvenle geçip Marmaris'de gemiye binerek yolculuklarına deniz yolu ile devam ettiler. Ege adalarını takip ederek Fethiye'ye geldiler. Fethiye subaşılarından on adet kılavuz alıp yollarına devam ettiler. Doğuya ilerleyerek Kiriş köyüne vardılar. Buradan yine doğu tarafına altı saat yüksek çamların gölgesindeki geçitlerden ve ıssız yollardan korku ve endişe içinde geçerek Ulusu nehrinin kenarına geldiler. Nehrin karşı tarafına geçtikten sonra kılavuzlar, görevlerinin yolculara bu nehre kadar rehberlik etmek olduğunu söyleyerek yanlarından ayrıldılar. Evliya rehbersiz kalınca panikleyip ne yapacağını şaşırdı. O sırada nehrin karşı tarafından Tekkeşinli köylüler gelip yolculara selam verdiler. Evliya ve arkadaşları için sofraya kurup ikramda bulundular. Tekkeşinliler yolculara nereye gittiklerini sordular. Evliya Teke'ye gittiklerini söyledi ve onlardan rehber istedi. Köylüler Evliya'ya Kaş tarafından çatışma sesleri duyduklarını ve oradan gitmemesini söylediler. Yakınlardaki Seki yaylasına gitmelerini, normalde ıssız dağlar olduğunu ancak şimdi Türkmenler yaylaya çıktıkları için şenlendiğini söylediler. Evliya'yı seven Tekkeşin köylüleri, yolculara yolluk ve bir Arap kılavuz verdiler. Evliya ve arkadaşları köylülerle vedalaşıp kuzeye Seki yaylasına doğru çıktılar.¹²⁴

Seki yaylağına çıkmaları beş saat sürdü. Yaylaya vardıklarında akşam olmuştu. Karakeçeli obası içinde çadırlarını kurup dinlendiler. Yolcuların geldiğini gören Türkmenler, Evliya ve arkadaşlarının yanına gelip selam verdiler. Karakeçelilerin ileri gelenleri onlara: *“Sultânım safâ geldiniz, yediniz, içtiniz, bizden bir şey istemeyüp ehl [ü] iyâlimiz üzre gelmediniz. Bu mahalle kondunuz. Hâs kişilermişsiz. Sizden hâtırmânde olup yavunluk görmedik. Ey imdi size bir yahşi nasihatimiz var, kabûl eylen. Sultânım, seyishânelerin çinkırakların kesin, çıkarın. Bundan kalkup şu dağların içinde bir ıssız yerde yatın. Buradan yer değiştirin, yohsa bizim başımıza belâ olursuz, zîrâ sizden evvel*

¹²³ Evliya, c.9, s.137-138.

¹²⁴ Seki yaylası, Babadağ dağlarında bugünkü Seydikemer ilçesi bağlıdır.

beş atlı beş yaya gelüp yigirmi ekmek ve yigirmi yem aldılar ve ‘ahşamdan sonra koyun almağa geliriz’ dediler. Topaçoğlu nâm bir Türkmân asılacağıdır. Yüz atlıya mâlikdir. Yedi sekiz yıldır gündür bugün Kaş yaylasında bir kârbân bozup hayli âdem kırıp bizden ekmek almağa gelen âdemlerinin biri dahi yaralı idi. Bu kadar yıldan berü bir müsellemanı ele getüremedi, biz andan korkarız. ihtimâldir koyun almağa gelüp sizi bunda göreler, hâlimiz mükedder olur. İşte ahvâl-i pürmelâl budur.”¹²⁵

Evliya akşam vakti ıssız dağda yolculuk yapamayacağını söyleyerek Karakeçelilerin ricasını kabul etmedi. Blöf yaparak kendisinin devlet görevlisi olduğunu ve geride iki yüz adamın onları beklediğini söyledi. Geriden kalan arkadaşlarının onun bu obada kaldığını bildiklerini ve sabah kendilerini almaya geleceklerini söyleyerek Karakeçelileri üstü kapalı olarak tehdit etti. Evliya soğukkanlı davransa da aslında içten içe korkuyordu. Çünkü obaya gelen yaralı eşkıya ve Tekkeşinlilerin Kaş tarafından duydukları çatışma sesleri birbirine uyuyordu. Karakeçeliler Evliya’nın geri adım atmadığını görünce yolculara ziyafet verip, o gece obalarından misafir ettiler. Evliya’nın hoşsohbetinden keyif alıp bütün gece etrafında dolaştılar.

Ertesi sabah, Tekkeşinlilerin verdiği Arap kılavuz kaçmıştı. Evliya, kılavuzun neden kaçtığına dair herhangi bir imada bulunmuyor ancak “fırar” ettiğini söylüyordu.¹²⁶ Arap kılavuz belki de bir şeyden ya da birilerinden korktuğu için kaçmıştı. Topaçoğlu’nun ismini duymak bile onu korkutup kaçırmaya yetmiş olabilir. Bir diğer ihtimal de Topaçoğlu’yla yakın ilişkisi olan bir obanın köleye tehlikeli gelmiş olmasıdır. Kölenin kaçmasını umursamayan Evliya sabah kırk atlı ve elli silahlı Karakeçeli eşliğinde yola çıktı. Dört saatte zorluklarla Gök geçidine vardılar. Geçitte on atlı ve on yaya eşkıya onları bekliyordu. Karakeçeli kılavuzlar hemen eşkıyaların üzerine at sürdüler. İki grup karşı karşıya gelince uzun süre konuştular. Karakeçeliler misafirlerinin devlet memuru olduklarını ve değerli eşyalar taşımadıklarını söylediler. Eşkıyalar da yolcuların geçmesine izin verdiler. Evliya ve yanındakiler, iki saatte Gök geçidini geçip Akıncılar köyüne geldiler. Köylüler yolcuların Topaçoğlu’nun hakim olduğu dağlardan güvenle geçebilmelerine şaşırdılar.

¹²⁵ Evliya, c.9, s.138.

¹²⁶ “Ale’s-sabâh gördük, şerîflerin bize refîk verdiği Arab fırar etmiş. “Cehennemrâ kıyılır(?)”” Evliya, c.9, s.138.

Karakeçeliler ve eşkıyaların birbirleri ile nasıl işbirliği içinde olduğunu Evliya'nın verdiği kısıtlı bilgiler ışığında anlamak zordur. Ancak eşkıyaların bölgedeki aşiretlerden yiyecek içecek sağladığı ve aşiret mensuplarının isteyerek veya istemeyerek eşkıyaya yardım ve yataklık ettiğini söyleyebiliriz.

2.1.10. Arslanlı Beli¹²⁷

Evliya Çelebi hac yolculuğunun Anadolu kısmının neredeyse sonuna gelmişti. Hac kervanına yolunda birçok kez eşkıyaların baskınına uğramıştı. Seki yaylasında Karakeçeli aşiretinin misafiri olduktan sonra Isparta şehrine geldiler. Isparta'dan sonra Antalya, Teke, Alanya, Anamur ve Silifke'yi geçtikten sonra Ceyhan nehrini takip ederek Adana eyaletine bağlı İsneyn kasabasına geldiler.¹²⁸ İsneyn kasabası büyük bir ova içinde yapılmış şirin bir kasabaydı. Haftada bir gün büyük bir pazar kurulur ve çevredeki Türk ve Türkmenler bu pazara gelirlerdi. Bölgede yoğun bir Türkmen trafiği vardı. Bu durum bazı güvenlik problemlerini de beraberinde getiriyordu. İsneyn sakinleri de “Türkmen eşkıyası” tehdidine karşı sağlam hanlar inşa etmişlerdi.¹²⁹

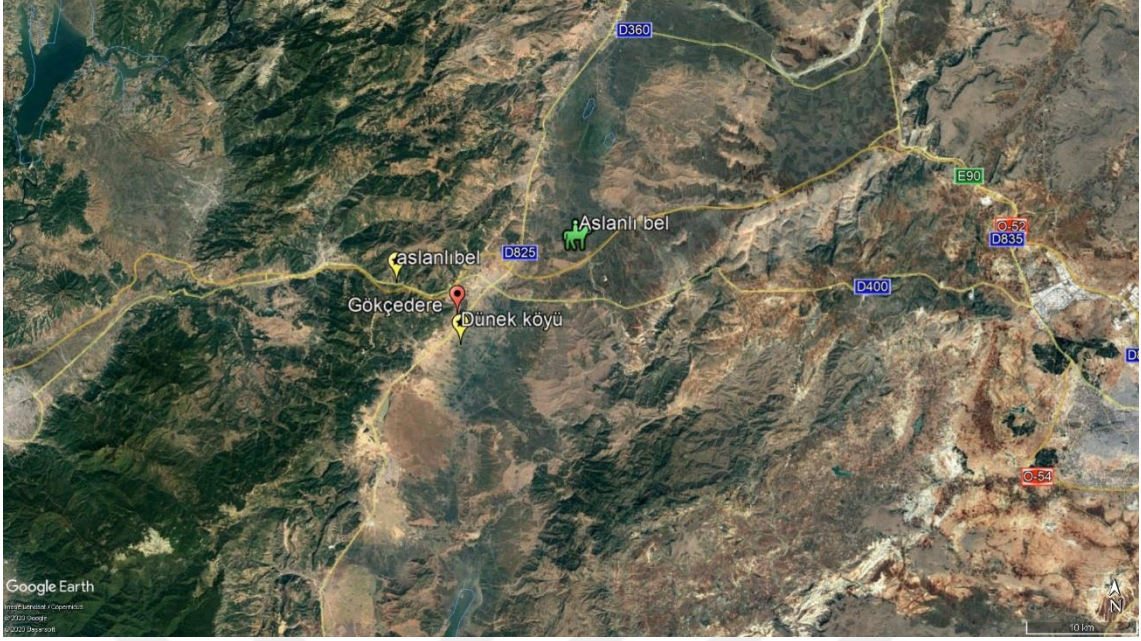
Evliya ve beraberindekiler İsneyn kasabası subaşısından yirmi atlı ve on yaya rehber alarak yollarına devam ettiler. Doğuya doğru giderek Karaçay nehrini takip ettiler. Bu çevrede Keçeli, Akçakoyunlu, Avşarlı Türkmen aşiretlerinin obaları bulunuyordu. Çevrede on bin Türkmen yaşıyordu. Topluluk Keçeli aşiretinde yemek yiyip yoluna devam etti. Mercan nehrini atla geçip yine Türkmen obalarından geçerek dört saatte Ak Cihan nehrine ulaştılar. Bu nehri de at ile geçip Arslanlı geçidine geldiler. Evliya'nın yol boyunca tedirgindi. Her yerde pusu kurulacak yerler vardı, etraf “insan kanı” kokuyor ve dağlarda “imansız Türkmen eşkıyası” yaşıyordu. Evliya yolculuklarında eşkıya baskınına uğramaktan korktuğu için ıssız dağ yollarından geçerken hep tedirgin olmuştu. Bu sefer sadece coğrafyadan değil aynı zamanda Türkmenlerden de çekiniyordu.¹³⁰ Aslında yolculuğu sırasında birçok Türkmen obasında misafir olmuş, onlarla dostluk kurmuştu. Ancak eşkıyalık yapan Türkmenler onun için her zaman korkutucu olmuştur.

¹²⁷ Evliya, c.9, s.173.

¹²⁸ Günümüzde Osmaniye'ye bağlıdır.

¹²⁹ Günümüzde Gavurdağı'nda bulunan geçit Osmaniye'yi Çukurova'ya bağlar.

¹³⁰ “Arslanlı beline iki sâ'atde urûc edüp eyle bir çengelistân u hıyâbân gûnâ-gûn meyve ile memlû bir teferrücgâh yayladır. Ammâ her kûçe ve pûçesinde kemîngâh yerler var kim cümle râyihâsı hûn-ı insân şemm olunur bir vatan-ı aşkıyâ-yı Türkmân-ı bî-îmândır” Evliya, c.9, s.173.

Harita 7: Arslanlı bel/Maraş

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 10 Şubat 2020, saat: 13:50)

Tehlikeli yollarda korkuyla ilerleyen yolcular, Sarvanlı kalesi yakınlarına geldiler. Sarvanlı kalesi, daha önce Celali Karayazıcı tarafından ele geçirilmişti ve isyancılar değerli eşyalarını bu kalede saklamıştı. Sarvanlı kalesi dibine geldiklerinde kılavuzlar yorulduklarını ve kalede dinlenmek istediklerini söylediler. Evliya rehberlerinin isteğini kabul etti ve hep birlikte kaleye geldiler. Sarvanlı kalesi Demavend dağı gibi yüksek bir dağın tepesindeydi.¹³¹

Sarvan kalesine gelen Evliya ve yanındakiler, kale altında Türkmen obalarında misafir oldular. Türkmenlerden 100 yaşında bir ihtiyar Evliya'ya kızıp “*bre avan! Bu ıssız dağlarda sana yoldaş olan asılacaklar ile ne yortup yopurup gezersin?*” dedi ve ona on atlı adam verdi. Evliya'nın kılavuzları İsneyn serdarının adamlarıydılar. Evliya bu suçlamalara katıldığına ya da katılmadığına dair bir fikir beyan etmez. Yalnızca yorumsuz olarak ihtiyarın sözlerini aktarır. Evliya daha sonra Sarvanlı Türkmenleriyle vedalaşıp tekrar yola çıkar. Oradan doğuya ilerleyip dağlar içinden geçerek Türkmenlerin yoğun

¹³¹ Evliya'nın bahsettiği Demavend dağı, Ortadoğunun en yüksek dağıdır ve İran mitolojisinde efsanevi bir dağ olarak bilinir. Yüksekliği 5.610 metredir. Evliya Çelebi'nin Damavend dağına benzediği dağ ise büyük ihtimalle Başkonuş dağıdır. Toros ve Nur dağlarının arasında bulunur ve günümüzde Maraş il sınırları içindedir. Dağın zirvesi 1.753 metredir. Mehmet Tıraş, “Kahramanmaraş'ta Günebirlik Rekreasyon Alanına Bir Örnek: Başkonuş Yaylası”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, c.13, S:20, Ocak, 2008, s.39.

olarak yaşadığı Maraş topraklarına girer. Çalı evlerinden çıkıp yolcuları karşılayan Türkmenler, misafirperver davranıp sofra kurarlar.

Bu misafirperverliğe karşın Evliya Çelebi, bir sebepten dolayı Türkmen aşireti içinde kendini güvende hissetmemişti. Bu sebeple kendini güvende hissetmek ve aşiret mensuplarının kendine zarar vermelerini engellemek için bazı için birtakım düzmece hikaye anlatmak durumunda kalmıştır. Öncelikle kendisinin devlet görevlisi olduğunu ve Maraş paşasına gittiğini söylemiş ardından da daha önce pek yapmadığı bir şey yaparak, İsneyn kasabasına iyi olduklarına dair bir mektup göndermiştir. Bu hikayeyi okuyucusuyla paylaşırken de mektubu özellikle Türkmenlerin gözleri önünde gönderdiğini belirtir. Bu husus, aşiretlerin asayiş sorunlarına yol açtıkları, keyiflerine göre yolculara davrandıkları ve gelip geçen insanlar için güvenilir olmadığı, hatta eşkıyalık yaptıkları izlenimini uyandırır. Evliya, Türkmen obasına vardığında yaşadığı endişe ve korkuyu anlattığı hikayenin bu kısmında, anlattıklarını teyit edecek bir gelişmeden de bahseder.

Evliya Maraş Türkmenlerinin yanına vardıktan kısa bir süre sonra iki atlı Türkmen gelip Antep kervanının kalabalık bir yeniçeri grubuyla geldiğini haber verdi. Kervanın geldiğini duyan ev sahibi telaşlandı ve rengi değişti. Evliya'yı şüphelendirmeden obadan göndermeye çalıştılar.¹³² Evliya Türkmenlerin amacını anladı ve o da zaten padişah hizmetinde oldukları için aceleleri olduğunu, kalamayacaklarını söyledi. Türkmenler Evliya'ya beş kılavuz verip obalarından gönderdiler. Evliya yolda Antep kervanının öncüleri ile karşılaştı.

Evliya ve yanındaki Türkmenleri gören kervancılar, ilk önce korkup geride durdular ancak Evliyaların yolcu olduklarını anlayınca yanlarına gelip selam verdiler. Evliya kervancılara gizliden uyardı ve yanlarından ayrıldı. Buradan yola devam ederek dağ yolunu takip etti ve Halep köprüsüne ulaştı. Bu yerden sağ tarafta Kilis-Azez-Halep yoluna devam etti ve Halep'e vardı. Böylece Evliya hac yolunun Anadolu güzergahını tamamladı.

¹³² “Ağam! Bu gece bunda mihmân olursunuz. işte kuzucuklar, kurbân etdik, kalın. Eğer paşaya gideriz, dersiniz, teng mahalle kalırsız. Yol eri yolda gerek. Ve taraf taraf ma ‘kûl.” dediler.”

2.1.11. Şam Hac Kervanı ve Eşkılar

Evliya Üsküdar’da başladığı hac yolculuğuna Şam hac kervanıyla devam etti.¹³³ Nurettin Demirci’ye göre Evliya yol güvenliğini göz önünde bulundurarak kabile ile gitmeyi uygun bulmuş ve Şam’da yirmi gün Şam hac kervanını beklemiştir.¹³⁴ Osmanlı Devleti her yıl iki hac kervanını Harameyn’e gönderiyordu: Kahire’den hareket eden Mısır kervanı ve Şam’dan hareket eden Şam hac kervanı. En büyük ve en önemli hac kervanı Evliya’nın da içinde olduğu Şam hac kervanıydı. Üsküdar’dan yola çıkan surre alayına Kafkaslardan, Balkanlardan ve Anadolu’dan hacı adayları katılıyordu. Hac kervanın sağ salim kutsal topraklara ulaşabilmesi için kervanın başına emirü’l-hac atanırdı. Emirü’l-hac Şam ileri gelenlerinden seçilirdi ya da Şam beylerbeyi bu görevi yürütürdü. Ancak 1671’de Arap kabile reislerinden Reşidoğlu’nun hac kervanlarına saldırmasından sonra emirü’l-haclar Şam mutasarrıflarından ya da yerel bağlantısı güçlü eşraftan seçilmeye başlandı. Bölgeye hakim birinin seçilmesinin nedeni emirü’l-hac, kervan yola çıktıktan sonra Arap kabilelerinin şeyhleriyle görüşmeler yapıyordu. Devlete bağlı aşiretler pusu kurulabilecek tehlikeli mevkilere yerleştiriliyordu. Tehlikeli görülen kabilelereyse kervanın su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak gibi görevler veriliyordu. Yine yol üzerindeki Arap kabilelere maddi yardımlarda bulunuluyordu.¹³⁵ Urban sursesi denilen bu yardımın resmi gerekçesi kabilelerin yolculukları sırasında hacı adaylarına yiyecek ve su sağlamalarıydı. Gerçek sebebiyse kabilelerin kervana saldırmasını önlemektir.¹³⁶

¹³³ Evliya Çelebi klasik hac yolu güzergahını takip ederek Afyon’a kadar gelmiş daha sonra daha önce görmediği Uşak, Simav, Kula, Alaşehir, Akhisar, Manisa, Menemen, İzmir, Çeşme, Sakız adası, Sivrihisar, Bodrum, Tire, Nazilli, Denizli, Muğla, Milas, Rodos, Kıbrıs ve Akdeniz’in bu bölgesindeki bazı adalarla Elmalı, Isparta, Antalya, Alanya, Ermenek, Silifke, Adana, Misis, Maraş, Antep, Kilis, Halep, Beyrut ve Kudüs’ü ziyaret eder. Gemici, a.g.m., s.92.

¹³⁴ Gemici, a.g.m., s.97.

¹³⁵ Münir Atalar, “Emir-i Hac”, *DİA*, c.11, s.132.

¹³⁶ A. Latif Armağan, “18. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller”, *Osmanlı Araştırmaları*, c.20, İstanbul:2000, s.77-78.

Harita 8: Katran Kalesi/Ürdün

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 14 Şubat 2020, saat: 13:20)

Hac yolu üzerindeki kabilelerin kervana saldırmaları sık karşılaşılan sıradan bir durumdu. Ölü ve yaralılar az olduğu sürece bu duruma çok önem verilmiyordu. Ancak 1671 yılında Reşidoğlu'nun çok sayıda hacı adayını öldürmesi devlet tarafından büyük bir tepkiye neden olmuştu. Şam'ın ileri gelenlerinden Hüseyin Paşa'yı emirü'l hac olarak görevlendirmişti. Evliya da kendi yolcuğunda bir önceki yıl yaşanan eşkıyalık olaylarını önemsemiş ve bu konudaki hassasiyetini okuyucusuna aktarmıştır. Seyahatnamesinde önceki yıllarda yaşanan eşkıyalık olaylarına yer vermiştir. Örneğin Tebrike menzilinde, yağmur yağdığı sırada hacıların hareket edemediği bir durumda eşkıyalar kervana saldırmışlardı. Olayda çok sayıda hacı adayı hayatını kaybetmişti. Evliya'nın ifadelerine göre Şam valisi Melek Ahmet Paşa eşkıyaların peşine düşmüş ancak eşkıyalardan kurtarabildiği eşyalar “denizde damla” kadarmış.¹³⁷ Sarp ve dik bir tepe olan Akabe mevkiinde de hacılar tepeden inerken eşkıyaların saldırısına uğramışlardı.¹³⁸ Evliya'nın anlattığı bir diğer ilgi çekici olay da 1626 yılında Birke-i Muazazama kalesinde yaşanmıştı. Eşkıyalar genç kızlarla kaleye içinde uyku ilacı olan tatlılar göndermişler ve tatlıları yiyen kale muhafızları derin bir uykuya dalmışlardı. Eşkıyalar da mızraklarını

¹³⁷ Evliya, c.9, s.292.

¹³⁸ Evliya, c.9, s.296.

merdiven yaparak duvardan tırmanmış ve kaleyi yağmalamışlardı. Kale büyük kayıp vermiş ve bu tarihten sonra boş bırakılmıştı. Evliya'ya göre kale acilen mamur hale getirilmeliydi. Çünkü hacılar bu kalede su içemezse bir sonraki su kuyusu uzaktaydı ve yetersizdi. Nitekim geçen sene Reşidoğlu kalenin boş olmasını fırsat bilerek Hasan Paşa ile birleşerek kaleye kapanmıştı. Reşidoğlu gelen hacıların su almasını engellemiş daha sonra da susuz ve bitkin hacıları dar bir yerde pusuya düşürmüştü. Hacıların önünü ve arkasını kesen eşkıyalar söylenene göre on Mısır hazinesi mal çalmışlardı. Evliya vefat eden hacıların kemiklerinin görmüş ve bu elim hadiseden çok etkilenmişti. Üzüntüsünü şu sözlerle okuyucusuna aktarmıştır: *“bizim senemizde na‘ş-ı ümmet-i Muhammed çakıl taşı-misâl şiddet-i hârda kadîd-i mahz olup âsûde idiler. Ve huccâcdan on Mısır hazînesi mâl aldı derler. Lâyık-ı Muhammedî değildir kim bu mel‘ûnlardan intikâm alınmaya. Bî-garaz kimesnelerden su‘âl olunsa anlardan intikâm almak emr-i seheldir. Ammâ cemî‘i huccâcın işi Azizün Zü'l-intikâm Allâh'a kalmıştır. Bu bed-nâmlık cihân-ârâ olmuştur.”*¹³⁹ Reşidoğlu aynı sene Hazreti Salih Kayası adlı dar yerde de yüzlerce hacı adayını öldürmüştü.¹⁴⁰ Aynı yıl yine hac kervanına yaptığı başka bir baskında da onlarca kadını kaçırmıştı.¹⁴¹ Benzer bir olay 1691 yılında da yaşanmıştır. 4.000 kadar çöl eşkıyası Osmanlı hacı kervanına saldırmış yüze yakın kadını kaçırmıştır.¹⁴²

Önceki sene hacı adaylarının Reşidoğlu eşkıyası tarafından baskına uğrayıp kayıp vermesi infial uyandırmış ve Osmanlı idarecileri nezdinde de büyük bir telaşa sebep olmuştu. Daha önceki senelerde yaşanan güvenlik sorunları, hacıların öldürülmesi veya mallarının yağmalanması Müslümanların hamisi pozisyonundaki Osmanlı Devleti için kabul edilebilir bir durum değildi. Bundan dolayı 1672'den sonra hacıları koruma görevi önceki yıllardan daha önemli hale gelmişti. Artık emirü'l-hac yeniçerilerin ileri gelenlerinden seçilmedi. Bölgenin ileri gelen mutasarrıfları ya da Şam valileri emirü'l-hac oldular. Hacılara yapılan saldırılar ve Reşidoğlu'nun yol açtığı korku Evliya'nın zihninde de yer etmiş ve anlatısında sık sık bu hususa değinmiş ve katıldığı surre alayında

¹³⁹ Evliya, c.9, s.299.

¹⁴⁰ Evliya, c.9, s.299.

¹⁴¹ Evliya, c.9, s.368-369.

¹⁴² Nazira Karaçay Türkay, *Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.1399.

alınan güvenlik tedbirlerini ifade etmek için sık sık “bu senenin diğer senelerle kıyas edilmemesi gerektiğine” vurgu yapmıştır.¹⁴³

Harita 9: Hazreti Salih Kayası

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020, saat: 11:20)

Şam’dan itibaren eşkıyaların tazyiki ve saldırılarına maruz kalan hacı kafiləsi, büyük bir zarar görmeden Küçük Ahmet Paşa kasrı yakınlarına geldiğinde, Arap şeyhlerine bilgi ulaştıran casuslar, surre alayındaki güvenlik tedbirleriyle ilgili şu mesajı vermişlerdi: “*Bu seneyi sâ’ir seneye kıyâs etmeyesiz. Sübû’-ı Aşfer ya’nî Sarı Arslan nâmıyla bir vezîr-i rûşen-zamîr ve bir müdebbir-i re’y-ârâ ve bir âsaf-ı dilârâdır ki seyf-i miczeminden dem cereyân edüp isyân eden bir dem emân bulmayup ol dem dem-beste olup adem râhına revâne olur. Hemân hidmet-i şehriyârîye gelüp cümle evlâd [u] iyâllerinizle gelüp hidmet edesiz.*”¹⁴⁴

Şam hac kervanı olası bir eşkıya baskınına karşı hazırlıklıydı. Evliya Çelebi’ye göre kervana 5120 tüfekli yeniçeri eşlik ediyordu. Alayda silahların yanı sıra altı parça top da bulunuyordu. 17. yüzyılın sonlarına doğru Arap eşkıyaların büyük kısmında tüfek

¹⁴³ “Aneze nâm mahalle karîb oldukda dağı ve taşı Urbânın sırık ormanı dutmuş. Bir hayli bulandılar ve çalkandılar. Ammâ gördüler kim bu geliş sâ’ir huccâc gelişi gibi değil.” Evliya, c.9, s.295; “Ehl-i beleden bir fellâh Arab gayri zamâna kıyâs edüp...” Evliya, c.9, s.302.

¹⁴⁴ Evliya, c.9, s.286.

bulunmaktaydı. Tüfekli eşkıyaya karşı Osmanlıların üstünlüğüse toplardı.¹⁴⁵ 1634'te hacca giden Hibri Efendi kendi kervanında da topların olduğunu belirtir. Hatta Ula kalesi yakınlarında uğradıkları bir saldırıdan toplar sayesinde kurtulabilmişlerdi.¹⁴⁶ Ateşli silahların yanı sıra hacı adaylarının emniyeti için her türlü önlem alınmıştı. Çöl iklimi göz önüne alındığında güneş tepedeyken yolculuk yapmak tercih edilmiyordu. Gece karanlıkta yolculuk yapmaksa eşkıya tehdidi sebebiyle tehlikeli olabiliyordu. Hatta emirü'l hac Hüseyin Paşa hacıları karanlıkta yürütmemesi için tembihlenmişti.¹⁴⁷ Bu sebeple hac kervanı binlerce fanus ve meşale ile aydınlatılıyordu. Gecelerin gündüz gibi aydınlık olduğunu göre Evliya şaşkınlığını ve hayranlığını şu şekilde ifade etmişti: *"Meymene ve meysere zü'l-cenâh-vâr asker-i islâm huccâcı ortaya alup ol şeb-i zulmetde niçe kerre yüz bin meş'al ve fânûs ve şem'-i rihler ile çerâğân olup leyle-i zulmetde âlem mehtâb olup zemîn münevver oldu."*¹⁴⁸ Meşalelerle aydınlatılan yolda sağ ve sola askerler geçerek hacı adayları ortaya alınarak korunuyordu. Evliya bu tedbirleri şu şekilde anlatmıştır: *"Hemân ol ân topçubaşıya fermân olunup altı pâre toplara âteş verildi ve nefirler çalındı. Hârmûş Paşa çarkacı olup ileri ta'yîn olundu. İki şâm çorbacısı ve iki paşa ağası beş yüz yiğit ile gerüye dündâr ta'yîn olunup cümle şâm askeri sol kola ve cümle paşa askeri sağ kola me'mûr olup cümle huccâcı on katâr ve iki câniblerinde salma develeri dahi huccâc ile ortaya alup bir yaylım top ve bir kat tûfeng şâdumânından sonra bir gülbang-ı Muhammedî çekilüp paşa hazretleri cümle huccâcın akîbinde sekizer kat mehterhânesin çalarak..."*¹⁴⁹

2.1.11.1. 1672 Şam Hac Kervanının Karşılaştığı Eşkialık Olayları

Evliya'nın verdiği bilgilerden Hüseyin Paşa'nın hacıların emniyetini sağlamak için her şeyi düşündüğü anlaşılıyor. Buna rağmen eşkıyalar kervana baskın yapmaya cesaret etmişlerdir. Ancak Hüseyin Paşa'nın ileri görüşlülüğü sayesinde eşkıyalar ciddi bir zarar verememişlerdi. Evliya Arap coğrafyasında eşkıyalarla ilk kez bugün Ürdün sınırları içinde olan Katran kalesi yakınlarında karşılaştı. Evliya kaleyi gezip gözlemlemek için iki yüz atıyla kervandan ayrıldı. Kaleye yaklaştıklarında elli eşkıyanın baskınına

¹⁴⁵ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:1995, s.76.

¹⁴⁶ Faruki, a.g.e., s.73.

¹⁴⁷ *"emîrû'l-hacca fermân olundu kim bu şeb-i zulmetde huccâcı ileri koyvermesin deyü tenbîh olundu."* Evliya, c.9, s.293.

¹⁴⁸ Evliya, c.9, s.297.

¹⁴⁹ Evliya, c.9, s.291.

uğradılar. Eşkîyalar Evliya ve yanındakilere çok yaklaşmadan takip mesafesini korudular. Ancak ileride yüz eşkıya daha vardı. Üstelik bunlar ellerinde mızraklarını hazır bir şekilde tutuyorlardı. Evliya'nın yanındaki adamlar eşkıyaları yaylın ateşine tutunca hemen eşkıyalar kaçtılar.¹⁵⁰

Kervanın eşkıyalarla karşılaştığı bir başka yer de Tabut menziliydi. Bölgeye yakın köy ya da kasaba yoktu. Bedevi kabileler bu ıssız yerde fırsat bulduklarında hac kervanlarını yağmalayıp dağlara kaçarlardı. Evliya'nın hac yolcuğu sırasında da hacılar Tabut menzilinde su kenarında dinlenirken bir grup eşkıya üç deve çaldı. Durumu haber alan Hüseyin Paşa develerin arkasından askerlerini gönderdi. Askerler develeri geri getirdiler. Develeri çalan eşkıyaları sorguladıklarında birisi Arap kabilelere karşı Hüseyin Paşa'yı uyardı.¹⁵¹ Başka bir esir de Ben-i Zühd ve Ben-i Al-i Umur kabilelerine karşı dikkatli olmaları için paşayı uyaracaktı. Bölgede Arap kabileler en büyük tehlikeydi. Hac kervanlarına baskın yapanlar da onlardı. Hüseyin Paşa durumun ciddiyetini kavradı. Yakında kabilelerin toplu halde saldırma ihtimalleri yüksekti. Kabilelere göz dağı vermek için tüm cephaneyi ortaya çıkarıp askerlere silahlanmalarını emretti. Yine askerler yolun sağına ve soluna geçerek hacıları ortalarına aldılar. Mehterhane güm güm sesiyle her yeri inletiyordu. Hac kervanı Aneze yakınlarına geldiğinde eşkıyalar her yeri sarmıştı. Ancak bir hamle yapmaya cesaret edemediler. Arap eşkıyalar “bu senenin önceki sene gibi olmadığını” anlayarak kaçtılar.

Burada herhangi bir çatışma yaşanmadı ve hac kervanı güvenle yoluna devam etti. Ancak Arap kabileler hala Hüseyin Paşa'yı alt etmenin yollarını arıyorlardı. Aneze menzilinde yeniden ortaya çıktılar. Vahidat ve Beni Zühd ve Aneze kabilelerinden temsilciler gelip surre istediler. Hüseyin Paşa, onlara hacıların yiyecek su ihtiyaçlarını karşılama ve kılavuzluk yapmaları şartıyla surre alabileceklerini söyledi. Ancak temsilciler bunu kabul etmediler. Paşa kabilelerin temsilcilerini tutuklattı. İki yüz askeri kabilelerin şeyhlerine gönderdi. Şeyhlerden biri paşanın karşısına çıkmayı asla kabul etmiyordu. Yeğenin Osmanlılar tarafından öldürüldüğünü ve on adamının esir edildiğini öne sürerek gelmeyi reddediyordu. Ayrıca Paşa'yı tehdit ediyordu. Eğer hakkı olan surreyi alırsa bul yıl kimseye zarar vermeyeceğini söyledi. Kendi payına düşen hediyeleri verdi ancak hacılara

¹⁵⁰ Evliya, c.9, s.294.

¹⁵¹ “*Yâ Sultân, ale's-sabâh gâfil olman, sizi Arab urur.*” Evliya, c.9, s.294.

karşı olan görevlerini yerine getirmeyeceğini ekledi. Paşa şeyhin gönderdiği hediyeleri kabul etmedi. Hacılar hizmet etmezse surresini vermeyeceğini yeniledi.¹⁵² Hüseyin Paşa geçen sene yaşanan hadiselerin tekrarlanma ihtimaline karşı Arap kabilelere karşı her zaman tetikteydi. Ancak yine de onlar saldırmadan bir hamle yapmadı. Bununla birlikte Arap kabileler yol boyunca kendini gösterip, tacizlerini sürdürdüler.

Hac kafilesine saldıran eşkıyalar Bi'r-i Cedid (Yeni kuyu) yakınlarında tekrar ortaya çıktılar. Hac kervanı su almak ve dinlenmek için mola verdiği kuyunun eşkıyalar tarafından pislikle doldurulmuş olduğunu gördüler. Askerler hemen suyu temizlediler. Az sonra seksen adamıyla birlikte Bi'r-i Cedid kuyusunun sahibi olan şeyh geldi ve surresini istedi. Fakat Paşa tercüman aracılığıyla kuyunun pislikle dolu olduğu için surrelerini vermedi. Şeyh kanun üzere hakkı olan surrenin iki katını, 6.600 kuruş istiyordu. Hüseyin Paşa buna razı gelmedi. Şeyh de geçen sene Reşidoğlu'yla birlikte bu kadar para aldıklarını söyledi. Eğer bu parayı vermezlerse Mekke'ye gidene kadar su ve yiyecek vermemekle Paşa'yı tehdit etti. Tercüman şeyhin söylediklerini yumuşatıp tercüme etti ancak durumun farkına varan Paşa Arapça bilen Endurunlu bir gulamdan gerçeği öğrendi. Şeyhin Reşidoğlu'na güvenip kendisini tehdit etmesine sinirlenen Paşa, şeyhi öldürttü.¹⁵³

Paşa yol boyunca tehlikeli gördüğü, pusu kurmaya müsait yerlere önceden askerleri göndererek bölgeyi güvenli hale getiriyordu. Akabe mevkiinde kayalık ve tepede olması sebebiyle pusu kurmaya elverişliydi. 1671'de de hacılar burada saldırıya uğramışlardı. Bu yıl da aynı olayın tekrarlanmaması için kontrol altına aldı. Hacılar buradan sağ salim geçtiler.¹⁵⁴ Paşa'nın önceden tehlikeli görüp önlem aldığı yerlerden biri de Hazreti Salih (Medaiyin-i Salih) kayasıydı. Eşkıyalar şimdiye kadar ciddi bir saldırıda bulunmamışlardı. Hazreti Salih kayalığında ortaya çıkmaları öngörülüyordu. Çünkü yol güzergahında pusuya en elverişli mekan burasıydı. Çölün içinde kayalık ve ıssız bir yerdeydi, en yakın yerleşim yeri Ula yedi saat uzaklıktaydı. Hüseyin Paşa kervan dar boğaza girmeden önce iki bin askeri pusu yerlerine gönderdi. Gerçekten de eşkıyalar hac kervanına saldırmak için bu boğazda bekliyorlardı. Ancak kervan hesap ettiklerinden iki

¹⁵² Evliya, c.9, s.295.

¹⁵³ Evliya, c.9, s.304.

¹⁵⁴ Evliya, c.9, s.296.

gün erken gelmişti. Paşanın önden gönderdiği askerler boğaza girdiklerinde eşkıyalar hazırlıksız yakalandılar.¹⁵⁵

Evliya'nın anlattıklarına göre hac kervanın yol boyunca yaşadıkları en büyük tehlike Ula kalesinde ve kaleden ayrıldıktan sonra yaşandı. Hacıların Ula kalesinde bir gece kalacağı duyuruldu. Fakat Evliya'nın aktardıklarına göre kale halkı hacılara karşı pek hoş davranışlar sergilemiyordu. Bir Arap peksimet satma bahanesiyle hacının birini evine davet ederek malına ve canına kast etti. Adamın sesini duyan diğer hacılar eve girip adamın hayatını kurtardılar. Paşa hacıyı yaralayan Araplardan birini öldürdü, yedisini de hapsetti.¹⁵⁶

Akşam vakti hacılar çadırlarına çekilmeden önce Paşa onlara “*Her kim bu gece çadırından bir şey serika etdirilirse bilmiş olsun esvâbdan çıktığından mâ’adâ dışden turnakdan çıkar, gâfil olman*” diyerek uyardı.¹⁵⁷ Paşa geceden yedi stratejik noktaya bin askeri pusuya yerleştirdi. Gece vakti eşkıyalar, derelerden, tepelerden ve kasabadan çıkıp kementleriyle hacıların çadırlarına geldiler. Önceden pusu kuran askerler hepsini yakaladılar.¹⁵⁸ Paşa yola çıkmadan bir önceki gece kayalıklara önden beş yüz adam gönderip pusuda hazır bekletti. Sabah vakti kervan yola çıktı. Ula boğazı dar ve kayalık bir yerdi. Hacılar buradan geçerken sağ taraflarındaki kayalıktan eşkıyalar üzerlerine kurşun yağdırdı. Paşanın askerleri hemen kayalıklara tırmanıp eşkıyaların üstüne ateş açtı. Diğer taraftan Paşanın gece pusuya koyduğu askerler de eşkıyaların arkasından geldi. Önü ve arkası asker tarafından kapatılan eşkıyalar kaçamadılar.¹⁵⁹

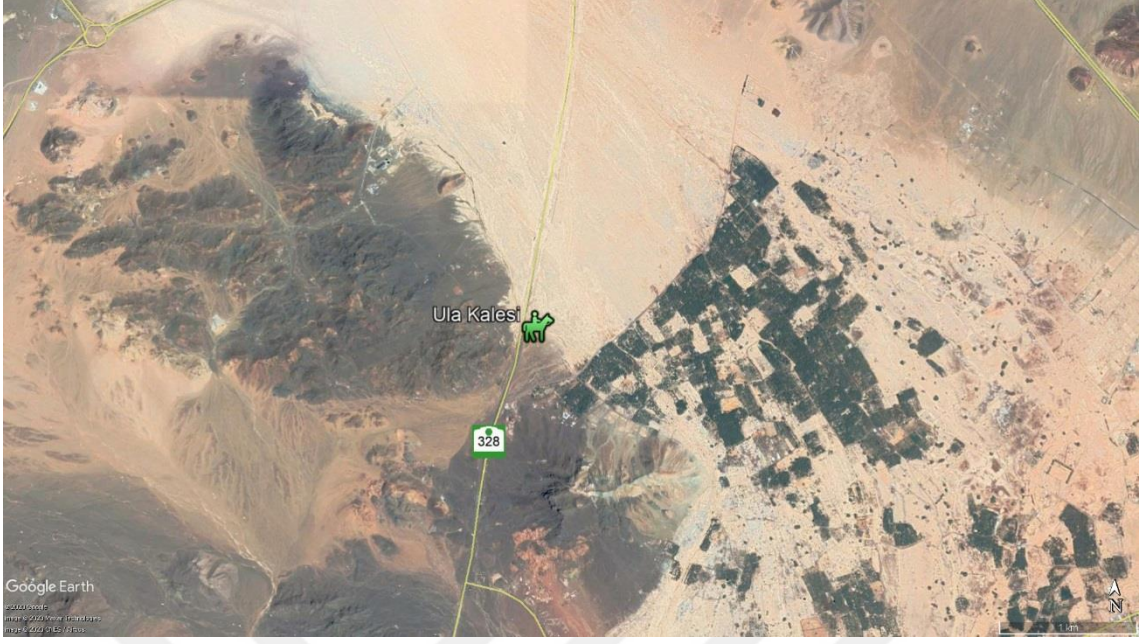
¹⁵⁵ Evliya, c.9, s.299.

¹⁵⁶ Evliya, c.9, s.302.

¹⁵⁷ Evliya, c.9, s.303.

¹⁵⁸ Evliya, c.9, s.303.

¹⁵⁹ Evliya, c.9, s.303.

Harita 10: Ula Boğazı/Suudi Arabistan

Kaynak: Google Earth (Erişim tarihi: 22 Şubat 2020, saat:10:50)

Evliya eşkıyanın her an baskın yapacağı korkusuyla geçirilen bir yolculuk sonrasında Mekke'ye vardı ve hac ibadetini yerine getirdi. Giderken Şam hac kervanıyla değil daha güvenli olduğunu söylediği Mısır kervanıyla dönecekti. 24 Nisan 1672'de Mekke'den ayrıldı.¹⁶⁰ Evliya Mısır yolunun güvenli olduğunu, eşkıyasının çok olmadığını söylese de dönüş yolculuğunda da eşkıyalarla macera yaşamıştı. Bedr-i Hüneyn kasabası yakınlarında eşkıyalarla karşılaştı. Sabaha karşı Evliya'nın develerinden biri olduğu yere çöktü. Evliya ve iki kölesi deveyi kaldırmaya hareket ettirmeye çalıştılar ancak başarılı olamadılar. En sonunda devenin yüklerini başka deveye yükleyip önden gönderdiler. Evliya ve köleler deveyle uğraşırken fark etmeden kervanın çok gerisinde kalmışlardı. O sırada bir Arap genci yanlarına gelip deveye birkaç kez vurdu. Arap gencinin vurmasıyla deve ayağa kalktı ve bir süre daha gitti. Biraz gittikten sonra deve tekrar çöktü. Arap genç deveye tekrar vurdu. Arap genç devenin kalkması için uğraşırken gibi görünse de bir yandan Evliya'yı takip ediyordu. Evliya bir şeyler döndüğünü hissetti ve köleleriyle birbirlerine sokuldular. Arap genci onların yanına gelmeye çalıştı. Evliya buna izin vermeyince de arkadaşlarına seslendi. Üç adam saklandıkları yerden çıkıp onların yanına geldi. Evliya bunların eşkıya olduğuna emin oldu ve okunu ve yayını eline aldı.

¹⁶⁰ 1082 Zilhiccesinin 26. günü [24 Nisan 1672] Evliya, c.9, s.409.

Tüfeklerini de kurup beline koydu. Kölelerine de hazır olmalarını söyledi. Araplar ellerinde sopalarla üstlerine gelirken başka bir ses duyup o tarafa gittiler. İleride iki Özbek de eşkıyaların pususuna düşmüş onlarla savaşıyordu. Evliya ve köleleri adamları kurtarmak için eşkıyalara kurşun attılar. Çıkan çatışmada Özbeklerden biri ve bir eşkıya öldü, diğerleri de kaçtı. Evliya ve beraberindekiler eşkıyaların öldürdüğü Özbeği gömdüler. Daha sonra da develerinin yanına gittiler. Tüm çabalarına rağmen deve yerinden kalkmadı. Evliya da devesinden vazgeçip kervanın peşine düştü. Biraz yol aldıktan sonra beş eşkıya peşlerine düştü. Aralarında ufak bir çatışma çıktı. Eşkıyalar geri çekildiler ama gitmediler. Kervana katılana kadar yolcuları yarım saatte bir taciz ettiler ama hamle yapmaya cesaret edemediler. Evliya ve yanındakiler en sonunda hac kervanına yetişebildiler. Kervanda hacılar Evliya'yı merak edip telaşlanmışlardı. Hatta Kulkethüdası Ahmet Ağa Evliya'ya kızıp: *“Be efendi! Siz bu Arabistânı Rûm seyâhati gibi mi sanırsın? Bir deve için gerü kalırsın, cânından korkmaz mısın?”* dedi.¹⁶¹ Buradan anlaşıyor ki Arabistan bölgesi şartları sebebiyle oldukça tehlikeli bir bölgedir. Evliya Anadolu'da yaptığı yolculukta defalarca eşkıyalarla karşılaşmıştı. Yani bu dönemde Anadolu'nun da güvenli bir bölge olduğunu söyleyemeyiz. Fakat kethüdanın söylediklerine göre, Arabistan Anadolu'dan kat ve be kat tehlikeliydi.

2.2. Eşkîya Coğrafyası

Eşkîyaların faaliyetlerini anlamak, onlar gibi düşünmek için faaliyet gösterdikleri mekanları bilmek ve analiz etmek önemlidir. Bu konuda resmi belgeler genel tanımlamalar yaparlar. 17. yüzyıl Osmanlı belgelerinde, istisnalar olmakla birlikte tam konum belirtilmeyerek, genelde köy ve şehir ismi verilerek geniş bir alan işaret edilmiştir. Örneğin 1631 tarihli bir belgede, Manisa'ya bağlı Narlıca kasabasından bir eşkıya mahkemeye götürülürken Menemen-Taye köyü yakınlarında, kolluk kuvvetlerinin elinden kaçmıştır. Belgede eşkıyanın kaçtığı bölgenin tam konumu hakkında bir bilgi yoktur.¹⁶² 1639 tarihli başka bir belgede de Saruhan'a bağlı Adala kasabasının Bozhavlı köyü sakinlerinden bir kişinin yol kestiği belirtilmektedir. Ancak belgede eşkıyanın tam olarak nerede yol kestiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶³ Bu bilgiler ışığında eşkıyaların hangi mekanları neden mesken tuttuğunu belirlemek güçtür. Evliya Çelebi ise

¹⁶¹ Evliya, c.9, s.410.

¹⁶² Uluçay, a.g.e., ves.75, s.254.

¹⁶³ Uluçay, a.g.e., ves. 129, s. 315.

seyahatnamesinde belgelerin aksine eşkıyalarla karşılaştığı yerleri yoğun bir şekilde tasvir eder. Bu mevkilerin tam konumlarının yanı sıra, yerin topografik özelliklerini anlatır. Mesela eşkıyalarla karşılaştığı Şıpka geçidini şöyle tasvir etmiştir: “*Bu cebel-i bâlânın nısfına vakt-i zuhra karîb endiğimizde bir teng ve sarp yerde ve bir çâh-ı gayyâ misâl yerde ve sengistân ve cengelistân haydud kemîngâhı zîk yerlerde giderken iki taraftı sık orman ve kayalık mahûf u muhâtara boğazda hemân orman içinden haydudlar...*”¹⁶⁴

Evliya Şıpka geçidi gibi eşkıyalarla karşılaştığı diğer mekanları da ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Onun verdiği bilgiler ışığında eşkıyalarla karşılaştığı mevkileri takribi olarak tespit ettik ve Google Earth uygulamasından faydalanarak bu mevkilerin haritasını çıkarttık. Bu bölümde bu bölgelerin, ortak topolojik özelliklerinin eşkıyalık faaliyetlerindeki rolünü inceleyeceğiz.

Evliya Çelebi’nin eşkıyalarla karşılaştığı mekanlar incelendiğinde Urla/Çarpan boğazı hariç tüm mevkilerin dağlık bölgelerde olduğu görülür. Braudel’e göre dağlar özgür insanlar ülkesidir. Vergi toplayıcılar, idareciler ve silahlı kuvvetler dağlarda yoktur.¹⁶⁵ Bu sebeple de eşkıyalar hükümetten kaçmak, kendilerine ait bağımsız bir alan elde etmek için kendilerine dağları mesken tutmuşlardır. Dağın onlar için birçok işlevi vardır. İlk olarak dağlar eşkıyalar sığınaktır. Şehirden ve kolluk kuvvetlerinden uzakta burada yaşarlar. İkinci olarak da dağda kervanların ve yolcuların yolunu keserler. Dağda düz ovaya göre daha kolay saklanabiliyorlar ve böylece daha başarılı pusu kurabiliyorlardı. Dağlık engebeli arazilerde eşkıyalar, kayalıklarda saklanabilirler, yüksek tepeden yolcuları gözleyebilirlerdi. Yüksek tepelerde eşkıyaların gözcülük yapmasına dair bir örnekle Evliya bizzat karşılaşmıştı. Sarvanlı kalesi yakınlarında bir obada misafirken aşiret mensuplarının yüksek tepeden Antep kervanını gözlediklerine ve kervanın yolunu kesmek için hazırlık yaptıklarına şahit olmuştu.¹⁶⁶

Seyahatname’de dağ yolları oldukça korkutucu ve ürkütücü gösterilmiştir. Evliya bu yollardan geçerken hem korkmuş hem de bu korkuyu okuyucusuna hissettirmek istemişti: Tehlikeli yollarda korkusundan zikir çekerek ilerlediğini ifade ediyordu. Yine kendini güvende hissetmediği için yanındakileri temkinli olmaları ve silahlarını ellerinde hazır

¹⁶⁴ Evliya, c.6, s.92.

¹⁶⁵ Braudel, a.g.e., s.11.

¹⁶⁶ Evliya, c.9, s.173.

bulundurmaları söylüyordu. Evliya'nın korkusunun sebebi şüphesiz dağ yollarının pusuya elverişli mekanlar barındırmasından kaynaklanıyordu. Örneğin Adana eyaletinde Aslan dağlarında pusu kurulabilecek çok mekan bulunuyordu. Hatta Evliya eşkıyaların kurdukları pusuda ölen insanları işaret ederek bu dağların “insan kanı” koktuğunu ifade eder.¹⁶⁷ Yine Evliya Kuyucak kasabasının yakınlarındaki dağlarında eşkıyaların yaşadığını dair bir istihbarat almıştı. Neticede burada eşkıyalarla karşılaşmıştı.¹⁶⁸

Dağlar içinden büyük kervanlar geçiyorsa eşkıyalar içi işlevseldi. Eski bir eşkıya olan Katırcıoğlu Mehmet Paşa'nın Fazıl Ahmet Paşa ile diyalogu bu meselenin önemini ortaya koyar. Fazıl Ahmet Paşa Katırcıoğlu'na eski eşkıyalık günlerini hatırlatarak karşıdaki dağları göstermiş ve “Paşa ne güzel beklenilecek dağlardır” demiştir. Katırcıoğlu ise dağların kervansız bir önemi olmadığını dile getirerek “Efendim iyi dağlardır ama kervan işlemez” şeklinde cevap vermiştir.¹⁶⁹

Eşkîyaların dağları faaliyet alanı olarak tercih etmesinin bir diğer nedeni de dağların ıssız olmalarıydı. Günümüzdeki gibi kolluk kuvvetlerinin olmadığı 17. yüzyılda insan varlığı ve şehirleşme yolcu güvenliği için elzemdi. Dağlarda ise şehirleşme yoktu ve dağ köyleri birbirlerine uzak mesafedeydi. Örneğin Evliya'nın eşkıyalarla karşılaştığı Domaniç geçidi, en yakın yerleşim yerine dokuz saat uzaklıktaydı. Eşkîyaların kervan bozduğu Alman boğazı Kızılhisar'a sekiz saat uzaklıktaydı. Osmanlı yöneticileri de ıssız yerlerde eşkıyaların türediğini fark etmişler ve buraları şenlendirme politikası gütmüşlerdi. Bazen ıssız bölgelere ya da yollara han inşa edilerek bölge güvenli hale getiriliyordu. Bazen de nüfusun seyrekleştiği yerlere reaya yerleştiriliyordu.¹⁷⁰ Evliya da ıssız ve şehirden uzak yerlerin eşkıyalık faaliyetleri açısından önemini fark etmiş ve bununla ilgili çok önemli bir yorumda bulunmuştu: Karaman'da bulunan Ermenek kalesi yakınlarında merdivenli, iki yanında da eşkıyaların saklanabileceği küçük mağaralar olan bir yolun eğer şehre yakın olmasaydı eşkıyaların ini olacağını söylemiştir. Evliya bu ifadeleriyle ıssız yolların tehlikesine dikkat çekmişti: “...şark tarafına şehrin kenârında Kepan kayası nâm mahalle varup bir mahûf uçurum yerdir. Bir âdem ol yola bir taş yuvalasa bin âdem helâk eder. Taşdan kesme nerdübânlı daracık yoldur. Ve iki cânibi kesme ibret-nümâ mağâralardır.

¹⁶⁷ Evliya, c.9, s.173.

¹⁶⁸ Evliya, c.9, s.99.

¹⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, TTK, 6. Baskı, Ankara:1982, s.314.

¹⁷⁰ Uzun, a.g.t., s.183.

*Ve ayyûka ser çekmiş şâhin yuvalı yalçın kayalardır. Ve şehir kenârı olmak ile emn-i tarîk vardır. Issız dağlarda olsa harâmîlerden bu yolda kuş uçmazdı.”*¹⁷¹

Evliya'nın eşkıyalarla karşılaşmaktan en çok korktuğu mekan dağ geçitleriydi. Geçit iki dağ arasındaki dar yol ya da ormanlık, dağlık veya geçilmesi güç bir bölge içinde dar veya derin aşılması zorunlu arazi şerididir. Pusu kurmaya ve baskın yapmaya elverişlidir.¹⁷² Günümüzdeki gibi yol yapım imkanlarının olmadığı devirlerde insanlar doğal yolları kullanmak zorundaydı. Dağ geçitleri mecburi istikametti. Yolcuların bu geçitleri mutlaka kullanacağını bilen eşkıyalar da bu buralarda pusu kuruyorlardı. Bu geçitler Çarpan boğazında olduğu gibi bir tarafı denizle, Şıpka ve Domaniç geçitlerinde olduğu gibi iki yanı ormanla ya da Alman boğazında olduğu gibi tepelerle çevrilmiş olabiliyordu. Önleri orman, uçurum ya da tepe önleri kesilen yolcular kaçacak yer bulamıyorlardı.

Urla kalesini tanıtan seyyah buradaki gençlerin Turna geçidinde yol kestiklerini gözlemlemişti.¹⁷³ Yine Evliya'nın eşkıyalarla birebir karşılaştığı Domaniç dağı geçidi, Dalkavak, Gök beli ve Alman boğazı geçit yerleriydiler. Özellikle günümüzde İzmir'in Torbalı ilçesi sınırları içerisindeki Alman boğazı uzun ve dar bir geçitti. İki yanında da tepe olan boğazda Evliya'nın ifadelerine göre iki adamın geçemeyeceği kadar dar yerler vardı. Burada kervancılar eşkıyaların saldırısına uğradıklarında kaçacak yer bulamamışlar ve ağır bir darbe almışlardı.¹⁷⁴ Arabistan'da çölde bulunan Cudeyre iki tarafı dağlık bir geçitti. Çöl eşkıyaları sıklıkla burada hac kervanlarına saldırıyorlardı.¹⁷⁵

Evliya Seyahatnamesi'nde geçtiği ve eşkıyalarla karşılaşmasa da tehlikeli bulduğu geçitleri okuyucusuyla paylaşır. Mesela Bursa Nilifer'de Kadim bel denilen dağ geçidinden geçerken kendisi karşılaşmasa da eşkıyaların buralarda faaliyet gösterdiğini ve tedbirsiz gitmemek gerektiğini söyler.¹⁷⁶ Evliya'nın Denizli'deki Yılandık beli hakkında söyledikleri hem ıssız dağ yolları hem de geçitlerin eşkıyalık faaliyetleri için

¹⁷¹ Evliya, c.9, s.156.

¹⁷² Meydan-Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Dağ Geçidi” 5. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul:1990, s. 58.

¹⁷³ “*Ammâ tâze fetâları Çarpan boğazında ve Karaburun yolunda Turna belinde bel kesüp harâmîlik ederler.*” Evliya, c.9, s.56.

¹⁷⁴ Evliya, c.9, s.71.

¹⁷⁵ Armağan, a.g.m., s.97.

¹⁷⁶ “*Kadîmî Bel ta'bir etdikleri harâmîlerin kemîngâh yerlerin ubûr edüp 4 sâ'atde...*” Evliya, c.9, s.9.

önemini çok açık bir şekilde ortaya koyar. Buna göre Yılancık beli yüksek bir dağda bulunan bir geçittir ve ıssız bir yoldur. Bu sebeple yakınlardaki köylerde yaşayan gençler burada yol keserek eşkıyalık yaparlardı: *“El-iyâzen billâh evce ser çekmişl bir kûh-ı Bisûtûn'dur. Ve bu mahalle tâ Davaz kal'asından gelince gâh sengistân ve gâh çengelistân ve âdem âdemzât yok, celâlîsi ve harâmîsi çok, mahûf u muhâtara derbend-i calender dağistân-ı bî-emân on dörd sâ'atlik yerdir. Bu râh-ı mahûfun cânib-i erba'ası birer [Y98a] ikifler sâ'at ba'id ma'mûr kurâlar vardır. Ammâ cümle ahâlîsi hâkimlerine serkeş yağı ve dağî ve âsî âdemlerdir. Bu mezkûr kurâların tûfengendâz fetâları merkûm çamlı yollara enûp rehzenlik ederler. Gâyet ihtirâz lâzımdır, zîrâ bu dağlar ulu dağlardır.”*¹⁷⁷

Eşkîyaların geçitleri tercih etmesinin tek nedeni yolcuların mecburi istikameti olması değildi. Bu özelliğinin yanında geçitler yolcuların zorlukla ilerleyebildikleri arazilerdi. Eşkîyalar geçitlerde yolcuları savunmasız yakalayabiliyorlardı. Evliya seyahatlerinde birçok kez zorlu geçitlerden geçmişti. Bazılarında da eşkıyaların baskınına uğramıştı. Bunlardan biri de Şıpka geçidiydi. Evliya ve beraberindekiler birden eşkıyalarla karşılaşmış, yolun taşlık olması sebebiyle atlarını ve silahlarını kullanamamışlardı. Hepsi orman içine girmek zorunda kalmış ve her biri bir yere dağılarak grubun birbirleri ile iletişimi kesilmişti.¹⁷⁸ Evliya ve askerlerin taşlık yolda atlarını ve tüfeklerini neden kullanmadıklarını tam olarak tespit etmek güçtür. Bu konuda Evliya da bir yorumda bulunmaz. Ancak yine de bu örnek yolcuların geçitlerde eşkıyalarla savaşmakta zorlandığının bir kanıtı olarak gösterilebilir. Evliya'nın hem eşkıya korkusuyla hem de yol engellerini anlattığı geçitlerden biri de peş peşe geçtiği Bodrum'daki Karaova ve Mıhdöken geçitlerdir. Evliya buralardan geçerken yaşadığı korku ve zorluğu şu şekilde ifade eder: *“Karaova nâm sengistân mahûf beli ubûr edüp ve Sarnıçlar nâm mahalli yüz bin rene [u] anâ ile ol gece karanlıkda dağdan dağa taşdan taşta seyishânelerimiz yıkılarak düşe kalkarak ve başımızdan sarıklarımız çalılar alarak ve esbâblarımız pâre pâre olup at na'lları dökülerek yüz bin rene [ü] anâ ile Mıhdöken belin aşup 8 sâ'atde hamd-i Hudâ selâmetle ale's-sabâh”*¹⁷⁹ 14. Yüzyıl seyyahı İbn Battuta da eşkıyaşarın dağ

¹⁷⁷ Evliya, c.9, s.105.

¹⁷⁸ Evliya, c.6, s.92.

¹⁷⁹ Evliya, c.9, s.110.

ve geçitleri tuttuğunu gözlemlemiştir. Afganistan’da Kermaş kalesi iki dağ arasında kalıyor ve Afganlar burada yol kesiyorlardı.¹⁸⁰

Evliya seyahatnamesinde geçitlerde bizzat başından geçen eşkıyalık olaylarının yanı sıra başkalarının yaşadığı olaylara da yer vermiştir. Örneğin 1639’da Tokat’ta Çengellibeli denilen geçitte eşkıyalar çok büyük bir kervanı yağmalamışlardı. Evliya buradan geçerken bu hadiseyi de anlatmayı ihmal etmedi: “*Sene 1049 târîhinde bu mahalde harâmîler bir kârbân-ı azîmi münhezim edüp ba‘dehû hâkimü’l-vakt Hazînedâr {İbrâhîm} Paşa cümle harâmîleri eli bağı ele getirüp kârbânı bozdukları yerde bir darağacı yapup cümlesin çengele urur. Hâlâ çengelleriyle darağacı durduğıçün Çengellibeli derler, ammâ hakkâ ki bir bî-amân orman içidir.*”¹⁸¹ Evliya bazı durumlarda mecburi güzergah olduğu için değil yolu kısaltmak amacıyla bu geçitleri tercih ediyordu. Örneğin Şıpka geçidini tercih etmesinin nedeni yolu kısaltmasıydı. Evliya geçidin tehlikeli olduğunu farkındaydı ama Belgrad’a Sofya üzerinden gitmektense bu geçitten giderek zaman kazanmak istemişti.¹⁸²

Eşkıyaların faaliyet gösterdiği bir diğer bölge de ormanlardı. Eşkıyalar pusu kurduklarında, ormanlar saklanmalarına imkan veriyordu. Ağaçlar yolcuların görüş mesafesini daraltıyor bu da eşkıyaların işini kolaylaştırıyordu. Evliya ve beraberindekiler, Şıpka dağında orman içinde pusuya düşürüldüklerinde orman içinde saklanmış olan eşkıyaları görememişler ve gafil avlanmışlardı.¹⁸³ Çerkeş kasabası yakınlarında karşılaştığı eşkıyalar da ormanları mesken tutmuşlardı.¹⁸⁴ Bursa’da Domaniç geçidinde gözcülük yapan eşkıya sık ormanın içinde bir ağacın tepesine çıkmıştı. Ağacın gür yapraklarıyla kendini gizlemişti.¹⁸⁵ Yine Urla’da Çarpan boğazında ve Dalkavak’ta da orman içinde eşkıyalar yolculara pusu kurmuş ve öldürmüşlerdi.¹⁸⁶

Sık ormanların ve engebeli dağlık arazilerin olmadığı çölde pusu kurulabilecek yerlerin kısıtlı olduğu görülüyor. Bu sebeple çöl eşkıyaları yol üzerindeki belli başlı yerleri mesken tutmak zorundaydı. Düz arazinin ortasındaki kayalık ve dar mekanlar çölde pusu

¹⁸⁰ İbn Battuta, s.576.

¹⁸¹ Evliya, c.5, s.43.

¹⁸² Evliya, c.6, s.92.

¹⁸³ Evliya, c.6, s.92.

¹⁸⁴ Evliya, c.5, s.12.

¹⁸⁵ Evliya, c.9, s.11.

¹⁸⁶ Evliya, c.9, s.99.

kurulabilecek ender yerlerdendi. Örneğin eşkıyalar dik ve kayalık tepe olan Akabe’de hacı adaylarına saldırmışlardı. Burayı seçmelerinin nedeni hem kayalıkta saklanarak pusu kurmuşlar hem de tepede aşağıya inmekte olan hacı adaylarını savunmasız yakalamışlardı. “*Bir sarp enişdir. İki cânibi eflâke ser çekmiş yalçın kayalardır. El-ıyâzen billâh niçe deve helâk olur. Bu mahalde huccâcın katârı bozulup cümle ibâdullâh piyâde olup herkes cemellerini birer birer çekerek enerler. Gâyet mahûf u muhâtaralı yerlerdir. Birkaç kerre Urbân aşkıyâsı huccâcı bu Akabe’de nehb [ü] gâret etmiştir.*”¹⁸⁷

Yine Arap coğrafyasındaki Ula boğazı¹⁸⁸ da dar ve kayalık bir geçitti. Eşkıyalar kayalıklarda rahatlıkla saklanabilmişlerdi.¹⁸⁹ Çölde kayalık bir tepe olan Hz. Salih kayası eşkıyaların faaliyet göstermek için seçtikleri bir diğer mekandı. Kayalık yapısı itibarıyla pusu kurmaya elverişliydi. Hatta emirü’l-hac Hüseyin Paşa eşkıyaların burada hacı adaylarına saldıracağını düşünüyordu. Bu sebeple önden kayalıklara asker göndermişti.¹⁹⁰

Evliya Çelebi Seyahatnamesi incelendiğinde eşkıyaların en çok Ege bölgesinde yoğunluk gösterdiği görülür. Ege bölgesinde dağlar denize dik uzanırlar ve Ege denizinden gelen ılıman hava iç kesimlere kadar ulaşabilir. Bu da eşkıya çeteleri için dağları elverişli bir hale getirir. Sıcak hava hem eşkıyaların konforunu hem de dağda kalma sürelerini doğrudan etkiler.¹⁹¹ Uluçay’a göre de Batı Anadolu’da eşkıyalık faaliyetlerinin diğer bölgelere göre daha yüksek olmasının nedenlerinden biri de arazinin dağlık ve engebeli olmasıdır.¹⁹² Bununla birlikte yaz aylarında eşkıyalık faaliyetlerinde de artış olduğu gözlemlenmektedir. Tarımsal faaliyetlerle birlikte ticari faaliyetlerin artması ve ağaçların yeşermesiyle eşkıyanın saklanacağı alanların artmasının bunda etkili olduğu düşünülür.¹⁹³

¹⁸⁷ Evliya, c.9, s.296.

¹⁸⁸ Günümüzde Suudi Arabistan’ın El Ula şehridir.

¹⁸⁹ Evliya, c.9, s.303.

¹⁹⁰ Evliya, c.9, s.299.

¹⁹¹ Okan Cömert, “XIX. Yüzyılda Ege Bölgesinde Jandarmanın Eşkya ile Mücadele Sorunsalı”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Yıl.5, S.11, 2009, s.40.

¹⁹² Uluçay, a.g.e., s.74.

¹⁹³ İlker Yiğit ve Esra Oruç, “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkyalık ve Mekan (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), 2020, s.35.

2.3. Eşkîyaların Toplumsal Kökenleri

Evliya Çelebi Osmanlı ülkesinde gezdiği farklı coğrafyalarda eşkıyalara rastlamış ve her coğrafyada eşkıyaları farklı isimlendirmiştir. Seyahatnamede eşkıyalık; Balkanlarda “haydut/hayduk”¹⁹⁴, Arabistan’da “urban”, Anadolu’da ise “eşkîyalık” olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Evliya denk geldiği eşkıyaların etnik kökenlerine de değinmiştir. Eşkîyaların hangi milletten olduğunu bazen çok açık bir şekilde ifade ederken bazen de anlattıklarıyla hangi topluluğun eşkıyalık yaptığına işaret etmiştir.

Evliya Balkanlarda bizzat eşkıyalarla karşılaştığı gibi eşkıyaların ya da metinde kullanılan isimleriyle haydutların sosyal hayata verdikleri zararları ve halktaki haydut korkusunu gözlemlemiş ve anlatmıştır. Seyahatname’de yol kesen eşkıyaların önemli kısmı kırsal bölgede yaşayan köylü gruplardır. Bunlar bazen Bulgar, Türkmen, bazen de Sırp’tır. Seyyah Balkanlarda karşılaştığı haydutlarla ilgili iki büyük hadiseden bahsetmektedir. Bunlardan biri Şıpka dağı geçidinde yollarını kesen Kabirova köylüleridir. Bunlar “Bulgar keferesi”dir. Evliya bu köylülerin ve hassın ağasının birlikte organize bir şekilde kervan bastıklarını ifade eder.¹⁹⁵ Evliya’nın bu coğrafyada karşılaştığı bir diğer haydut da Yano’dur. Evliya’nın aktardığına göre Arnavut kökenli olan Yano Manastır’da bir bedesteni yağmalamış ve herhangi bir dirençle karşılaşmadan şehirden çıkmıştı.¹⁹⁶

Bunların dışında Evliya Balkanlardaki yolculukları sırasında haydutlara birçok yerde rastlamış ve büyük korku yaşamıştır. Moraviçe/Karadağ’da,¹⁹⁷ Tuna nehrinde,¹⁹⁸ Islavkoça kasabasından Karadağ yaylasına giderken,¹⁹⁹ Ferecik’te²⁰⁰ ve Koçana kasabasında haramilerden güçlkle kurtulduklarını ifade eder. Evliya Çelebi özellikle

¹⁹⁴ Osmanlı arşiv belgelerinde de Balkanlardaki eşkıyalık “haydut” kelimesiyle ifade edilir. Macar asıllı bir kelimedir. Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonlarında Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.16, S.2, 2006, s.376.

¹⁹⁵ Evliya, c.6, s.92-93. Bu çalışmada bkz. s.32.

¹⁹⁶ Evliya, c.5, s.309. Bu çalışmada bkz. s.38.

¹⁹⁷ “*El-hâsıl nehr-i Lig’i ubûr edüp andan Karadağ’ı aşup haydud kâfirleri eşkıyâsından cân kurtarup 12 sâ’atde,*” Evliya, c.6, s.55.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.7, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2003, s.172.

¹⁹⁹ Evliya, c.6, s.244.

²⁰⁰ “*dereler ve depeler ve dağ ve bâğ u ırağ u yakın giderek ve haydud keferesi hayfin çekerek cânib-i garba gidüp...*” Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.8, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2003, s.34.

Bulgar köyü olan Koçana'da yaşadıklarını anlatsa bir kitap çıkacağını söyler. Ayrıntılarını anlatmasa da bu köydeki halkı da Köstendil hassının ağası ile birlikte kervanlara baskın yapan bir topluluk olarak tasvir eder.²⁰¹ Ayrıca Evliya zaman zaman bazı bölgelerden geçerken Arnavut eşkıyası²⁰² ve Bulgar eşkıyasından²⁰³ korktuğunu da belirterek Balkanlardaki eşkıya ve haydutların etnik kökenine vurgu yapar.

Evliya Arap coğrafyasında seyahat ederken çöl Araplarından çekinir ve onları da eşkıyalıkla ilişkilendirir. Urban olarak anılan bu kişiler özellikle hac kervanlarına yaptıkları saldırılarla her devirde Osmanlı idareciler için büyük bir sorundu. Bu sebeple hacılar her daim silahlı kuvvetler tarafından korunuyordu. Evliya'nın aktardığına göre urban tehlikesi sebebiyle hacılar peygamberlerin mezarlarını bile yeniçeri gözetiminde ziyaret ediyorlardı.²⁰⁴ Hac kervanlarına yapılan baskınların yanı sıra su yolları da tahrip edilerek hacılar zor durumda bırakılıyordu. Urbanın bu yolla hacılara zarar vermesini önlemek için su kaynağının güvenliği için kale bile inşa edilmesi gerekiyordu.²⁰⁵

Evliya'nın eşkıyalıkla ilişkilendirdiği bir başka toplulukta Kürtlerdir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Türkmenler kadar olmasa da Kürtlerin de eşkıyalık faaliyetlerinden bahseder. Evliya özellikle Diyarbakır Hasçayır'da Kürt eşkıya tehdidiyle karşılaşmış ve büyük korku yaşamıştır. Evliya ve yanındakiler eşyalarını yanlarına alarak tüm geceyi teyakkuz halinde geçirmiştir. Evliya buradaki Kürtler için "*Sürmeden gözü, ağızdan sözü çalarlar*" ve *gâyet cengâver ve dilâver ve harâmîlikde hünerverlerdir.*" der.²⁰⁶ Seyyah bazen Kürt eşkıyalarının faaliyet gösterdiği yerlerde okuyucusunu uyarırken bazen de Kürt eşkıyasının yol açtığı problemlere dair gözlemlerini aktarır. Örneğin Adana/Sakaltutanbeli'nde,²⁰⁷ Urfa kalesinin yollarında,²⁰⁸ Diyarbakır/Çöltepe'de,²⁰⁹ Batman/Hazzo kalesinde,²¹⁰ Kerkük'teki Börüce köyünde,²¹¹ ve Hüsrev Paşa hanın

²⁰¹ Evliya, c.6, s.65.

²⁰² Evliya, c.5, s.309.

²⁰³ Evliya, c.6, s.65.

²⁰⁴ "*Erbâb-ı tîmârı huccâc-ı müslimîni Hazret-i ibrâhîm Halîl'e ve Hazret-i İsmâ'nın doğduğu Beytü'l-lahm'a ve Hazret-i Mûsâ'ya götürürler, zirâ yolları Arab aşkıyâsından muhâlifdir.*" Evliya, c.9, s.231.

²⁰⁵ Evliya, c.9, s.252. Muradiye kalesi.

²⁰⁶ Evliya, c.4, s.58.

²⁰⁷ Evliya, c.3, s.33.

²⁰⁸ Evliya, c.3, s.91.

²⁰⁹ Evliya, c.4, s.54.

²¹⁰ Evliya, c.4 s.58.

²¹¹ Evliya, c.6, s.306.

yakınlarında²¹² Kürtlerin eşkıyalık yaptığını ve bu sebeple “gafil” olunmaması gerektiğini söyler. Özellikle Mardin’den Sincan’a giderken dinlendikleri Kend-belinde Aştı ve Şakaki Kürtlerinin “adamin yolunu alıp belini kesip yol kesenlik” ettiklerini ifade eder.²¹³ Ayrıca Kürt eşkıyaların şehirlere de zarar verdiğini gözlemlemiştir. Seyahatname’ye göre İşnuviye şehri hakimleri Kürt eşkıya baskınlarının önüne geçebilmek amacıyla şehrin etrafına hendek kazdırmışlardı.²¹⁴ Yine İran Rey kentinin zaman zaman Kürt eşkıyalarının saldırılarına maruz kaldığı anlaşıyor. Hatta şehrin olası bir Kürt eşkıyası baskınında kolay savunulabilmesi için sokakları dar yapılmıştı.²¹⁵ Kürtlerin eşkıyalık faaliyetlerinden timar sahiplerinin de etkilendiği anlaşıyor. Evliya Nusaybin’de Kürt eşkıyaların yağmaladığı köylerin timar sahiplerinin iflas ettiğini söyler.²¹⁶ Bu konuda önemi olan bir diğer husus da Evliya’nın Kürtleri yabani ve eşkıya olarak tanımasıdır. Örneğin Bitlis hanı Abdal Han’ın eşyalarının satıldığı mezatta eşyaların “yabani ve eşkıya” Kürtler tarafından zarar gördüğünü ifade eder.²¹⁷ Bununla birlikte Erciyes’te haramilik yaptığı için yedi Kürt eşkıyanın idam edildiğini görmüştür.²¹⁸

Evliya’nın eşkıyalık yapmasından en çok çekindiği topluluk Türkmenlerdir. Kendisi bu durum için açıklama yapmaz ancak seyahatnamesi incelendiğinde eşkıyalık yapan ya da eşkıyalık yapmasından korkulan Türkmenlerin sayısının hayli fazla olduğu görülür. Özellikle bazı bölgelerde sadece çoğunlukla Türkmenler yaşadığı için tetikte ve korkuyla yolculuk yapar. Osmanlı tarihinde kuruluş döneminde etkin rol oynayan konar-göçer Türkmenler, beylikten devlete geçiş sürecine paralel olarak yerleşik düzene geçirildiler. Osmanlı yöneticileri konar-göçerleri itaat altına alabilmek için sistemli bir iskân politikası izlediler. İskân politikasıyla göçerlerin yaylak kışlak hareketlerinde yerleşik hayata ve tarım arazilerine zarar vermelerinin engellenmesi, boş toprakların şenlendirilmesi ve bu grupların eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçilmesi amaçlanıyordu. İskân politikalarına rağmen Osmanlılar yüzyıllarca konar-göçer Türkmen aşiretleriyle uğraşmak zorunda

²¹² Evliya, c.4, s.86.

²¹³ Mustafa Alparslan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kürtler*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014, s.36.

²¹⁴ Evliya, c.4, s.189.

²¹⁵ Evliya, c.4, s.232.

²¹⁶ Evliya, c.4, s.332.

²¹⁷ Evliya, c.4, s.161. “daği ve zaği Ekrad”

²¹⁸ Mehmet Akbaş, “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan”, *Artuklu Akademisi*, 2015/2(1), s.54.

kaldılar.²¹⁹ Bu gruplar her zaman bir asayiş sorunu olmaya devam ettiler. Hatta devlete isyan edenler için kullanılan “celali” tabiri bir Türkmen şeyhinin adından gelmektedir. 16. yüzyılda Bozoklu bir Türkmen olan Şeyh Celal’in mehdilik iddiası ile isyan etmesinden sonra devlete isyan edenler genel olarak Celali olarak anılmaya başlandı.²²⁰

Osmanlılar, aşiretleri devlete tabi kılabilmek, devletin mali, hukuki ve idari düzeni içine dahil etmek için büyük mücadele vermişti. Devlet, sistemli bir şekilde aşiretleri boş ya da seyrek nüfuslu arazilere iskana zorluyordu. 16. yüzyılda göçerlerin hareket serbestlikleri gittikçe kısıtlandı ve bir kısmı otlaklarına kurulan köylere yerleşmek zorunda kaldılar.²²¹ Bununla birlikte aşiretler, otoriteye karşı direnç gösterdiler ve zaman zaman da isyan ettiler. Özellikle devletin iç ve dış sorunlarla mücadele ettiği 17. yüzyılda aşiretleri kontrol etmek bir hayli zordu. Aşiretler devletin kendilerine gösterdiği yaylak ve kışlakları kullanma konusunda isteksizdiler ve bu konuda daha bağımsız hareket etmek istiyorlardı. Bu yüzden önceki yüzyıllarda olduğu gibi konar-göçer aşiretler kendilerine gösterilen yaylak ve kışlakları terk ederek, doğudan batıya göç ettiler. Köyleri ve ekili arazileri yaktılar. 17. yüzyılda aşiretlerin köylere verdiği zararlar mühimme defterlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdu. Mühimme kayıtları üzerinden yapılan incelemelerde, aşiretlerin köylere verdikleri zararın, 1610’dan sonra arttığı görülüyor. Mesela, 1614 tarihli bir emir durumu açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu emirde Türkmen ve Kürt aşiretlerin eskiden beri kullandıkları yaylak ve kışlakları terk ettikleri, gittikleri yerlerde ekip biçilen yerleri sürülerine yedirip çiğnettikleri belirtilmektedir. Keza gönderilen bu emirde göçerlerin yeni yerlerine gönderilmelerini emredilir.²²² Bu emirlerin aşiretlerin yerleşik hayata verdiği zararları engellemekte yetersiz olduğu, takip eden yılların mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Türkmen aşiret mensuplarının yaptığı eşkıyalık faaliyetleri mahkeme kayıtlarında da net bir şekilde görülmektedir.²²³ Konar-göçer Türkmenlerin eşkıyalıkları ile ilgili mühimmelerde, sicil defterlerinde ve şikâyet kayıtlarında örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konuda bir diğer önemli husus da

²¹⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul:1987, s.39-44.

²²⁰ Müteba İlgürel, “Celali İsyanları”, *DLA*, c.7, İstanbul:1993, s.252.

²²¹ Sam White, *Osmanlı’da İsyan İklimi*, Alfa Yayınları, İstanbul:2013, s.318.

²²² MD 80/259, (aktaran: White, a.g.e., s.325.)

²²³ Örneğin, 1654’te Yörüklerden Ayılar cemaatinden iki kişi halkın malını gasp ettiği için kadiya şikâyet edilmişti. Uluçay, a.g.e., vesika:140, s.333; 1691 tarihli emirde, Türkmenlerin kışlak ve yaylaklarında kalmadıkları, halkın malına el koydukları, ekili alanlarına zarar verdikleri belirtiliyor ve “Türkmen eşkıyasının” hakkından gelinmesi emrediliyordu. Uluçay, a.g.e., vesika:233, s.449.

yukarıda sayılan Türkmenlerin vergi vermemeleri, aşiretlerin gösterilen yerlerde ikamet etmemeleri ve Türkmen Ağa'larının yaptığı eşkıyalıklarla ilgili Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bilgi yer almaz.²²⁴

Sam White aşiretlerin yerleşik hayata yönelik saldırgan tavırlarının sebebini içinde bulundukları çaresizlik olarak gösterir.²²⁵ 17. yüzyılında göçebe aşiretleri çaresiz bırakan birçok neden vardı. İklim değişikliği uzun süren kuraklığa sebep olmuştu. Kuraklık ve kıtlık döneminde aşiretler hayvanlarını besleyemiyorlardı. Sürülerini besleyecek yeterli otu ve suyu bulamayan göçerler, vergilerini vermekte zorlanıyorlardı. Olağan vergilere 17. yüzyılda, savaşlar sebebi ile toplanan olağanüstü vergiler de eklendi. Vergisini ödemek istemeyen göçerler devlet tarafından eşkıya ilan ediliyordu.²²⁶ Bu açlık ve çaresizlikten bunalan aşiret mensuplarından bazıları da eşkıya çetelerine katılıyorlardı. Birkaç kişiden oluşan eşkıya grupları olduğu gibi, 400-500 kişi hatta bin kişiyi bulan çeteler de vardı. Kalabalık gruplar halinde köy ve kasabaları yakıp yıkan çeteler, şehirlerarasındaki ana yollarda kervanları soyuyorlardı. Nitekim Evliya'nın Alman boğazında karşılaştığı kervan bozan eşkıyalar da köylerindeki zorbalığa daha fazla dayanamayarak eşkıya olmuşlardı.

Türkmen aşiret mensupları arasında eşkıyalığın yaygınlaşmasını etkileyen önemli bir sebep de aşiretlerin yapısı ve yaşam koşullarıyla ilgiliydi. Aşiret mensubu eşkıyaların, göçebe yaşam biçimleri sebebiyle devlet tarafından takip edilmesi ve yakalanması güç olduğu gibi aşiret mensupları arasındaki aşiret asabiyetinin sağladığı dayanışma da onlara cesaret veriyordu.²²⁷ Aşiret üyelerinin her biri bu hakkı doğuştan kazanıyordu. Bir aşirete mensup eşkıya tehlikeli bir durumda aşiretine sığınabilir, onların desteğini alıp takibattan kurtulabilirdi. Bir çatışma durumunda tüm aşiret tek vücut halinde, kendilerinden olan eşkıyayı koruyabilirlerdi.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni gezen Evliya Çelebi pek çok aşiret mensubu ile karşılaşmıştı. Özellikle Batı Anadolu'da yaptığı seyahatlerde Türkmenlerle karşılaşmış, obalarında misafir olmuştu. Türkmenlerin misafirperverliğinden memnun kalsa da

²²⁴ Türkmen aşiretlerinin eşkıyalık faaliyetlerine dair örnekler için bkz. Onur Usta, "Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", *Kebikeç*, 33/2012, s. 20-30, Uluçay, a.g.e., s.90-96.

²²⁵ White, a.g.e., s.322.

²²⁶ Orhonlu, a.g.e., s.26.

²²⁷ Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul:2009, s.118.

onların eşkıyalık yaptığına dair bir önyargısı da vardı. Uluçay da Batı Anadolu'da Türkmen nüfusunun yoğun olmasından dolayı bu bölgede eşkıyalık olaylarının sıklıkla yaşandığını ifade eder.²²⁸ Evliya için aşiret olarak hareket eden Türkmen varlığı bile endişe kaynağıydı. Örneğin Elmalı kasabası yakınlarında “Türkmen yatağı korkulu yollardan” geçtiği için tedirgin olmuştu. “*Ve bu şehri dahi seyr [ü] temâşâ edüp şark tarafında dağlar eteğinde yigirmi pâre ma‘mûr [u] âbâdân kurâları ve Türkmân yatağı mahûf yolları güzer edüp on ikinci sâ‘atde sahrâ ve bayırlar aşarak,*”²²⁹ Selinti²³⁰ kazası yakınlarında ise yaylalarından inen Türkmenlerden çekindikleri için yollarını değiştirmişlerdi: “*Selinti kazâsına yayladan Türkmân aşkıyâsı nüzûl etdüğü mahal olmak ile refiklerimiz bizi şimâl cânibine yaylaları aşırup...*”²³¹ Bursa İnegöl’de de Türkmenler yaşadığı için gafil gidilmemesini öğütlüyordu. “*Mezkûr kasabalara varınca bu mabeynde olan dağ ve taş, sahrâ ve bayır ve kaş ma‘mûr [u] âbâdân nevâhî kurâlarıdır. Cümle Etrâk kavmi sâkinlerdir. Gâfil gitmemek gerek, zîrâ aşkıyâsı bir şikâr alup Keşiş dağında karâr edüp ruhbân olur.*”²³²

Evliya eşkıyalık yapan Türkmenler hakkında da bilgi verir. Mesela İzmir’deki Kudurdu nehrinin kıyısı Türkmenlerin yolu olduğu için tehlikeli ve eşkıyasının çok olduğunu ifade eder.²³³ Hatta Evliya nedendir bilinmez Erdemoğlu köyüne geldiğinde bütün eşkıyaların Türkmen köylerinde yaşadıklarını da ifade eder.²³⁴ Ayrıca Sis eyaletinde dağların “Türkmen eşkıyalarıyla” dolu olduğunu söyler: “*Ammâ her kûçe ve pûçesinde kemîngâh yerler var kim cümle râyihâsı hûn-ı insân şemm olunur bir vatan-ı aşkıyâ-yı Türkmân-ı bî-îmândır.*”²³⁵

Evliya bir Türkmen aşiretinin eşkıyalık yaptığına bizzat şahit de olmuştu. Hac yolculuğu sırasında Maraş’ta misafiri olduğu aşiret baskın yapma umuduyla kervan yolu gözlüyorlardı. Evliya Türkmenlerin konukseverliğine rağmen obada kendisini güvende hissetmemiş ve iyi olduğuna dair İsneyn’e mektup göndererek kendini emniyete almıştı.

²²⁸ Uluçay, a.g.e., s.74

²²⁹ Evliya, c.9, s.144. Elmalı şehri günümüzde Antalya sınırları içindedir. 1632 yılına ait bir mühimme kaydında buradaki eşkıyaların cezalandırılması emredilmiştir. MD 85/471.

²³⁰ Günümüzde Antalya’ya bağlı Gazipaşa ilçesidir.

²³¹ Evliya, c.9, s.153.

²³² Evliya, c.9, s.10.

²³³ Evliya, c.9, s.154. “*Ma‘mûriyye kal‘ası dibinde Akdeniz’e mahlût olur. Bu nehir kenârları dahi mahûf yollardır. Ve Türkmân yoludur, aşkıyâsı çokdur.*”

²³⁴ Evliya, c.9, s.165. “*Cümle harâmîler Türkmân köylerindedir.*”

²³⁵ Evliya, c.9, s.173.

Ayrıca obadan dönüş yolunda kervancılarla karşılaşmış ve onları eşkıyalar konusunda uyarmıştı.²³⁶ Evliya'nın misafir olduğu Karaçeleli Türkmenleri de dönemin ünlü eşkıyası Topaçoğlu'na yataklık ediyorlardı. Evliya'nın verdiği bilgilere göre eşkıyalar obaya gelerek yiyecek ve yem almışlardı. Türkmenler yiyecek ve yemi gönülsüz verdiklerini öne sürseler de anlaşılan bu doğru değildi. Evliya obadan ayrıldıktan sonra eşkıyalar tarafından yolu kesilecek ancak eşkıyaları tanıyan Karakeçeli kılavuzlar öne çıkarak buna müsaade etmeyeceklerdi. Eşkıyalar obalıları dinleyip Evliya'nın malını gasp etmeyerek gitmesine izin vereceklerdi.²³⁷ Şu da belirtilmeli ki Evliya her ne kadar Türkmenlerin eşkıyalık yaptıklarını öne sürse de Anadolu'da sıcak çatışmaya girdiği eşkıyaların hiç birinin Türkmen olduğunu söylemez. Bu konuda bir imada dahi bulunmaz.

Evliya Çelebi seyahatleri sırasında Türkmenlerin yerleşik hayata verdikleri zararı da gözlemlemiştir. Günümüzde Suriye sınırları içerisindeki Rakka'ya gelen seyyah Türkmen ve Arap aşiretlerinin tahrip ettiği kale yıkıntılarını gördüğünde hissettiği kederi şu şekilde ifade etmişti: “*Rakka eyâleti [59a] tahtı olup karîbü'l-ahd eyyâmlarda Urbân [u] Türkmân eşkıyâsı ve eşirrâsı destinden harâb olup taht-ı Rakka hâlâ şehr-i Urfa olmuşdur, ammâ bu kal'a-i Rakka çölde Furât ve nehr-i Dicle mâbeynindeki cezîre vasatına karîb bir püşte üzre bir kal'a-i azîmdir, ammâ içinde Urbân u Türkmân kışlar. Temmûzda bir âdem bulunmaz. Zamân-ı imâretinin âsâr-ı binâları hâlâ harâb u yebâb [u] turâb yaşar. Bâğları ve dud bâğçeleri kendi biter kendi yiter gider. Harâbın görmesi âdeme keder verir.*”²³⁸ Türkmen aşiretleri yalnızca yerleşik hayata değil ekonomik hayata da zarar veriyorlardı. Bunun önünü geçebilmek ve yolları güvenli hale getirebilmek için İsneyn'de han yaptırılmıştır.²³⁹

Anadolu'yu gezen başka seyyahlar da Türkmenleri eşkıyalık yaptıklarını belirtmeseler de hırsızlık yaptıklarını gözlemlemişlerdir. Örneğin Tavernier'in Tokat yakınlarında, yün balyalarını “Türkmenler” eşkıyalara çalmıştı. Eşyalarının çalınmasına sinirlenen

²³⁶ Evliya, c.9, s.173.

²³⁷ Evliya, c.9, s.138.

²³⁸ Evliya, c.3, s.97.

²³⁹ Evliya, c.9, s.73.

Tavernier de Evliya gibi Türkmenlerin hırsızlıkla suçlamıştı.²⁴⁰ İbn Batuta'nın ise Türkmen obasının içinde konakladığı sırada atı ve koşum takımları çalınmıştı.²⁴¹

Evliya'nın eşkıyalık yapan Türkmenler ile ilgili verdiği bilgiler göz önüne alındığında seyyahın onlardan uzak durduğu düşünülebilir. Ancak Evliya seyahatleri sırasında Türkmen obalarında misafir olmuş ve onlarla dostluk kurmuştu. Onların bu misafirperverliklerine zaman zaman şaşırırsa da obalarda hoşça vakit geçirmiş, misafirperverlikleri, cesurlukları ve savaş kabiliyetleriyle övmüştü.²⁴² Aslında hayvansal gıdaların temini, deve, katır gibi nakliye hayvanlarının tedariki ve savaş dönemlerindeki görevleri itibarıyla konar-göçerler, Osmanlı Devleti'nin vaz geçemeyeceği toplumsal bir gruptu. Evliya Çelebi de Osmanlı ideolojisinin bir tezahürü olarak onların bu yanlarını öne çıkararak övmüştür.²⁴³ Seyahatname'de Türkmenler misafirperverlikleri²⁴⁴, yardımseverlikleri²⁴⁵, savaşçılıkları ve cesurluklarıyla ön plana çıkartılırlar. Bu konuda bir diğer önemli husus da günümüzde yapılan çalışmalar Türkmenlerin vergi vermemelerine, aşiretlerin gösterilen yerlerde ikamet etmemelerine ve Türkmen Ağa'larının yaptığı eşkıyalıklarla ilgili çeşitli örnekler vardır. Ancak Evliya Çelebi bu gibi hususlara dair bir bilgi vermemiştir.

2.4. Eşkıyaların Silahları ve Kıyafetleri

2.4.1. Silahlar

2.4.1.1. Ateşli Silahlar

Birinci bölümde 16. yüzyılda Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde taşınabilir ateşli silahların yaygınlaştığından bahsetmiştik. Taşınabilir ateşli silahlardan kasıt tüfektir. Ahşap kundak üzerine yerleştirilmiş demir namludan ve namludaki ateşleme

²⁴⁰ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul:2006, s.131.

²⁴¹ İbn Battuta Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, 2. Baskı, İstanbul:2004, s.427.

²⁴² “Gerçi diyâr-ı Türkmân ve Ermenîyân'dır ammâ ahâlîsi gâyet garîb-dost olduklarından her gice hânlarla sâkin olan garîb [u] gurebâları hânelerine da 'vet edüp ikrâm edüp üç dörd gün hizmetinde olup du'â-yı hayr alırlar.” Evliya, c.3, s.124.

²⁴³ Abdullah Temizkan, “Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2(Kış 2011), s.4.

²⁴⁴ Adana'da karşılaştığı Türkmenler için; “Ve bu şehrin halkı; gâyet garîb-dost Oğuz tâ'ifesi vardır ve gâyet musallî ve mü'min ve muvahhid ve sâhib-i sülûk ve dervîş-nihâd âdemleri vardır.” Evliya, c.3, s.30.

²⁴⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.2, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 2. Baskı, İstanbul:2006, s.101.

teçhizatından oluşur.²⁴⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden öyle anlaşıyor ki 16. yüzyılda askeri birlikler arasında yaygınlaşan taşınabilir ateşli silahlar 17. yüzyıla gelindiğinde sıradan halkın arasında yaygınlaşmış ve isyancı grupların eline geçmişti.

Tüfek 1559 yılına kadar istisnalar dışında devlet tarafından imal ediliyor ve kullanılıyordu. Ancak 1559'da Kanun Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Beyazıt'ın isyanı sırasında ilk kez devlet kontrolü dışında tüfek üretilmişti. Üretilen silahların Anadolu'da şehzadenin taraftarlarına dağıtılması devlet kontrolü dışında bir grubun eline tüfek geçmesine neden oldu.²⁴⁷ Halkın eline tüfek geçmesinin bir diğer yolu da askerlerin silahları ile terhis edilmeleriydi. Tüfekleriyle memleketlerine dönen askerler isyancı gruplara ya da eşkıya çetelerine katılıyorlardı.²⁴⁸ Bunların yanında yerel imalathanelerde yasa dışı olarak tüfek üretiliyordu. Bu yolla yapılan tüfekler oldukça ucuzdu ve reayanın ulaşabilmesi kolaydı. Ortalama bir tüfek 300-600 akçe arasında alıcı bulabiliyordu. Aynı dönemde ortalama bir atın fiyatı tüfeğin iki katıydı.²⁴⁹ Tüfeğin ulaşılabilir bir fiyatta olması da eşkıya çetelerini güçlendiren bir faktördü.

Osmanlı idarecileri güvenliği sağlamak, merkezi otoriteyi temin etmek ve isyancı grupların eline geçmesinden çekindikleri için tüfeğin reaya arasında yaygınlaşmasını engellemek istiyorlardı. Bu doğrultuda politika izliyorlar ve sık sık reayanın elindeki tüfeklerin toplatılması için emirler gönderiyorlardı. Paşalar eşkıya teftişlerinin yanında halkın ellerindeki tüfekleri toplamak için de teftişlere çıkmaya başladılar.²⁵⁰ Bu teftişlerde halktan şaşırtıcı rakamlarda tüfekler toplanıyorlardı. Aydın'da teftişe çıkan bir paşa, halkın elinden bin beş yüz adet tüfek toplamıştı.²⁵¹

17. yüzyılda Anadolu'yu gezen Evliya da tüfeğin reaya arasında yaygınlaştığı izlenimini verecek bilgiler paylaşmıştır. Kuşadası'nda²⁵², Denizli'de²⁵³, Kiliseli kalesi yakınlarındaki Türk köylerinde, Urla'da²⁵⁴ reayanın tüfek kullandığını bizzat

²⁴⁶ Gabor Agoston, "Tüfek", *DİA*, c.41, İstanbul:2012, s.459-461.

²⁴⁷ İlgürel, a.g.m., s.303.

²⁴⁸ Akdağ, a.g.m., s.17.

²⁴⁹ İlgürel, a.g.m., 305.

²⁵⁰ Uluçay, a.g.e., vesika:38, s.215., vesika:53, s.235, vesika:171, s. 367.

²⁵¹ İlgürel, a.g.m., s.307.

²⁵² Evliya, c.9, s.77, "Ve tâze cüvân yiğitleri cümle Cezâyirli esbâbı geyerler. Tüfeng-endâz bahâdır dırâz yiğitleri meşhûrdur."

²⁵³ Evliya, c.9, s.101.

²⁵⁴ Evliya, c.9, s.56. "Ve cümle halkı serâpâ tüfeng-endâzdır."

gözlemlemiştir. Hatta halkın elindeki tüfeklerin toplanması Evliya Çelebi'nin anlatısına da yansımıştır. Evliya'nın aktardıklarına göre, İsmail Paşa Urla halkının ellerindeki tüfekleri toplamıştı. Tüfeklerine el konan gençler ava ok ve yaylarla çıkmak zorunda kalmışlardı. Avda bir yaban domuzu tarafından yaralanan genç, sinirlenip, domuzun arkasından “*Var gidi hınzîr var. İsmâ'il Paşa gibi arkan var. İstersin dünyâ halkın azı dişinle azıla, zîrâ bizde tûfeng komadı. Yohsa biz seni sağ mı korduk?*” demiş.²⁵⁵

İlgürel'e göre, tüfeğin yasadışı satışının en fazla yapıldığı yerlerin başında Karesi, İzmir, Isparta, Denizli, Alaiye, Muğla, Aydın ve çevresi gelmektedir.²⁵⁶ Evliya Çelebi de bu bölgelerdeki halkın silahlandığı ve eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığını aktarmaktadır. Kendisi de zaman zaman “tüfekli” ve “asi” halk tanımı yaparak bu meseleye dikkat çekmiştir. Örneğin Kiliselî kalesindekiler için “*Ancak bir burun üzre bu kazâ kurâları âsî tûfeng-endâz kavimdir.*” demiştir.²⁵⁷ Kiliselîler gibi Yılandık belî çevresindeki köylerin halkı da Evliya'ya göre asi halklardandır: “*Ammâ cümle ahâlîsi hâkimlerine serkeş yağı ve dağî ve âsî âdemlerdir. Bu mezkûr kurâların tûfeng-endâz fetâları merhum çamlı yollara enüp rehzenlik ederler. Gâyet ihtirâz lâzımdır, zîrâ bu dağlar ulu dağlardır.*”²⁵⁸

17. yüzyılda reayanın elinde tüfeğin yaygınlaşması aynı zamanda isyancı grupların ve eşkıya çetelerinin arasında da yaygınlaştığı anlamına geliyordu. Osmanlı arşivlerinde eşkıyaların tüfekle şehirlere ve kervanlara saldırdığı, yol kestiği ile ilgili birçok kayıt mevcuttur.²⁵⁹ Evliya da eşkıya çetelerinin tüfek kullandıklarını gözlemlemiştir. Örneğin Çerkeş kasabasında yolunu kesen eşkıyaların yedisinde de tüfek vardı.²⁶⁰ Kabirova'da karşılaştığı kalabalık bir eşkıya çetesinin üyeleri de tüfek taşıyorlardı.²⁶¹ Eşkıyaların kullandığı ateşli silahlar, fitilli ve çakmaklı tüfeklerdir. Ancak Evliya eşkıyaların kullandığı tüfeklerle ilgili maalesef ayrıntılı bilgiler vermez. Aslında Evliya Çelebi ateşli silahlarla yakından ilgilenir. Seyahatnamesinde de bunlarla ilgili zengin bilgiler

²⁵⁵ Evliya, c.9, s.56.

²⁵⁶ İlgürel, a.g.m., s.306.

²⁵⁷ Evliya, c.9, s.118.

²⁵⁸ Evliya, c.9, s.105

²⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. İlgürel, a.g.m, Uluçay, a.g.e.,

²⁶⁰ “*Yedisi de üzerime tûfeng havâle edüp.*” Evliya, c.5, s.12.

²⁶¹ Evliya, c.6, 92.

mevcuttur. Hatta Emecen'e göre başka kroniklerde yer almayacak ayrıntılar vardır. Ancak bunlar genel itibariyle yeniçerilerin savaş sırasında kullandıkları tüfeklerdir.²⁶²

Evliya'nın verdiği genel bilgilere göre, eşkıyaların kullandığı tüfekler basit mekanizmalı, fitillinin elle yakıldığı, tek atımlık tüfeklerdir. Bu tüfekleri kısaca açıklamak gerekirse, çakmaklı tüfekler ağızdan doldurulan, çakmağın taşla değmesinden oluşan kıvılcımla ateşlenen silahlardır.²⁶³ Fitilli tüfekler de ağızdan doldurulur ve çakmaklı tüfeklerdeki çakmak ve taşın benzeri horoz ve kapsül bulunur. Fitilli tüfekler de horozun kapsüle vurmasıyla ateş alırlar.²⁶⁴ Tek atımlık tüfekler, mekanizmaları gereği önceden hazırlanmak zorundaydılar. Dankaza köyü yakınlarında yol kesen eşkıyalar da tüfeklerinin fitillerini ellerinde hazır bekletiyorlardı: "*Hakîr gulâmlarıma silâhlarınıza mukayyed olun deyü tenbih edüp birbirimize karîb olmada iken anı gördük, sağ tarafımızdan dörd atlı dahi pür silâh fitilleri ellerinde üzerimizde gelmede,*"²⁶⁵ 17. yüzyılın önde gelen eşkıya liderlerinden Kara Haydaroğlu da ocak başında otururken olası bir baskına karşı yanındaki beş tabancalı tüfeği hazır kurulu bulunduruyordu. Hatta daha sonra tüfeklerden birini ve gümüşlü Trabzon baltasını Evliya'ya hediye etti.²⁶⁶ Evliya Çelebi top kullanan bir eşkıya çetesiyle karşılaşmamıştı. Hatta Arabistan'daki çöl eşkıyalarına karşı Osmanlı hacılarının en büyük avantajı toplardı.²⁶⁷ Evliya'nın katıldığı hac kervanında da altı parça top bulunuyordu. 1634'te hacca giden Hibri Efendi kendi kervanında da topların olduğunu belirtir. Hatta Ula kalesi yakınlarında uğradıkları bir saldırıdan toplar sayesinde kurtulabildiklerini söyler.²⁶⁸

Önemli bir diğer husus da seyahatnamede eşkıyalarla karşılaşanların tüfekle değil kesici alet darbeleriyle ölmeleri ya da yaralanmalarıdır. Anlatılarda eşkıyaların açtığı ateş sonucunda ölen tek bir kişi vardır.²⁶⁹ Anlaşılan tüfek yolcuları pusuya düşürdüklerinde ilk hamlede kullanılıyordu. Tüfeğin atılabilir bir silah olmasının avantajından faydalanan eşkıyalar saklanarak birden yolculara ateş ediyorlardı. Ancak tüfekler tek kullanımlık

²⁶² Feridun M. Emecen, "Askeri Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar", *Çağının Sıradışı Yazarı: Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, YKY, İstanbul:2009, s. 140.

²⁶³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, MEB, İstanbul:1993, s.323.

²⁶⁴ Pakalın, a.g.e., s.633.

²⁶⁵ Evliya, c.3, s.149.

²⁶⁶ Evliya, c.2, s.220.

²⁶⁷ Faroqhi, a.g.e., s.76.

²⁶⁸ Faruki, a.g.e., s.73.

²⁶⁹ Evliya, c.9, s.100. Dalkavak.

olduğu için çatışma kılıç ve mızrak gibi geleneksel silahlarla devam ediyordu. Örneğin Evliya ve beraberindekiler Urla'da yolculuk yaparken tüfek fitili kokusu almışlar, kokuyu takip ettiklerinde ise kılıçla öldürülmüş insanlar bulmuşlardı.²⁷⁰ Buradan anlaşılıyor ki eşkıyalar ilk önce tüfek kullansalar da sıcak çatışmada kılıçlarını tercih etmişlerdi. Yukarıda da belirtildiği gibi 17. yüzyılda kullanılan tüfekler sıcak çatışma için işlevsel değillerdi. Bu sebeple eşkıyalar tüfek yerine geleneksel silahları tercih ediyorlardı.

2.4.1.2. Kesici Silahlar

17. yüzyılda tüfek yaygınlaşmış olsa da atım ve kullanım kolaylığı sebebiyle geleneksel silahlar da kullanılmaya devam ediliyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Evliya'nın aktardığı hikayelerde insanlar eşkıyalar tarafından, daha çok mızrak ve kılıç gibi geleneksel silahlarla yaralanıyor ya da öldürülüyorlardı. Hatta Çomar Bölükbaşı'nın adamları, ellerinde tüfekleri hazır olmasına rağmen mızrakla saldırmayı tercih etmişlerdi.²⁷¹

İlk silahlardan biri olan mızrak Evliya'nın eşkıyaların elinde gördüğü silahlardan biriydi. Mızrak sözlükte “dürtmek; atmak, fırlatmak; delmek” gibi anlamlara gelen zerk kökünden türetilmiştir. Sert ve esnemeyen uzun-ince ahşap bir gönderle ucuna takılmış taş, kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten üretilen bir temrenden oluşan dürtücü-delici bir yakın ve uzak dövüş silâhıdır. Hedefe doğrudan dürtülerek yahut fırlatılarak kullanılır.²⁷² Mızrak eşkıyalarla bütünleşmiş bir silah olmalı ki Evliya Alaiye kalesi halkını anlatırken eşkıya mızrağı taşıdıklarını belirtmişti. “*Ve ayaklarına dizlerine dek dikişli postal geyüp beli kılıçlı ve eli tâlyan tûfengli aşkıya mızraklu bahâdır ve kalkanlı şâhbâz levendâtları vardır. Ve gâyet şecî' u bahâdır kavimdir.*”²⁷³

Evliya'nın bizzat karşılaştığı eşkıyalar mızrak taşıyorlardı. Örneğin Domaniç dağında peşine düşen eşkıya mızrak taşıyordu. Hatta Evliya, eşkıyanın taşıdığı mızrak hakkında ayrıntı vererek *Bağdâd kargısı mızrağı* olduğunu belirtmişti.²⁷⁴ Bir başka eşkıya da *İpşir mızrağı* taşıyordu. Evliya Çelebi, Urla'da Çarpan boğazında ölü buldukları hacılardan ikisinin mızrakla öldürüldüğünü görmüştü. Evliya'nın karşılaştığı başka bir eşkıya çetesi

²⁷⁰ Evliya, c.9, s.57-58.

²⁷¹ Evliya, c.3, s.149.

²⁷² Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, *DİA*, c.30, İstanbul:2005, s.3.

²⁷³ Evliya, c.9, s.152.

²⁷⁴ Evliya, c.9, s.11.

de Evliya'nın üstüne mızrak atmıştı: *“Hakîr gulâmlarıma silâhlarınıza mukayyed olun deyü tenbih edüp birbirimize karîb olmada iken anı gördük, sağ tarafımızdan dörd atlı dahi pür-silâh fitilleri ellerinde üzerimizde gelmede, ammâ mukaddem görünen dörd atlı hemân dal-mızrâk dördü bir hamleden hücûm edüp biri hakîri mızrâk altına alup tırkeşe h akîr el edince biri üzerime at yıkup bir hışt niçe zerk etdiyse hamd-i Hudâ isâbet etmeyüp”*²⁷⁵

Kılıç, tüfek icat edilmeden önce en çok tercih edilen savaş aletiydi. Eşkîyaların da yakın dövüşte kılıcı tercih ettikleri görülüyor. Evliya'nın Çerkeş kasabasında yolunu kesen eşkıyalar Evliya'yı kılıçla tehdit etmişlerdi.²⁷⁶ Eşkîyaların ok ve balta da kullandığını ifade eden Evliya, bunlar hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Evliya, Şeşan dağındaki Yano'nun misafiri olduğu sırada, eşkıyaların tüfeğin yanı sıra bıçak ve navorta taşıdıklarını görmüştü: *“atdan piyâde olup sık orman içre giderken yemîn ü yesârda beş altı yüz harbalı kâfir bellerinde ikişer üçer tabanca tûfengleri ve ellerinde navortaları ile âmâde kefereler içre giderken ...”*²⁷⁷ Bahsi geçen navortanın ne tür bir silah olduğu bilinmemektedir.

2.4.2. Kıyafetler

Eşkîyaların fakir halk içerinden çıktığı düşünüldüğünde, dönemin kıyafetlerinden başka kıyafet giydikleri düşünülemez. Evliya Çelebi de eşkıyaların kıyafetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi vermez. Evliya'nın gezdiği yerlerin kıyafetlerini tasvir etme konusunda zengin bir kaynak olduğu göz önüne alınırsa bu oldukça ilginç bir durumdur. Eşkîyaların kıyafetlerini anlatmamasının nedeni, sıradan köylülerden çok da farklı giyinmiyor olmaları olabilir.

Kıyafet insan için en temel ihtiyaçlardan biridir. Evliya Çelebi anlatısında eşkıyaların kıyafetlere ulaşmanın iki yolu gösterilmiştir. İlki yolcuların kıyafetlerine el koymaktır. Örneğin Çerkeş kasabası menzilinde yolunu kesen eşkıyalar, *“biz dağ ademisiyiz, bize don gerek”* diyerek Evliya'nın heybesindeki kıyafetlere el koymuşlardı.²⁷⁸ Bu bilgiden anlıyoruz ki eşkıyalar, dağda, sosyal hayattan uzakta kaldıkları için kıyafet

²⁷⁵ Evliya, c.3, s. 149.

²⁷⁶ Evliya, c.5, s.12.

²⁷⁷ Evliya, c.5, s.312.

²⁷⁸ Evliya, c.5, s.12.

bulamıyorlardı. Ayrıca kıyafetlerin eşkıyalar için önemli bir ganimet olduğunu da anlıyoruz. Örneğin öldürdükleri yolcuların kıyafetlerini ve çizmelerini de alıyorlardı.²⁷⁹

Evliya'nın kıyafetlerle ilgili aktardığı bir bilgi oldukça ilginçtir. Balkanlarda bir eşkıya çetesi kendi kıyafetlerini kendileri dikiyorlardı. Evliya, karargahlarına gittiğinde, daha önce çaldıkları kumaşlarla kendilerine kıyafet diken eşkıyaları görmüştü. *“Manastır şehrinden ve Maşkolor panayırından aldığı çukaları niçe yüz derziler keferelere esbâblar kesüp biçüp dikerler.”*²⁸⁰

Evliya'nın gözlemlediği kadarıyla eşkıyaların kullandığı kıyafetlerden biri de poşudur. Poşu/puşı, başa örtülen bir kıyafet olarak kullanıldığı gibi²⁸¹ beli saran kuşak anlamına da geliyordu.²⁸² Ancak Evliya'nın bahsettiği poşu boğaza takılan bir kıyafetti. Domaniç geçidinde peşine düşen eşkıya kara poşuyu boğazına sarmıştı.²⁸³ Evliya'nın poşu taktığını gördüğü bir diğer eşkıya Haydaroğlu'nun adamı Akyakalıoğlu da Domaniç'teki eşkıya gibi poşuyu boğazına sarmıştı ve kırmızı bir serbent takıyordu.²⁸⁴ Serbent başa bağlanan veya sarılan bir tür giysiydi.²⁸⁵ Muhtemelen eşkıyalar bu tip kıyafetlerle tanınmamak için yüzlerini gizliyorlardı. Ayrıca eşkıyaların yine gece karanlığında gizlenebilmek için siyah kıyafet tercih ettikleri görülüyor. Örneğin Evliya Çelebi, yedinci ciltte Çerkez hırsızların gece görülmeden hırsızlık yapabilmek için kara esvap giydiklerini ifade ediyor.²⁸⁶ Domaniç'teki eşkıyalar da kara atlı ve kara poşuluydular.²⁸⁷ Ayrıca Manisa sicilinde eşkıyalık yapan leventlerin siyah poşu taktıkları görülmektedir. *“Başlarına sivri külah vaz' ve siyah poşu, ve kırmızı makrama sarub, ve atlu ve levend kuşağı kuşanub...”*²⁸⁸ Evliya'nın Şıpka dağında çatıştıkları eşkıyalar “şayak esvaplar” giyiyorlardı. Şayak kelimesi Sırp ve Bulgar dillerinden Türkçeye geçmiştir. Dayanıklı, sıcak tutan, özellikle

²⁷⁹ Evliya, c.9, s. 100.

²⁸⁰ Evliya, c.5, s.312.

²⁸¹ Mehmed Zeki Pakalın, II, s.782.

²⁸² Luggatım sözlük, <http://www.lugatim.com/s/PO%C5%9EU> erişim tarihi: 11.03.2020, saat:14.31.

²⁸³ Evliya, c.9, s.10. *“gerüden bir siyâh atlı ve eli mızraklı, boğazında kara poşulu bir âdem sol cânibimizin alt yanında yokuş yukarı atına sıklet edüp gelür”*

²⁸⁴ *“bir kırmızı serbentli boğazı poşulu yiğit”* Evliya, c.2, s.220.

²⁸⁵ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s.714.

²⁸⁶ Evliya c.7, s. 276.

²⁸⁷ Evliya, c.9, s.10.

²⁸⁸ Cezar, a.g.e., s.205.

köylülerin pantolon ve ceket yapmak için tercih ettikleri kaba kumaştır.²⁸⁹ Aynı şekilde çöldeki eşkıya *beddâvî gömlek* giyiyordu.²⁹⁰

Evliya Çelebi'nin kıyafetlerini ve eşkalini en ayrıntılı biçimde verdiği eşkıya Haydaroglu'dur. Evliya Haydaroglu ile Ankara yakınlarında Gökkaza'da karlı bir kış gününde tanışmıştı. Evliya'ya göre, Haydaroglu “*fedai esmer ince belli, ela gözlü ve iri kemikli*” bir gençti. Kürk, çizme ve zırh giyiyordu. Ayrıca belinde güderi bir kemer vardı.²⁹¹ Güderi koyun, geyik, dağ keçisi, kuzu derilerinden yapılan yıkanabilir yumuşak bir deridir. Haydaroglu'nun yakalandıktan sonra İstanbul'a getirilirken giydiği kıyafetleri de ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. İki atın çektiği bir tahtirevanla getirilen Haydaroglu'nun başında sarı ipek hatm vardı ve yeşil bir kürk giymişti. “*Kara Haydaroglu [374a] iki bârgîr üzre taht-ı revân salı üzre bindirüp başında sarı harir hatm sarınup bir sırtında yeşil alaca kürk giyüp gâyet za'îf ve nahîf olmuş iki cânibine selâm vererek...*”²⁹²

Evliya'nın Haydaroglu kadar ayrıntılı olarak bahsetmese de karşılaştığı eşkıya reisi Yano'nun da kıyafetlerini tasvir etmiştir: Yano kırmızı bir yelek giymişti. “*Gördüm ki bir başı telli kırmızı yağız yelekli mutarraş şahbâz kefare...*”²⁹³ Buradaki “yağız” kelimesi, yiğit anlamının yanında kırmızı, kızıl renklerini de ifade eder.²⁹⁴

2.5. Baskın Taktikleri

Bir çeşit hile olan pusuya düşürme, yolcuların en güçsüz ve savunmasız olduğu anda gerçekleşiyordu. Bu durumda eşkıyalar önceden belirledikleri yerde düzen kuruyorlar ve yolcuları bekliyorlardı. Şaşırtma, sözlü taciz, püskürtme, yarma, ve oyalama taktiklerini kullanarak çatışmalarda başarılı olurlar.²⁹⁵ Zeybekler devlet güçleri ile karşılaştırıldığında sayıca az durumda oldukları için gerilla taktiğiyle savaşıyorlardı. Gizlenerek pus

²⁸⁹ Luggatim sözlük, <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fayak> erişim tarihi:11.03.2020, saat:16.18.

²⁹⁰ Evliya, c.9, s.410.

²⁹¹ Evliya, c.2, s.220.

²⁹² Evliya, c.2, s.254.

²⁹³ Evliya, c.5, s.312.

²⁹⁴ Salim Küçük, “Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol:3/10, Kış:2010, s.424.

²⁹⁵ Cihan Özgün, Gizem Tunç ve Yasin Özdemir, “Bir Çatışmanın Denklemi: Çakırcalı Mehmet Efe'nin Başarısında Yatak ve Pusu Faktörü”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S.8, (2021/Kış), s.66.

kuruyorlar ve hamle yapıp olabildiğince çabuk kaçıyorlardı.²⁹⁶ Vur kaç da denilen bu sistem eşkıyaların Osmanlı güçlerinden kaçmalarını kolaylaştırıyordu.²⁹⁷

Eşkıya hikayeleri incelendiğinde, yolcuların pusuya düşürülmesi bazı yöntemler olduğu görülür. Evliya Çelebi'nin aktardığı hikayelerde eşkıyaların dağlık alanlarda, ağaçların arasında, geçit yerlerinde saklanarak pusu kurdukları görülüyor. Şaşırtma üzerine kurulu bu taktik kaçacak yeri olmayan yolcuların önüne çıkarak gerçekleşiyordu. Buradaki bir diğer önemli husus da eşkıyaların bölgeyi yolculardan çok daha iyi biliyor olmalarıdır. Kaçacak ya da saklanacak yeri olmayan yolcular sıcak çatışmaya girmek zorunda kalıyorlardı. Kabirova, Alman boğazı, Dalkavak yakınları bunun örnekleridir.

Eşkıyalar yolcular dinlendikleri zaman veya zor bir durum oldukları zaman baskın yapmak da eşkıyaların sıkça tercih ettikleri yöntemdi. Örneğin hac kervanı, Tabut menzilinde su içmek için mola verdiği sırada eşkıyalar kervandan iki deve çalmışlardı.²⁹⁸ Yine hac kervanı, Tebrike mevkiinde şiddetli yağmur yağdığı sırada ortalık bataklık olmuş ve hacılar hareket edememişlerdi. Bundan faydalanan eşkıyalar hacılara saldırmış, birçok eşya ele geçirmişleri. Dönemin emirü'l-haccı Melek Ahmet Paşa çalınan eşyaların peşine düşse de çok azını kurtarabilmişti.²⁹⁹

Evliya Çelebi bölgenin tehlikeli olduğu yönünde bir istihbarat aldıysa kolluk kuvvetlerinin refakatinde yolculuk yapıyordu. Evliya'nın kalabalık ya da bölgeye hakim kişilerle yolculuk yapmaya özen göstermesinin nedeni eşkıyaların küçük gruplara ya da gruplarından ayrılan yolculara baskın yapmasıdır. Örneğin Evliya hac kervanının gerisinde kaldığı sırada eşkıyaların baskınına uğramıştı. Mekke'den dönüş yolunda kervanla yolculuk yaparken Bedr-i Huneyn kasabası yakınlarında devesi birden yere çökmüş ve kalkmamıştı. Deveyi hareket ettirmeye çalışan Evliya fark etmeden kervandan ayrılmış, daha sonra bir Arap genci gelip ona yardım etmişti. Evliya gence güvenmeyip temkinli davranmış daha sonra genç, pusuda bekleyen silahlı arkadaşlarına seslenmişti. Evliya ve köleler eşkıyalarla ufak bir çatışma yaşamışlardı. Yolcular onlardan kurtulmayı başarsalar da hac kervanına katılana kadar zaman zaman eşkıyaların tacizine maruz

²⁹⁶ Mehmet Öcal Özbilgin, *Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2003, s.55.

²⁹⁷ Cömert, a.g.m., s.41.

²⁹⁸ Evliya, c.9, s.293.

²⁹⁹ Evliya, c.9, s.292.

kalmışlardı.³⁰⁰ Yolcuları kalabalıktan ayırarak yalnız başına olduğu zaman saldırmak da bir hileydi. Bunun bir başka örneği de yine Arap coğrafyasında yaşanmıştı. Ula kalesinde Araplar bir hacıyı peksimet satma bahanesiyle kalabalıktan ayırıp evlerine davet etmişler ve hacının hem parasını çalmışlar hem de canına kastetmişlerdi. Neyse ki hacının bağırışlarını duyan arkadaşları gelip kendisini kurtarmışlardı.³⁰¹

EşkİYaların bölgede varlıklarını sürdürebilmeleri için en önemli faktörlerin başında istihbarat ağı gelmekteydi. Bunun için eşkıyaların bölgeye hakim kişilerle işbirliği yapması önemliydi. EşkİYalara yardım eden kişiler onlara yiyecek, yem ve gelen yolcular hakkında bilgi veriyorlardı. Bununla birlikte bu kişilerin daha önce belirlenen bölgelere yolcuları yönlendirdikleri de görülüyor. Evliya'nın aktardığı bir hikayede buna benzer bir durum vardır. Evliya'nın Zal köyünden aldığı iki kılavuz Domaniç geçidine gelmeden önce ilerisinin güvenli olduğunu söyleyip geri dönmüşlerdi. Ancak ileride bir eşkıya çetesi pusu kurmuştu.³⁰² Çevrede yaşayan özellikle de kılavuzluk yapan insanların tehlikeli ve pusu kurulacak yerleri bilmemesi düşünülemez. Yerel halkın bölgedeki eşkıyalardan haberinin olmaması da pek ihtimal dahilinde değildir.

EşkİYalar karanlık havalardan yararlanarak da yolculara saldırmaktaydılar. Evliya Anadolu ve Balkanlarda yaptığı yolculuklarda sabah vaktinde ya da gündüz yolculuk yapmayı tercih ediyordu. Geceleriye köy veya şehirlerde konaklıyordu. Hac yolculuğundaysa, gündüz hava sıcaklığı sebebiyle mecburen geceleri yolculuk yapıyordu. Evliya'nın içinde bulunduğu kafiye geceleri eşkıyalardan korunmak için meşaleler yakarak ortalığı aydınlatıyordu. Kervanın istirahatte olduğu bir gece eşkıyalar çadırların içlerine kadar girmiş ancak ortalık meşalelerle gündüz gibi aydınlatıldığı için hemen yakalanmışlardı.³⁰³ Gece karanlığından faydalanmak isteyen “Çerkez hırsızlar” da geceye uygun siyah kıyafet giyiyorlardı.³⁰⁴ EşkİYalar Fransız seyyah Tevarnier'in de geceleyin eşyalarını çalmışlardı. Seyyah Tokat yakınlarında hizmetçileriyle birlikte uyurken eşkıyalar yerde sürünerek çadırlarının dibine kadar gelmişler ve birbirine ipe sıkıca bağlanmış yün balyaları çalmışlardı. Tavernier seslere uyanıp hizmetçilerine

³⁰⁰ Evliya, c.9, s.410.

³⁰¹ Evliya, c.9, s. 302.

³⁰² Evliya, c.9, s.11.

³⁰³ Evliya, c.9, s.302.

³⁰⁴ Evliya, c.7, s.276.

seslenmiş ama hizmetçiler gece karanlığında burunlarının ucunda yerde yüzükoyun yatan eşkıyaları görememişlerdi.³⁰⁵

Seyahatnamede geçen başka bir hikaye ise eşkıyaların kendi tabirleriyle “avlarını” nasıl pusuya düşürdüklerini anlamamız açısından önemlidir. Domaniç geçidinde gerçekleşen olayda gözcü bir eşkıya yüksek bir ağacın üstünde yapraklarla kendini gizlemiş gelen yolcuları gözlüyordu. Bir yolcunun geldiğini gördüğünde hazırda bekleyen atlı başka bir eşkıyaya sesleniyor ya da işaret gönderiyordu. Atlı eşkıya ilerde bekleyen altı kişilik başka bir gruba, yolcuların geldiğini haber veriyordu. İkinci grup da gelen yolcuları pusuya düşürüyordu.³⁰⁶ Eşkıyaların kurdukları pusunun başarılı olabilmesi için haberleşmenin de önemli olduğu görülüyor. Bizzat Evliya’nın karşılaştığı bu tuzakta, haberci eşkıyayı alt etmesiyle grubun birbirleriyle olan iletişimleri kesilmiş ve pususu başarısız olmuştu.³⁰⁷ Gruplar arasındaki iletişime başka bir örnek de Dürzilerin ateşle haberleşmeleridir. Evliya Trablusşam geçerken, buraların tehlikeli olduğunu ve Dürzilerin diğer köylere yolcuların geldiğini ateşle haber verdiğini söylemiştir.³⁰⁸

Evliya gece vakti bir köy evinde karşılaştığı Haydaroğlu Mehmet’le ilgili anlattığı hikayede pusu taktikleri açısından önemli bilgiler bulunmaktadır. Ancak burada anlatılan pusu kurmak değil eşkıyaların olası bir baskından nasıl kurtulacağının planıdır. Evliya’nın kardan korunmak için girdiği evde Haydaroğlu ve adamları ateş başında dinleniyorlardı. Evliya’nın sesini duyduklarında hepsi telaşla kılıç kuşanıp çıplak ayak avluya çıktılar. Reisleri ateş başında tedbirsiz uyuklayan eşkıyaları azarladı. Çünkü eğer onlar gözcü olmadan oturlurlarken, otuz kırk adam eve baskın yapsa hepsi orada yakalanmış olacaktı. Haydaroğlu’nun adamlarından biri kurtulmak için hemen yaptığı plan şu şekildeydi: Osmanlı güçleri içeri girdiklerinde hemen birkaç kişi damı delip dışarı çıkacaklardı. Onlar tepeden kurşun sıkarken diğer eşkıyalar atlarına binip avluya geçebileceklerdi. Böylece geniş avluda rahatça savaşabilirlerdi.³⁰⁹ Eşkıyalar savunmasız olsalar da Haydaroğlu beş tüfeğini kurulu bir şekilde yanında hazır tutuyordu.

³⁰⁵ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yarasimos, Hazırlayan: Ali Berktaş, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul: 2006, s.131.

³⁰⁶ Evliya, c.9, s.10.

³⁰⁷ Evliya, c.9, s.11.

³⁰⁸ Evliya, c.9, s.208.

³⁰⁹ Evliya, c.2, s.220.

Büyük eşkıya reisleri ya da celaliler, kaleleri ele geçirerek kendilerine kuvvetli bir savunma üssü oluşturmuyorlardı. Stratejik açıdan önemli olan bu kalelerin kaybedilmesi birçok sorunu beraberinde getiriyordu. Örneğin Hac yolu üzerindeki Birke-i Muazaama kalesi eşkıyalar tarafından ele geçirildikten sonra çölde hayati önem taşıyan suya ulaşmak da tehlikeye girmişti. Kalenin ele geçirilme hikayesi de eşkıyaların hilelerini anlamamız açısından önemlidir. Evliya'nın anlattığına göre, 1626 yılında gerçekleşen olayda genç kızlar, kaleye içinde uyku ilacı olan tatlılar getirmişler ve kale muhafızlarına yedirmişlerdi. Tatlıyı yiyen askerler derin bir uykuya dalmış, eşkıyalar da kaledaki tüm eşyaları çalmıştı. Bu olaydan sonra kale boş bırakılmış daha sonra 1671 senesinde Reşidoğlu kaleyi ele geçirerek bölgedeki hacıların suya ulaşmasını engellemişti. Susuz kalan hacıların bitkin düştükleri sırada Reşidoğlu saldırmış çok sayıda hacı hayatını kaybetmişti.³¹⁰ Evliya Çelebi Kalenderoğlu, Said Arap ve Celali Karayazıcı gibi ünlü celalilerin Bursa kalesine kapanıp kendilerini emniyete aldıklarını aktarır.³¹¹ Ancak Karayazıcı'nın ve Said Arap'ın kaleyi ele geçirdiklerine dair elimizde bir bilgi yoktur. Yalnızca Kalenderoğlu 1608'de kaleyi iki ay kuşatmış ancak tahakküm kuramamıştır.³¹²

2.6. Eşkîya-Halk İlişkileri

Sabri Yetkin'e göre bir eşkıyanın bir bölgede tutunabilmesi için iyi bir istihbarat ağına ve yataklara ihtiyacı vardı. Eşkîya yatağı, çetenin şehirle olan bağlantısıydı. Çalınan eşyaların nakit paraya çevrilmesi, yiyecek ve yem gibi ihtiyaçlarının temini yataklar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Ayrıca eşkıyalar yaralandıklarında ya da istirahat etmek istediklerinde yataklarına sığınıyorlardı. Yataklar genelde tanıdık bildik kişilerden seçilirdi.³¹³ Özellikle yiyecek ve atları için yem hayati önem taşıyordu. Bu ihtiyaçlarını da yine bölgedeki halktan temin ediyorlardı. Evliya bir eşkıya çetesinin bu ihtiyaçlarını bir obadan karşıladıklarına şahit olmuştu. Bölgede güçlü eşkıya liderlerinden Topaçoğlu'nun adamları obaya gelerek yem ve yemek almışlardı. Evliya misafir olduğu obadan ayrıldıktan sonra eşkıyalar yolunu kesmiş ama yanındaki Türkmenler eşkıyalarla konuşarak misafirlerini korumuşlardı. Evliya Türkmenlerle eşkıyaların ilişki hakkında yorumda bulunmamıştı.³¹⁴ Ancak yine de eşkıyaların Türkmenlerin ricasını

³¹⁰ Evliya, c.9, s.299.

³¹¹ Evliya, c.2, s.10.

³¹² Şahin, a.g.t., s.79.

³¹³ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.12.

³¹⁴ Evliya, c.9, s.139.

kırmamaları ve yolculara zarar vermemeleri eşkıya-halk ilişkileri için önemli bir husustur. Özellikle dağlarda izole yaşayan konargöçer aşiretler çetelerle ortak bir dünya yaratmak zorunda kalmışlardır. Bu durumda iki tarafın da çıkarlarının gözetildiği bir alışveriş söz konusudur. Eşkılar halka birtakım yardımlarda bulunurken halk da onları korur ve gözetirler.³¹⁵

Eşkılar tanıyan bir başka grup da Evliya'nın Urla'daki kılavuzlarıydı. Onlar da Dalkavak'ta yolcuları öldüren eşkıyalarla tanışıyorlardı. Hatta kılavuzlar bu insanlarla yakın arkadaş gibiydiler. Evliya daha sonra bu insanları nereden tanıdıklarını sorduğunda kılavuzlardan biri “*Ya vilâyetimiz kurdu değiller midir? Her bâzâr yerlerinde görüşmez miyiz?*” diye cevapladı.³¹⁶ Bu örnek eşkıya ve sıradan halk arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Öncelikle yerli kılavuzların, “vilayetin kurdu” dedikleri yani kendi bölgelerinin eşkıyalarını bildikleri anlaşılıyor. Ayrıca bu örnek, eşkıyaların hem ihtiyaçlarını temin etmek hem de çaldıkları eşyaları nakite dönüştürmek için pazara uğradıklarını gösteriyor. Bu da eşkıya gruplarının yerleşim sahalarından ve halktan uzak durmadıkları aksine toplumsal bağlarını devam ettirdiklerine işaret etmektedir.

Eşkılar bir yere tutunup, faaliyet gösterebilmelerinde yerel halkın rolü oldukça önemliydi. Bu ilişkiler o kadar iç içe girmişti ki bazen eşkıya ve sıradan halkı birbirinden ayırmak imkansız hale geliyordu. Hatta bazı hikayelerde köylüler de yol kesip eşkıyalık yapıyorlardı. Evliya'nın Şıpka geçidinde yolunu kesen eşkıyalar Kabirova köyü sakinlerindendiler.³¹⁷ Kabirovalı eşkıyalar, Evliya ve beş yüz askeri geçitten geçerken pusuya düşürmüşlerdi. Ayrıca bundan önce başka bir kervanı daha yağmalamış, ganimet elde etmişlerdi. Eşkılar çatışmadan sonra Kabirova köyüne sığınarak hem dinlenmiş hem de yaralarını tedavi ettirmişlerdi. Ayrıca Kabirovalı köylüler daha sonra devlet görevinde olan Evliya ve askerleri köylerine almakta direnmişlerdi. Kabirova hassı ağası bile eşkıyalarla birlik olmuş ve onları korumuştur. Evliya'nın anlattığı bu hikayede veziriazam hassı olan köy organize bir suç örgütü gibi hareket ediyordu. Köylülerin bir kısmı yol keserken bir kısmı da onları saklıyor, gerektiğinde destek veriyorlardı. Hassın ağası da bunlarla birlik olmuştu. Evliya da hassın ağasını eşkıyalarla bir olmakla ve görevini yerine getirmemekle suçlamıştı. “*Baka ağa, sen vezîria'zam ağası isen biz de*

³¹⁵ Yetkin, a.g.e., s.11.

³¹⁶ Evliya, c.9, s.100.

³¹⁷ Evliya c.6, s.92-93.

İbrâhîm Kethudâ'nın hocası Evliyâ Çelebi'yim. Şimdi gazâyâ gidüp İbrâhîm Kethudâ'ya ve Köpürlüoğlu'na senden şikâyet ederiz. Nedir bu senin etdiğin. Nezâketle elimizden hayduk kâfirlerin almak mı isterdin? İşte ol kırk aded kâfirleri de kılıçdan geçirdik. Dağda bu kadar yiğitlerimiz şehîd olup bunda bu kadar yaralımız var. Yedi sâ'at ceng âşûb etdik. İmdâdımıza yetişmediğinden gayri bize yaygara edüp mâl-ı ganâ'im almak istersen, ayıb değil midir? Mü'min olana böyle etmek düşer mi?"³¹⁸

Evliya Alaiye kalesi halkından bahsederken tüm halkının asi olduğunu ve eşkıyalarla işbirliği yaptığını söylemiştir. Buraya “cüret” sahibi bir paşanın gelmesi gerektiğini söyleyerek kendince bir yorumda bulunmuştur. “Yüz elli akçe şerîf kazâdır ve nâhiyesi yüz beş pâre âsî ve dağî kurâlardır. Cümle kavmi harbe ucuyla söyleşirler. Kadiya senevî ancak iki bin gurus, paşaya otuz bin gurus hâsıl olur (---) olacak yerdir olur ammâ cür'et sâhibi paşa ister.”³¹⁹

Türk edebiyatında halka zulüm edenlerin karşısında halkı koruyan bir hami olarak gösterilen eşkıya profili yaygındır. İnce Memed, Köroğlu, Gomris İmam ve Yalnız Efe bunun en iyi örneklerindendir. Evliya'nın hikayelerinde eşkıyaların genel profili bu olmasa da seyahatnamede böyle bir eşkıya örneği de bulunuyor. Manastır şehrini yağmalayan, Şeşan dağının ünlü eşkıyası Yano, halkı kaza kadısının zulmünden kurtaracağını söylüyor ve bir hami görevi üstleniyordu. Evliya bölgedeki kadıların halka zulüm ettiğine dair bir bilgi vermemiş olsa da Yano'nun ağzından kadıların halka zulmedenlerle birlik olup halkı zor durumda bıraktığı bilgisini paylaşmıştır: “Hep sizin kadı kâfirlerinin suçudur. Anlar defter verüp vilâyet mü'zîleri ile kadılar re'âyâlara zulm ederler, ammâ inşâ'allâh biz ol kadıyı bir hâl ile öldüreyim ki ibret-i âlem ola.”³²⁰

Eşkıyalara yataklık eden, onların köylerde, şehirlerde saklanmasına yardım eden kişilerin varlığı tarihi bir vakadır. Bu sebeple, Osmanlı idarecileri, taşra görevlilerine halkın eşkıyalarla iş birliği yapmaması için sık sık hükümler gönderiyorlardı. Örneğin 1640 yılında Manisa'da bir kişi, idam edilen Kızıl Halil'e yataklık ediyordu. İdamından sonra aynı kişi, bölgedeki başka eşkıyalara yataklık etmeye devam etmişti.³²¹ Başka bir belgede

³¹⁸ Evliya, c.6, s.92.

³¹⁹ Evliya, c.9, s.150.

³²⁰ Evliya, c.5, s.312.

³²¹ Uluçay, a.g.e., s.281, ves.103.

yine Manisa’da biri, çiftliğinde eşkıya saklıyordu.³²² Yataklar tanıdık kişilerden seçiliyordu. Örneğin kendisi de Türkmen olan Topaçoğlu yine bir Türkmen aşiretinden yem ve yiyecek temin ediyordu.³²³ Ayrıca yataklar uzun yıllar hatta babadan oğula yataklık etmeye devam diyordu. Evliya’nın seyahatnamesinde eşkıyalara yıllardır yataklık eden ihtiyar bir köylüden de bahsedilmiştir.

Hikayede Hacı Baba denilen kişi çok eskiden beri eşkıyalara yataklık yapıyor ve hazinelerini onlar için saklıyordu. Kara Haydar’ın yataklığını yapan hacı baba, eşkıyanın ölümünden sonra da oğlu Haydaroğlu Mehmet’i de saklayıp, işlerini görmeye devam etmişti. Yaşlı adam, Evliya’ya kendisini ihbar etmemesi için yalvarmış ve birçok hediye vermişti. Evliya sık sık “gizli hazine” vurgusu yaparak evde büyük bir hazinenin varlığından bahsediyordu. İhtiyar Türkmen’in Evliya’ya susması için verdiği hediyeler de köyde sıradan bir evde bulunamayacak eşyalardı: İki tane zırh, on altı tane kılıç, on bir tane at takımı, sekiz tane ok ve yay, yüz elli top Ankara yünü, bir kese altın, üç at, bir katır, altı kalkan, bir altın kaplamalı kitap, dokuz saat, on top kadife, üç kese kuruş.³²⁴

2.7. Eşkıyalara Karşı Alınan Tedbirler

Eşkıya devlet otoritesini sarsan, düzeni bozan, halkın huzur ve refahını yok eden onlara zulmeden bir asayiş sorunuuydu. Bu devlet otoritesinin asla kabul etmeyeceği bir durumdu. Kanun ve düzenin yeniden temin edilmesi için eşkıyaların bastırılması ve ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu sebeple Osmanlı idarecileri eşkıyalığın önüne geçmek için tedbirler almışlardı. Örneğin devlet Adaletnameler göndererek halkın malını zorla gasp eden devlet görevlilerine karşı kendilerini savunmaları için halka yetki verdi.³²⁵ Devletin asayiş bozan, yol kesen eşkıyalar için aldığı tedbirlerse şöyleydi: Öncelikle “il erleri” denilen köyün gençlerinden oluşan gruplar gerekli görüldüğünde Osmanlı askerlerine katılıyordu.³²⁶ Geçit yerlerine ve ıssız yollara derbentçi köyler tayin edilerek yol güvenliği temin ediliyordu. Derbentçiler günümüzdeki jandarma kuvvetleri gibi yolların emniyetini sağlamakla görevliydi. Bunun karşılığında da vergiden muaf

³²² Uluçay, a.g.e, s.376, ves.178.

³²³ Evliya, c.9, s.138.

³²⁴ Evliya c.2, s.216-217.

³²⁵ Akdağ, a.g.e., s. 357-362, 404-406; İnalçık, “Adaletnameler”, s.49-142.

³²⁶ Akdağ, a.g.e., s.199.

tutuluyorlardı.³²⁷ Halkın elinden silahların toplatılması ve tehlikeli bölgelere kale yapılması da sıklıkla başvurulmuş bir yöntemdi.

Evliya Çelebi gezdiği coğrafyalarda idarecilerin ve halkın eşkıyalara karşı aldığı tedbirleri gözlemlemiştir. Seyahatnamede devletin aldığı önlemler yalnızca halkın elindeki silahların toplatılması ve kale inşası olarak karşımıza çıkar. Devlet yöneticileri halkın elindeki silahların toplatılmasına dair bilinen eski belge 1528 yılına aittir. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise silah teftişine ait emirlerde bir artış yaşandığı görülür.³²⁸ Yöneticiler öncelikle illegal yollarla halkın eline geçmiş silahları toplayarak bunların isyancı grupların eline geçmesini engellemeyi amaçlıyordu. Ancak bu durum silahı eşkıyalardan korunmak ve avlanmak için kullanan halkın tepkisine yol açıyordu. Evliya'nın bunun hakkında aktardığı bir hikaye oldukça önemlidir. Urla halkının elindeki tüfekler toplatılmış, tüfeksiz kalan gençler ava ok ve yayla çıkmak zorunda kalmışlardı. Av sırasında bir domuz tarafından yaralanan genç sinirlenip “*Var gidi hıznâr var. İsmâ’îl Paşa gibi arkan var. İstersin dünyâ halkın azı dişinle azıla, zîrâ bizde tûfeng komadı. Yohsa biz seni sağ mı korduk?*” demiş.³²⁹

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde eşkıyalara karşı alınan tedbirler incelendiğinde kaleler hakkında oldukça geniş ve kapsamlı bilgiler olduğu görülür. Bu kaleleri iki kategoride incelemek mümkün: Şehir ve kasabaları koruyan kaleler ve tehlikeli, تنها bölgelerde inşa edilmiş kale benzeri han ve kervansaraylar.

Bunlardan ilki şehirleri, köyleri kasabaları güvence altına alan, güçlü müdafaa kaleleridir. Evliya Çelebi bu kalelerin iyi tahkim edilmesine şaşırarak “*Gerçi iç eldir, düşmandan emîndir*” der. Serhat kaleleri bulundukları bölge itibarıyla her an düşman saldırısına karşı tetikteydi. İç el kalelerindeyse böyle bir tehdit bulunmadığı için daha serbest bir düzen vardı. Evliya Çelebi ise bazı kalelerin iç elde olmasına rağmen eşkıya tehditline karşı tetikte beklediklerini söyler.³³⁰ Bu kalelerde gece gündüz askerler nöbet tutuyorlardı. Ayrıca demir kapıları ve şahi topları da vardı. Bu kalelerin bir diğer özelliği de çevredeki zenginlerin değerli eşyalarının ve erzakın bu kalelerde korunuyor olmasıydı. Bölgedeki

³²⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul:1967, s.61.

³²⁸ Akdağ, s.201.

³²⁹ Evliya, c.9, s.56.

³³⁰ Evliya, c.2, s.100. Niksar kalesi “*İç il olmağıla neferâtları killet üzredir, ammâ celâlî ve cemâlî havfinden dâ’imâ bâb-ı kal’ada nigâhbânlık ederler.*”

değeli eşyaların ve buğdayın bir yerde toplanması muhtemelen korunmasını kolaylaştırıyordu. Örneğin Tuna nehri üzerindeki İhram kalesi³³¹, Balkanlardaki Kolşad kalesi³³², Arabistan'daki Medine kalesi³³³, Şebinkarahisar³³⁴ ve Denizli'deki Honaz kalesinde³³⁵ çevredeki köy ve kasabalarda yaşayan reayanın değerli eşyaları korunuyordu.

Köyleri yok olmuş, nüfusu azalmış eşkıya yatağı haline gelmiş bölgelerde, kale yapılarak bölgenin şenlendirilmesi ve eşkıyalığın önlenmesi amaçlanmıştır. Gerçekten de kale inşa edildikten ya da onarıldıktan sonra bölgede eşkıya varlığını sonlanıyordu. Örneğin Tuna nehri üzerindeki İhram kalesi bölge eşkıya yatağı haline geldikten sonra inşa edilmişti. Kalenin beş yüksek kulesi vardı ve beş yüz adım genişliğinde iki kat duvarla çevriliydi. İçinde cami, su kuyusu, zahire ve cephanelik bulunuyordu. Batı tarafındaki demir kapının yanı sıra iki kat kapıları daha vardı ve kapılar arasında muhafızlar nöbet beklerdi.³³⁶ Hatay'daki Payas kalesi, hac kervanlarının yolunun üstünde bulunuyordu. Bu sebeple güvenliği büyük önem taşıyordu. Sokullu Mehmet Paşa buraya bir külliye inşa ettirerek iskan faaliyetlerinde bulunmuştu.³³⁷ Denizden ve karadan gelecek eşkıya baskınlarından korunabilmek için inşa edilmişti. Ancak kaleye rağmen korsanların ve eşkıyaların tüccarlara ve hacılara saldırdığı oluyordu. O zaman da halkı silahlarıyla yola inerek şehirlerini savunuyorlardı.³³⁸

Zile kalesi de isyancı grupların eline geçme tehlikesiyle sürekli bakımlı tutuluyordu. Ayrıca civardaki köylerin erzakları bu kalede saklanıyordu. Kalede yüz asker ve toplar

³³¹ Evliya, c.7, s.167. “Gerçi iç eldir, düşmandan emîndir, ammâ dağların Sırp ve Bulgar harâmîlerinden havf edüp kapuyu dâ'imâ beklerler, zîrâ cümle şehir a'yânlarının zî-kıymet eşyâları bu iç kal'ada mahfûzdur.”

³³² Evliya, c.6, s.293. “Ve ahâlî-i vilâyetin Sırp küffârı harâmîsi havfinden cümle zî-kıymet metâ'ları bu kal'ada mahfûzdur. Anıñün kal'a neferâtı cümle müstahfızânlardır kim her bâr küffârdan havf edüp âmâde dururlar.”

³³³ Evliya, c.9, s.311. “Medîne-i münevverenin bu iç kal'a ruhudur. Cemî'i mâl-ı hazâyin ve defâyin bu iç kal'adadır.”

³³⁴ Evliya, c.2, s.200. “Ve cânib-i (---) nâzır üç kat kavî demir kapuları vardır. Şeb [u] rûz müstahfızânları nevbet ile kapular mâbeyninde dîdebân [u] niğebânlık edüp oturur. Zîrâ Karadeniz'e karîb olan kurâ ve kasabât ahâlîlerinin Kazak-ı Ak kefereleri havflerinden ol diyâr halkının zî-kıymet malları bu kal'ada mahfuzdur.”

³³⁵ Evliya, c.9, s.101.

³³⁶ Evliya, c.7, s.167. “Gerçi iç eldir, düşmandan emîndir, ammâ dağların Sırp ve Bulgar harâmîlerinden havf edüp kapuyu dâ'imâ beklerler, zîrâ cümle şehir a'yânlarının zî-kıymet eşyâları bu iç kal'ada mahfûzdur.”

³³⁷ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, c.37, İstanbul:2009, s.364.

³³⁸ Evliya, c.3, s.32.

bulunmaktaydı: “*Ma ‘mûr u mahfûz kal ‘adır, zîrâ Celalî ve Cemâlî destine girüp müte-hassın olmasın için neferâtları dâ ‘imâ nîgehbânlık ederler, zîrâ şehir a ‘yânının ve gayri kurâ eşrâf [u] kibârının zî-kıymet erzâkları bu kal ‘ada pinhândır.*”³³⁹

Eşkîyaları durdurmak için demir kapıların, topların yanı sıra bazı kalelerde asma köprüler de bulunuyordu. Gece köprü kapatılarak girişler ve çıkışlar kontrol altına alınıyordu. Mesela içinde buğday ve değerli eşyaların korunduğu Erdoğan kalesinin asma köprüsü geceleri makaralarla yukarı çekiliyordu.³⁴⁰

Osmanlı yöneticileri eşkîyalara karşı kale inşa ettikleri gibi bazı durumlarda da var olan kaleye yeni surlar ekleyerek ya da tamir ederek güçlendiriyorlardı. Bizanslılar tarafından inşa edilen Ankara’daki Akkale celalilere karşı Osmanlı zamanında yeni bir sur eklenerek kuvvetlendirilmişti.³⁴¹ Evliya da bunun benzeri bir durumdan bahseder. Kuyucu Murat Paşa Karaman’da bulunan Mut kalesini eşkîyaların gücünü kırmak için yenilenmişti.³⁴²

Bazı durumlarda yerleşim yerleri kale yerine kulelerle korunuyordu. Bu kuleler yukarıda saydığımız kaleler kadar iyi tahkim edilmemiş olsalar da eşkîyaları durdurabilecek güçteydiler. Bu tip kulelere daha çok Rumeli’de rastlanır.³⁴³ Örneğin Alanso şehrinin on beş farklı yerinde eşkîyalara karşı yüksek kuleler inşa edilmişti.³⁴⁴ Delviniye varoşunda da bu tarz kuleler vardı. Evler, herhangi bir saldırı durumunda birbirlerinden haberi olamayacak kadar uzak yapılmıştı. Bu sebeple her evin demir kapılı yüksek kulesi bulunuyordu.³⁴⁵ Kulelerin koruduğu alanı genişleterek bir köyü kapsadığı da oluyordu. Evliya Çelebi Bulgar köylerinde de yine aynı amaçla sağlam demir kapılı kuleler inşa

³³⁹ Evliya, c.3, s. 147.

³⁴⁰ Evliya, c.2, s.210. “*Hâlâ derûn-ı kal ‘ada yüz elli mikdârı hâne ve bir câmi ‘ ve su sarnıçları ve buğday anbârları ve Köprü halkının mahzenleri olup cümle zikîymet esbâb [u] âvânîleri bu kal ‘ada ve Deşan dağı dibinde Koca kal ‘asında mahfûzdur. Dizdârı ve kırk sekiz neferâtları bu hizmete me ‘mûrlardır. Kapusunun bir asma cisri vardır. Her gice ol cisri makaralar ile ref ‘ edüp kal ‘a celâlî ve harâmîden emîn olur.*”

³⁴¹ Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, c:24, İstanbul:2001, s.240.

³⁴² Evliya, c.9, s. 160. *Ba‘de‘z-zamân mürûr-ı eyyâm ile Sultân Ah-med devletinde celâlî kiran Kuyucu Murâd Paşa-yı sâhib-kırân Silifke sûhtevâtı aşkıyâsını def‘i için ahâlî-i vilâyet masûn olmaların murâd edinüp bu kal ‘ayı yeniden inşâ edüp içinde dizdârı ve yigirmi neferâtı vardır.*”

³⁴³ Eyice, a.g.m., s.234.

³⁴⁴ Evliya, c.8, s.85.

³⁴⁵ Evliya, c.8, s.297. Bu tip ev kuleleri, Mezopotamya’da Dicle ve Fırat kenarında görülmüştür. Bkz. Semai Eyice, a.g.m., s.236.

edildiğini görmüştü.³⁴⁶ Edirne'deki Sasalar köyünde de buna benzer bir yapı yine eşkıyalardan korunmak için yapılmıştı.³⁴⁷

Evliya'nın bahsettiği kalelerin ikinci kategorisinde yol üzerinde yapılan yapılar yer alır. Yerleşim yerlerinden uzak ıssız, ana yol üzerine de kale ya da yolcuları koruyacak, günümüzdeki karakollara benzeyen yapılar inşa edilmiştir. Bölge tehlikeli ya da pusuya kurmaya elverişli bir coğrafyaysa kale yapılarak güvenli hale getiriliyordu. Örneğin Şam'daki Kunaytira kalesi yapılmadan önce bölge eşkıya yatağıydı. Kale inşa edildikten sonra güvenli bir bölge haline geldi.³⁴⁸ Eğridere kalesi³⁴⁹ Arap coğrafyasındaki Karalar kalesi³⁵⁰ Parekin palankası da eşkıyalara karşı anayol üzerinde yapılmıştır. Kanuni döneminde yapılan Parakin palakasında şahi topu dahi bulunmaktaydı.³⁵¹ Yeni Kasaba bölgesi iki bin adamın bile geçemeyeceği kadar tehlikeli bir bölgeydi. Kale inşasından sonra yol güvenliği sağlandı: *"Bu âsâr-ı binâlar yok iken bu mahaller haydud harâmîsi havfinden derbendi calender yerler olup bin iki bin âdem gücile ubûr ederlermiş. Hamd-i Hudâ şimdi bu rabta amâr olalı emn-i tarîk oldu."*³⁵²

Bazı kaleler de eşkıyaların yaptığı büyük saldırılar neticesinde yapılıyordu. Örneğin Sofya'daki Musa kalesi de eşkıyaların büyük bir Müslüman kervanına saldırmasından sonra 1648'de inşa edilmişti.³⁵³ Tatarpınarı kalesinin bulunduğu bölge de bataklık ve haramilerin mesken tuttuğu bir bölgeydi. Burada birçok kervan saldırıya uğramıştı. Kale yapıldıktan bölge sonra mamur hale geldi.³⁵⁴ IV. Murat döneminde inşa edilen Van'daki

³⁴⁶ Evliya, c.6, s.65. *"Kulleli ma'mûr karyeler geçdik. Bu mahallerde haydud Bulgar kefereleri çok olmak ile cemî'i köylerinde serâmed kârgîr binâ çârküşe demir kapulu kulle-i bâlâları vardır."*

³⁴⁷ Evliya, c.3, s.174. *"Boşnak İshâk Ağa bunda sâkin olmağıla çâr-küşe bir kulle-i bâlâ binâ edüp haydud [u] harâmî şerrinden emîn oldu."*

³⁴⁸ Evliya, c.9, s.264.

³⁴⁹ Evliya, c.5, s.303. *"Bir mahûf u muhâtara eğri büğrü ve kemîngâhlı dere olmağıle haydûd kâfirinden aslâ geçilmeyüp dağlarında demir ma'denleri mu'attal kalup merhûm Bayrâm Paşa bu kal'ayı bir dere içre nehr-i (---) kenârında çâr-küşe seng-i hârâ kal'a-i ra'nâ edüp cirmi kâmil sekiz yüz adım ihâta eder. Cânib-i kibleye bir kapulu ve cebehâne ve gılâl anbârlı ve on aded şâhî toplu ve iki yüz neferâtı ve dizdârlı bir küçük kal'adır, ammâ der [ü] divârları gâyet âlîdir ve kesme kaya handakı var ve derûn-ı hisârda elli hânesi ve bir câmi'i ve mehterhâne kulesi var. Her gece nöbet çalınup bâng-ı Muhammedî çekilir gâyet serâmeddir."*

³⁵⁰ Evliya, c.3, s.82. *"Bu çölü Urbân-ı uryân aşkıyâsından halâs için binâ edüp etrâfına ve derûn-ı kal'aya on iki bin cirid atlı Kara zengi Arab askeri koyup rûh-ı şâm emîn olduğıçün Karalar kal'ası derler."*

³⁵¹ Evliya, c.5, s.189. Palanka, ağaçtan yapılan koruyucu bir çitle çevrilmiş kaledir. Bkz. Eyice, a.g.m, s.234.

³⁵² Evliya, c.6, s.293.

³⁵³ Evliya, c.5, s.188.

³⁵⁴ Evliya, c.5, s.60.

Muradiye kalesidir. Kalenin inşasıyla Arap eşkıyalarının bölgedeki suollarını tahrip etmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştı.³⁵⁵

Kervan yollarının üzerine inşa edilen kalelerin yanı sıra kervansaraylarda yüksek duvarlar ve kulelerle çevrilerek yolcuları koruyabilecek sağlam yapılar haline getiriliyordu.³⁵⁶ Osman Turan'a göre kervansarayların inşa edilmesinin nedenlerinden biri de yolcuların emniyetini sağlamaktı.³⁵⁷ Örneğin III. Ahmet döneminde yaptırılan Kara Muğurt kervansarayı bölgenin zamanla ıssızlaşması ve eşkıya yatağı haline gelmesi sonucunda yaptırılmıştı. Kalenin inşasından sonra bölge güvenli hale gelmişti.³⁵⁸ Şuur kalesi önceden tehlikeli ve eşkıyaların faaliyet gösterdikleri bir yol üzerinde bulunan bir handı. Yapı IV. Mehmet zamanında güçlendirilerek kale olarak yeniden inşa edildi. Kale o kadar sağlam yapılmıştı ki Evliya İstanbul'dan Mısır'a kadar bu kadar güçlü bir yapı olmadığını söyler.³⁵⁹ Adana'daki İsneyn kasabasındaki han da yolcuları, Türkmen eşkıyalarından korumak için yapılmıştı.³⁶⁰ Evliya'nın "tam yerinde yapılmış" dediği Şam'daki İki kapılı han Arap eşkıyalarının baskınlarına karşı sağlam ve korunaklı olarak inşa edilmişti. *"Kal'a-misâl bir çöl [ü] çölistân içre bir hân-ı azîmdir kim on bin at alır. Cümle âyende vü revende ve devendegân bir kapusundan girüp bir kapusundan çıkdüğüçün iki kapulu derler, hemân kal'adır, ammâ neferâtı içinde hâkimidir. Urbân aşkıyâsı yatağı yerdir. Aceb yerinde hayrât-ı azîmdir."*³⁶¹

İnsanlar eşkıyalardan korunmak için sadece kalelere değil doğal korunaklı yerlere de sığınıyorlardı. Hamedan'ın köylerinde insanlar eşkıya baskınlarında kale gibi sağlam mağaralara sığınıyorlardı: *"Nevâhîlerinde ve kûh-ı Elvendî'de ve gayrı püştelerde kal'a-misâl gâr-ı azîmler var kim her bâr Hemedân'a bir yağı gelse cümle ehl-i Hemedân bu kehflerde cây-ı emân bulurlar ve bu mahalle Zâlim Alî Sahrâsı bir merhale yerdir ve gâyet âbâdândır."*³⁶² Ayrıca insanlar saldırı anında yer altı tünellerini de kullanılıyordu. Evliya Hamedan'da bu tip tünellerle karşılaşmıştı. Evliya'nın çok fazla bilgi vermediği

³⁵⁵ Evliya, c.5, s.188. Evliya, c.9, s.252.

³⁵⁶ Eyice, a.g.m, s.241.

³⁵⁷ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, X/39 (1946) s.477.

³⁵⁸ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989, s.19.

³⁵⁹ Evliya, c.9, s.194.

³⁶⁰ Evliya, c.9, s.73.

³⁶¹ Evliya, c.3, s.44.

³⁶² Evliya, c.4, s.211.

tüneller için Hemadanlılar “ev su kuyuları” demişlerdir. Herhangi bir düşman saldırısında tüm şehir halkı kadın çocuk değerli eşyalarıyla bu kuyulara saklanmaktaydılar. Hamedan’da toplam 9.160 su kuyusu vardı.³⁶³ Evliya’nın bahsettiği ev su kuyularına benzeyen yapılar günümüzde hala varlığını korumaktadır.³⁶⁴ Tıpkı Hamedanlılar gibi Manisa halkı da İlyas Paşa şehirlerini ele geçirdiğinde çocuklarını kuyulara saklamışlardı.³⁶⁵

Şehrin mimarisinin de saldırılara karşı düzenlendiği görülüyor. Örneğin Rey şehrinin sokakları dar yapılmıştır. Böylece kalabalık bir istilacı grup dar sokaklarda rahat hareket edemeyecekti. Ayrıca evlerin kapı ve camlarından halk tüfek ve oklarla eşkıyaları kolaylıkla vurabilecekti.³⁶⁶

Evliya yolculuklarını yalnız yapmamaya özen gösteriyordu. Bölgeyi iyi bilen kılavuzlarla yolculuk yapıyor daha tehlikeli bulunduğu yerlerde silahlı askerlerle birlikte hareket ediyordu. Hatta bazı durumlarda, kendini güvende hissetmiyorsa blöf yaparak geride onu bekleyen kalabalık bir grubun kendisini beklediğini söylüyordu. Örneğin Domaniç’te sayıca dezavantajlı olduğu bir durumda Kütahya paşasıyla birlikte olduğunu söylemişti.³⁶⁷ Ayrıca Karaçeli obasında da geride iki yüz atlının kendisini beklediğini söyleyerek kendini emniyete almıştı.³⁶⁸ Şahsi olarak da yanında tüfek ve ok bulunduruyordu.³⁶⁹

³⁶³ Evliya, c.4, s.210.

³⁶⁴ Bu kuyular eskiçağ uygarlıkları tarafından kullanılan kehriz adı verilen sulama sistemidir. İranlılar tarafından yaygın kullanılan bir sistemdir. Hülagü Kozanoğlu, *Anadolu’da Suyun İzi*, ASKİ, Ankara:2013, s.99-106; Bir diğer ihtimalde 2005 yılında İran’ın Hamedan eyaletinde keşfedilen 2000 yıllık yer altı şehridir. Seman şehrinin atında yer alan şehrin üç hektardan fazla olduğu tahmin ediliyor. <https://arkeofili.com/iranda-2000-yillik-yeralti-sehri-ortaya-cikarildi/> erişim tarihi: 12.05.2020, saat:00:18.

³⁶⁵ Yağcı, a.g.m., s.103.

³⁶⁶ Evliya, c.4, s.232.

³⁶⁷ Evliya, c.9, s.138.

³⁶⁸ Evliya, c.9, s.10.

³⁶⁹ Feridun M. Emecen, “Bir Seyyahın Güvenliği: Silahlar”, *Evliya Çelebi’nin Dünyası*, MEDAM, İstanbul:2013, s.227-228.

BÖLÜM III: DEVLETLÜ EŞKİYALAR

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Osmanlı Tarihi açısından en çeşitli ve zengin içeriğe sahip kaynaklardan biridir. Eserin ihtiva ettiği konulardan birisi de Celalilerdir. Evliya'nın anlattığı isyan hikayeleri incelendiğinde her bir isyan için farklı tavır ve bakış açısı benimsediği görülür. Erdem Sönmez Celaliler ve Üç Evliya Çelebi³⁷⁰ adlı makalesinde Evliya'nın isyan sırasında farklı taraflarda yer aldığı sırada takındığı tutumu analiz etmiştir. Evliya'nın meseleleri ele alış şekli ve nedeni tartışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde de adı geçen makaleden yola çıkarak Evliya Çelebi'nin aktardığı isyancı paşa hikayelerindeki bakış açılarının analizi yapılmaya çalışılacaktır.

3.1. Abaza Mehmet Paşa

Abaza Mehmet Paşa, Halep valisi Canbolatoğlu'nun hazinedarlığını yapıyordu. Canbolatoğlu'nun isyanın başarısızlığa uğraması sonucunda yakalandı ancak yeniçeri ağası Halil Paşa'nın araya girmesiyle bağışlandı ve onun himayesine girdi. Halil Paşa kaptan-ı derya olduğunda ona da derya beyliği verildi. Daha sonra sırasıyla Maraş ve Erzurum beylerbeyliğine getirildi.³⁷¹ Abaza Mehmet Paşa II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürmesini bahane ederek 1622'de Erzurum'da isyan etti. Kendisine başka paşaların da katılmasıyla kısa sürede 30.000 asker topladı. Erzurum iç kalesindeki yeniçerileri öldürerek kaleyi ele geçirdi. Topladığı kuvvetlerle etkinlik sahasını genişleterek Karahisar'ı ve Sivas'ı ele geçirdi, Ankara kalesini kuşattı. IV. Murat'ın tahta çıkmasından sonra Kayseri yakınlarında Hafız Ahmet Paşa'ya yenildi ve Erzurum'a geri çekildi. Burada affedilerek tekrar Erzurum beylerbeyliğine getirildi. 1626'da Safeviler tarafından kuşatılan Ahıska kalesine yardıma çağırıldı ancak gitmedi. Kendisine tuzak kurulduğunu düşünerek ani bir baskınla Ahıska'ya giden orduya saldırdı. Dışlenk Hüseyin Paşa'yı öldürdü. Bunun üzerine asıl hedefi İran seferi olan sadrazam Halil Paşa Erzurum'a giderek şehri kuşattı. Ancak kale döver topları olmadığı için geri çekilmek zorunda kaldı. 1628'de Abaza Paşa ani bir şekilde sadrazam Hüsrev Paşa'ya teslim olarak İstanbul'a getirildi. Suçu affedilerek önce Bosna valiliğine ardından da Tuna

³⁷⁰ Erdem Sönmez, "Celaliler ve Üç Evliya Çelebi", *Kebikeç*, S.33, 2012.

³⁷¹ Mücteba İlgüre, "Abaza Paşa", *DİA*, c.1, İstanbul:1988, s.11.

kumandanlığına getirildi. Bu görevinde Lehistan üzerine seferler düzenledi. Tekrar isyan etmek gibi bir niyeti olduğu gerekçesiyle 1634’de idam edildi.³⁷²

Evliya’ya göre Abaza Paşa’nın üzerine gönderilen Çerkez Mehmet Paşa ve Hüseyin Paşa askerlerine söz geçiremiyor ve köylülere zulmediyorlardı. Abaza bu yüzden onlarla savaşıp ve teslim olmamıştı. Hüsrev Paşa ise bunların aksine adaletli bir komutandı ve onun idaresindeki askerler disiplinli bir şekilde hareket ediyorlardı. Bu sebeple Abaza ona güvenerek teslim olmuştu. Ancak diğer kaynaklar incelendiğinde Seyahatname’den farklı olarak Abaza’nın yanındaki beylerin ve sekbanların taraf değiştirmesi ve Safeviler’den beklediği yardımın gelmemesinin akabinde teslim olduğu anlaşıyor.³⁷³

Abaza Paşa uzun süren isyanında Erzurum-Kayseri-Ankara ve çevresinde faaliyetlerde bulunmuş, Erzurum’dan çok uzaklaşmamıştır. Evliya Çelebi’ye göre Abaza’nın ele geçirilememesinin en büyük nedeni Erzurum kalesiydi. Kale sağlam olduğu için Abaza yıllarca burada kalabilmişti.³⁷⁴ Ayrıca iklim koşulları da kalenin ele geçirilmesini güçleştiriyordu. Kale kuşatılsa da ağır kış şartları bastırdığında ordular geri çekilmek zorunda kalıyordu. Erzurum’un soğuk bir iklime sahip olması, kış koşullarının uzunluğu kale kuşatmalarını zorlaştıran önemli bir faktördü. Ayrıca kale münferit bir tepenin üstünde bulunması ve kaledeki su bolluğu savunmayı kolaylaştırıyordu.³⁷⁵

Gabriel Piterberg’a göre Abaza’nın isyanını anlatan vakanüvisler iki farklı bakış açısına sahiptirler. İlki Abaza karşıtı kul merkezli anlayıştır. Onun isyanını haksız görürler ve onu reayaya karşı zalim ve yeniçeri katili olarak tasvir ederler. Bir diğeriye Abaza’nın isyanın haklı sebeplerini vurgulayan Anadolu ümerasının bakış açısıdır.³⁷⁶ Tugi Çelebi kul merkezli bakış açısının en önde gelen isimlerindedir. Ona göre bu isyan, II. Osman’nın yeniçeri ocağını kaldırma teşebbüsünün ortaya çıkardığı karmaşanın sonucudur.³⁷⁷ Tugi’nin verdiği bilgileri Solakzade, Naima ve Katip Çelebi gibi isimler de

³⁷² İlgüne, a.g.m, s.11.

³⁷³ Sönmez, a.g.m., s.104.

³⁷⁴ Evliya, c.2, s.104-105.

³⁷⁵ Besim Darkot, “Erzurum”, *İA*, c.4, s.340.

³⁷⁶ Gabriel Piterberg, “Abaza Mehmet Paşa’nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyen ve Ayaklanma*, ed. Jane Hathaway, çev. Deniz Berktaş, Alkım, 2007: İstanbul, s.28.

³⁷⁷ Piterburg, a.g.m., s.32.

destekler.³⁷⁸ Anadolu ümerasının bakışı açısını yansıtan en önemli eser ise Peçevi Tarihi'dir. Abaza'nın isyanı sırasında Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Paşa'nın defterdarlığını yapan tarihçinin Abaza hakkındaki fikirleri Tugi'yle taban tabana zıttır. Nasıl Tugi olayları yeniçerilerin gözünden anlatıyorsa Peçevi de Anadolu yöneticilerinin gözünden olayları aktarır. Peçevi'ye göre Abaza'nın isyanı, taşra idarecilerinin, kapıkullarının İstanbul'da giderek güçlenmesi nedeniyle duydukları kaygının tezahürüydü.³⁷⁹ Bu sebeple Peçevi bu hareketi bir isyan olarak değerlendirmez.³⁸⁰

Katip Çelebi ise isyanı anlatırken paşalar arasındaki ilişkilere yoğunlaşır. Ona göre Abaza ile sadrazam Gürcü Mehmet Paşa arasında bir akrabalık vardı Halil Paşa ise isyancının manevi babasıydı. Dolayısıyla iki paşa akrabalık bağlarından dolayı Abaza'yı korumuşlardı.³⁸¹ Evliya ise akrabalık ilişkisine değinmeden bu hususu farklı yorumlar. Halil Paşa ve Gürcü Mehmet Paşa'nın isyanı destekledikleri düşünülerek hapsedildiklerini ancak suçsuz bulunarak salıverildiklerini söyler.³⁸² Topçular Katibi ise isyanın genel seyrini aktarmakla yetinmiş ancak zaman zaman da Abaza'yı eleştirmiştir.³⁸³ Abaza'nın eylemlerini haklı gören kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin ismi bilinmeyen bir rahip Abaza'nın isyanından önce Erzurum'da vuku bulan olaylara dair önemli bilgiler verir. Kendisi isyanın yaşandığı bölgeye çok yakın olan Erzincan'da bir Ermeni rahibidir ve sıkı bir Abaza destekçisidir. O da eserinde yeniçerilerin yaptıkları asayişsizlikleri anlatır.³⁸⁴

Abaza isyanının vuku bulduğu sırada Safeviler de Osmanlılar için büyük bir sorundu. Bağdat, Kars kalesi kaybedilmiş ve Ahıska kalesi kuşatılmıştı. Erzurum gibi Safevi sınırına yakın bir kalenin isyancının elinde olması tehlikeli bir durumdu. Osmanlı idarecileri Abaza'nın Safeviler ile iş birliği yaparak kaleyi teslim etmesinden çekiniyordu. Evliya da Abaza'nın kaleyi Safevilere verme ihtimali olduğu için Hüsrev

³⁷⁸ Naima, Abaza isyanını birkaç farklı yorum dışında Katip Çelebi'nin Fezleke'sinden aktarmıştır. Bu sebeple kaynak olarak kullanılmamıştır.

³⁷⁹ Piterberg, a.g.m., s. 35.

³⁸⁰ Sönmez, a.g.m, s.106.

³⁸¹ Zeynep Aybican, *Katip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul:2007, s.710.

³⁸² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.1, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul:2006, 105.

³⁸³ Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, C.I, haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara:2003, s.768-776, 788, 799, 800, 840.

³⁸⁴ Hrand Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa". *Tarih Dergisi*, 17 (2011), s.131.

Paşa'nın kaleyi kuşatmada acele ettiğini ifade eder.³⁸⁵ Ancak Evliya'nın ihtimal olarak belirttiği husus birçok tarih kitabında Abaza'nın Safevi tarafı ile temas halinde olduğunu daha net ve açık bir şekilde zikredilmektedir. Katip Çelebi Şah'ın Abaza'yla görüşmesi için birkaç bin askerle elçisi Şemsihan'ı Erzurum'a gönderdiğini aktarır.³⁸⁶ Topçular Katibi de bu bilgiyi aktarır ancak Şemsihan'a yirmi bin askerin eşlik ettiğini söyler. Aynı tarihçinin aktardıklarına göre Şemsihan Kars'ta yakalanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. 83. Numaralı Mühimme'de de Yedikule Zindanlarında tutulan İran elçisi Şemsihan ile ilgili bir hüküm vardır. Hükümde zindanda tutulan elçinin serbest bırakılması ve ülkesine giderken kendisine eşlik edilmesi emredilir.³⁸⁷

Kronik yazarları Abaza isyanını, olayların seyri, taraflar arasındaki bağlantılar ya da İran ile ilgili problemler üzerinden anlatırlarken Evliya daha çok yeniçerilere yoğunlaşır. İsyanın genel seyrini anlatmış olsa da metnin merkezinde Abaza değil yeniçeriler vardır. Seyahatname'deki bilgilere göre Abaza Paşa 1628'de yakalandıktan sonra İstanbul'a getirilir ve bizzat IV. Murat tarafından sorgulanır. Abaza Padişah'ın neden isyan ettiği ve niçin bu kadar insanın ölümüne yol açtığı sorularına karşılık, iki soruya da yeniçerileri suçlayarak cevap verir. Hatta, olayları II. Osman'ın Hotin seferinden başlayarak anlatır ve kendisini savunur. Evliya da bu sorguyu görgü tanığı gibi anlatır, yaşananları Abaza'nın ağzından aktarır. Olay sırasında orda olup olmadığı bilinmemektedir. Aynı şekilde sorgu günün tam tarihini de söylemez. Ancak Evliya bu tarihlerde yirmili yaşlarındaydı ve saray kuyumcusu olan babasıyla birlikte saraya gitmekteydi.³⁸⁸

Abaza Mehmet Paşa'nın ifadesine göre olaylar 1621'deki Hotin seferinde yeniçerilerin yaptıkları başıbozuk ve disiplinsiz tutumlarıyla başlamıştı. II. Osman Hotin seferinden önce yeniçerileri yoklama yapmak istemiş ancak yeniçeriler buna karşı çıkarak isyan etmişlerdi. Sefer sırasında da gönülsüz savaşmışlar hatta düşmanla işbirliği yapmışlardı. Yeniçeriler yüzünden devlet hazinesinden 7.000 kese altın boşa gitmiş ve devlet zarara uğramıştı. Üstelik Hotin gibi küçük bir kalenin fethedilememesi de Osmanlılar için bir utanç sebebiydi. Sultan yeniçerilerle konuşmak anlaşmak istemiş ancak öldürülmüştü.

³⁸⁵ Evliya, c.1, s.106.

³⁸⁶ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.790.

³⁸⁷ 83. *Numaralı Mühimme*, (1626-1628) Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara:2001, hüküm no:433. s.266.

³⁸⁸ Robert Dankoff, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul:2010, s.54.

Cesedi eski bir hasır üzerinde yatırılmış, kulağı ve parmağı kesilmişti. Yeniçeri ağalarından Davut Ağa kendi oğlunu padişah yapmayı bile düşünmüştü. Yeniçeriler kendilerine muhalefet eden insanları ve alimleri Fatih Camii'nde öldürmüşlerdi. Evleri ve çarşıları yağmaladılar. Tüm bunlar İstanbul'da olup biterken yeniçeriler Erzurum'da da benzer işler yapmaya başladılar. Paşa'nın namaz kılmak için gittiği ve akrabasının yaptırdığı Lala Paşa camini kiliseye benzeterek Abaza Paşa'yı aşağılıyorlardı. Köpeklere Abaza diye seslenerek ve divanda içki içip eğlenerek Paşa'ya hakaret ediyorlardı. Köpeklere Abaza diye seslenerek ve divanda içki içip eğlenerek Paşa'ya hakaret ediyorlardı. Kadınları ve çocukları kaçırıyorlar, evleri ve çarşıları yağmalıyorlardı. Son olarak Safeviler Ahıska kalesini kuşattıklarında yardıma gitmemişlerdi. Abaza Mehmet Paşa Ahıska kalesinin kaybedilmesinden sonra yeniçerilere karşı bir hareket düzenlemeye karar verdi.³⁸⁹

Padişah Abaza'ya ikinci kez neden isyan ettiğini ve Dişlenk Hüseyin Paşa'yı neden öldürdüğünü sorduğunda da Abaza yine yeniçerileri suçlar. Üzerine gönderilen komutanlar Osmanlı paşası olsa da yeniçeriler Karayazıcı, Kalenderoğlu ve Said Arap gibi halkı ve şehirleri yakıp yıkıyordu. İsteksizce savaşıyor ibadet etmiyorlardı. Kumandanların da gücü askerlere yetmiyordu. Abaza savunmasının temelini yeniçerilerin zorbalıkları üzerine kurmuştu. Yaptığı her şey için de onları suçluyordu.

Evliya Çelebi Abaza'nın ağzından hem IV. Murat'tan önceki devlet ve halkın durumunu anlatıyor hem de yeniçerileri eleştiriyordu. II. Osman'ın öldürülmesinden sonra yaşanan hadiseler, İstanbul'daki karışıklıklar, devlet yönetimindeki istikrarsızlık hem halkı hem de devleti zor durumda bırakıyordu. Şehrin önde gelen isimleri camii meydanında öldürülüp kuyulara atılıyor, zenginlerin evleri ve çarşılar yağmalanıyordu. Bunların baş failleri de yeniçerilerdi. Yeniçerilerin Padişah'ı katletmeleri bununla da yetinmeyip onun cesedine bile saygısızlık yapmaları Evliya'nın onların canavarlıklarını okuyucusuna hissettirmek için vurguladığı şeylerdi. IV. Murat'ın tahta çıkışıyla güven yeniden temin edilmiş olsa da Evliya eşkıyaların sadece saklandıklarını, uykuya daldıklarını söyler. Dolayısıyla Evliya'nın resmettiği Abaza bir yanıyla Padişah'ı öldürecek kadar pervasızlaşan, sarayı ve paşaları tehdit ederek her istediklerini yaptıracak kadar zorbalaşan yeniçerilerin hakkından gelen kişidir. Bu imaj aynı zamanda toplum nezdinde

³⁸⁹ Evliya, c.1, s.107.

yeniçerilere haddini bildiren adam olarak simgeleşmiş Abaza algısı ile de uyumludur. Hatta Evliya'nın Abaza'ya dair anlattığı iki hikaye ile bu efsaneye kendisi de katkı sağlamıştır.

Bir gün yeniçeriler IV. Murat'a kızıp divanda çorba içmemiş, Abaza da Padişah'tan izin isteyip *"Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım"* demiş. Yeniçeriler Abaza'yı divanda görünce *"Bre Abaza geliyor."* diyerek hepsi çorbalarını taslarıyla birlikte içmişler. Evliya bu kısa hikayesini *"Yeniçeriyânın tâ bu mertebe Abaza gözlerin korkutmuş idi."* sözleriyle bitirir. Bir başka hikayede ise yeniçerilerin Anadolu'ya çıktıklarında Abaza tarafından öldürülmekten korktukları için Revan seferine gitmek istemedikleri gibi Revan'ı fethetmek istiyorsa Padişahın Abaza ile birlikte gitmelerini söylediklerini ifade eder.³⁹⁰ Hrand Andreasyan da bu korkuya değinmiştir. Ona göre öldürülme korkusuyla Erzurum'dan kaçan yeniçerilerin bir kısmı dağlarda saklanmış bir kısmı da Kemah kalesine sığınmışlardı. Burada tanınmamak için kıyafetlerini değiştirip, Ermeni isimleri alarak İstanbul'a gitmişlerdi.³⁹¹

Abaza'nın yeniçeriler üzerinde yarattığı bu korkuya Evliya kimi yerlerde de tekraren değinir. Mesela sadrazamlığa tayin edilen İpşir Paşa'nın isyankar olduğuna dair şüphelerin oluştuğu sırada kalabalık bir ordu ile Üsküdar'a gelmesi yeniçeriler üzerinde endişe ve korkuya yol açmıştı. Özellikle Evliya'ya göre ortalığı karıştırmak isteyen Murat Paşa'nın tıpkı Abaza'nın Erzurum'da yeniçerileri kırdığı gibi İpşir Paşa'nın da Üsküdar'da yeniçerileri kıracağına dair yaydığı söylenti üzerine büyük bir karışıklık çıkmış ve Anadolu tarafındaki tüm yeniçeriler İstanbul'a kaçmıştı.³⁹²

Seyahatname'deki Abaza meselesinde bir diğer önemli husus da onun yeniden dirilme hikayesidir. Abaza IV. Murat döneminde idam edilmişti. Ancak on yıl sonra ölmediğine dair söylentiler çıktı. Söylentiye göre Revan seferi sırasında isyan eden yeniçerileri yatıştırmak için Abaza Paşa idam edilmiş gibi gösterilmiş ancak gerçekte IV. Murat tarafından kaçırılmıştı. Abaza'nın yerine başka biri öldürülmüş ve cesedi beyaz çarşafa sarılarak herkes Abaza'nın öldüğüne inandırılmıştı. Halbuki gerçek Abaza Sönbeği

³⁹⁰ Evliya, c.1, s.108.

³⁹¹ Andreasyan, a.g.m., s.135.

³⁹² *"Gördünüz mü yeniçeri askerine ne edecektir. Erzurûm'da Abaza Paşa yeniçeriye Kör Hazînedâr'a ve bu İpşir'e niçe kırdırdıysa şimdi sizi dahi kırk bin sekbân u sarıcasına ve elli bin atlısına kırdırıp Sultân İbrâhîm kanı havfın alsa gerek. Siz bir alay piyâde garîb yeniçerilersiz. Bu Üsküdar sahrâsında ne işlersiz."* Evliya, c.3, s.265.

adasına giden firkateyne koyulup Gelibolu'ya gönderilmişti. İstanbul'da halk ve asker arasında herkes Abaza'nın öldüğünü düşünürken yıllar sonra Abaza'nın hayatta olduğu bilgisi herkesi şaşkına çevirmişti. Diğer taraftan Abaza İstanbul'dan Sönbeki adasına oradan da Kuzey Afrika'daki Cezayir'e giderek yedi sene korsanlık yapmış sonunda kalyon sahibi kaptan olmuştu. IV. Murat'ın öldüğü gün Danimarkalıların eline düşüp yedi sene tutsak kalmış. Oradan Portekizlilere satılmış ve onlarla üç sene Hindistan seferlerine ve Çin'e gitmiş. Portekizlilerin gemisi Çin'de battıktan sonra Abaza Fağfur, Kalmah, Horasan, Belh ve Buhara'dan İsfahan'a oradan da Erzurum'a kadar gelmiş. Erzurum beylerbeyi Süleyman Paşa Abaza'nın ihtiyaçlarını karşılasa da gizlice İstanbul'a haber yollayarak yardım istemiştir. Bu sırada Abaza eski dostlarını ve yandaşlarını toplamaya başlamış ve eski gücüne tekrar kavuşmuştu. Gelişmeler üzerine Erzurum'a bir kapıcıbaşı gönderilmiş ve Abaza Paşa öldürülüp başı İstanbul'a getirilmiştir.³⁹³ Evliya 1647'de Abaza'nın Erzurum'a gelişi ve öldürülüşünü anlatırken bu hadiseyi bir söylenti olarak değil tanıdığı olduğu gerçek bir vaka gibi anlatır. Zira Abaza'nın öldürülüşüne şahit olmamışsa da 1647 yılında Defterdarzade Mehmet Paşa ile birlikte Erzurum'a gittiğinde Abaza'nın kanını yerde görmüştür.

Bu rivayete kroniklerde de rastlanır. Katip Çelebi de 1634'de İstanbul'da idam edilen Abaza'nın 1647 yılında Erzurum'da görüldüğüne dair dedikoduların çıktığını anlatır. İstanbul'dan gönderilen bir adam, bahsedilen adamın kellesini getirmiş ancak kellenin gerçekten Abaza'ya ait olup olmadığına karar verilememiştir.³⁹⁴ Abaza destekçisi Ermeni rahip ise bu dedikodunun kesinlikle doğru olmadığını söyler.³⁹⁵ İsyanı Katip Çelebi'den nakleden Naima Abaza'nın hileyle idamdan kurtulup Yemen ve Cezayir'e kaçtığı oradan da Erzurum'a geldiği hakkında haberlerin İstanbul'da yayıldığı bilgisine yer verir ve daha sonra gerçeği anlatır. Söylentiler üzerine incelemeler yapıldığında Erzurum'da Abaza'ya çok benzeyen bir şahsın, devlette makam elde etme ümidiyle ortaya çıktığı ve Abaza gibi davrandığı anlaşılmıştır.³⁹⁶

II. Osman'ın öldürüldüğü, Bağdat'ın elden çıktığı, Safevilerle savaşın sürdüğü ve İstanbul'da büyük bir krizin yaşandığı dönemde vuku bulan Abaza isyanının devlet

³⁹³ Evliya, c.1, s.109.

³⁹⁴ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.991.

³⁹⁵ Andrasyan, a.g.m., s.142.

³⁹⁶ Naima, c.4, s.1097-1098.

üzerindeki tahripkar etkisine rağmen Evliya Çelebi Abaza hakkında olumsuz bir fikir beyan etmemiştir. Buna karşılık Yanova seferine katılmayı reddederek Osmanlı güçlerini zayıflatan ve Macaristan’da alınması mümkün olan kalelerin alınamamasına sebep olan Celali Kara Hasan’la ilgili suçlayıcı ifadeleri rahatlıkla kullanmıştır. Kara Hasan’a karşı yapılan sert müdahaleleri yerinde bulurken Abaza Paşa için aynı şekilde düşünmez. Abaza Mehmet Paşa ile ilgili yer verdiği tek olumsuz ifade, kendisine mensup olup da ölmüş askerlerin cehennemde karar kıldıklarını söylemesidir. Böyle bir hüküm verirken açıkça söylemese de Abaza’ya tabi sekban ve sarıcaları gibi Anadolu’da köyleri yakıp yıkmaları, raiyyetin namuslarına dokunmaları ve yoldan çıkmaları hasebiyle yeniçerilere benzetmektedir.³⁹⁷

3.2. Şuşik Kalesi Beyi Mustafa

Evliya Çelebi İstanbul’dan ayrılmak ve seyahat edebilmek için akrabası beylerbeyliğine atanan Defterdarzade Mehmet Paşa ile birlikte Erzurum’a gitmişti. Defterdarzade’nin Erzurum’a geldiği yıl emri altındaki beylerden biri Safevilerle yapılan sulhu bozacak bazı eylemlerde bulundu. Şuşik kalesi³⁹⁸ beyi Mustafa, Safevilere ait Revan kalesinin köylerine saldırdı. Revan Hanı Genç Ali Han Erzurum beylerbeyi Defterdar Mehmet Paşa’ya elçi göndererek Şuşik beyinin sulha aykırı eylemler yaptığı gerekçesiyle şikayet etti.³⁹⁹ Evliya’nın Aras nehrinin güneyinde dağlar içinde olduğunu söylediği Şuşik kalesi bugün Ağrı’da Hamur ilçesine otuz dört kilometre güneybatısında bulunan Karlıca köyü yakınlarındadır.⁴⁰⁰ Osmanlı ve Safeviler on beş yıl süren savaşın sonunda 1639’da barış yapmışlardı. Kasr-ı Şirin ismiyle bilinen antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin sınırlarını taciz etmeyecek ve sınır boyundaki bazı kaleleri yıkacaklardı. Bazen barışın bozulmasına neden olabilecek sınır tacizleri yaşanıyordu. Böyle durumlar genelde merkeze yansıtılmadan yerel idareciler tarafından çözülüyordu.⁴⁰¹ Ancak Mustafa Bey’in Safevilere ait köyleri yağmalaması bu sefer iki devlet arasında gerginliğe sebep olmuştu.

³⁹⁷ Evliya, c.2, s. 34.

³⁹⁸ Evliya’nın Aras nehrinin güneyinde dağlar içinde olduğunu söylediği Şuşik kalesi bugün Ağrı’da Hamur ilçesine otuz dört kilometre güneybatısında bulunan Karlıca köyü yakınlarındadır. Özer Küpeli, “Evliya Çelebi’nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2(Kış 2011), s.71.

³⁹⁹ Evliya, c.2, s.111. Evliya burada 1640 tarihini vermiş olsa da hatalı bir tarihtir. Özer Küpeli 1646 Ağustos olarak düzeltmiştir. Küpeli, a.g.m., s.71.

⁴⁰⁰ Küpeli, a.g.m., s.71.

⁴⁰¹ Küpeli, a.g.m. s.71.

Safeviler kendilerine yapılan bu saldırıyı fırsat bilerek Kasr-ı Şirin antlaşmasına göre yıkılması kararlaştırılan Makü kalesine asker yerleştirdiler. Mehmet Paşa olayları yatıştırmak için Şuşik kalesine sefer düzenlemeye karar verdi ve kısa sürede kalabalık bir ordu toplayarak Şuşik kalesini kuşattı. Kale ele geçirilse de Mustafa Bey'in Safevilerin asker yerleştirdiği Meku kalesine kaçtığı anlaşıldı. Bunun üzerine ordu Makü kalesine hareket ederek kaleyi kuşattı. Makü kalesi hakimî Osmanlı ordusunu dostane bir şekilde karşıladı. Onlar için kale önünde bir ziyafet verdi. Mustafa Bey'i de öldürülmeyeceği şartıyla teslim etti. Mustafa Bey idam edilmedi ancak kalesi elinden alındı.⁴⁰²

Mustafa Bey'in isyanı diğer asi paşaların isyanından farklı şekilde vuku bulmuştu. O başına asker toplayıp isyan etmemiş, düşman devletin köylerini yağmalamıştı. Bu da sınır bölgesi için sıradan bir durumdu. Ancak yine de isyancı sayılmıştı. Cezalandırılmasının nedeni emirlere karşı gelmesiydi. Bir diğer önemli husus da sıradan bir kale beyinin itaat altına alınması için 76.000 asker toplanmasıdır.⁴⁰³ Evliya bu bilgiyi vermiş olsa da bu abartılı bir sayıdır.⁴⁰⁴ Eğer Evliya'nın söylediği gibi kalabalık bir ordu toplanmışsa bunun sebebi kaleyi geri almak olduğu kadar Safevilere gözdağı da vermektir. Bu Evliya'nın sefer sırasında orduda bulunan Safevi elçilerinin ordu karşısındaki şaşkınlıklarına dair gözlemlerinden de anlaşılıyor. Evliya'ya göre Safevi elçileri kalabalık orduyu gördüklerinde Revan'a sefer düzenleneceğinden endişe duymuşlardı.⁴⁰⁵ Evliya Çelebi de aslında isyanla çok ilgilenmemiş, ordunun büyüklüğü, askerinin yüceliği hakkında bilgi vermeyi tercih etmişti. O isyan olaylarının merkezine Mustafa Bey'i değil güçlü ve muzaffer Osmanlı ordusunu almıştı.

Anlaşılan Osmanlılar ve Safeviler 1639'da barış yapmış olsalar da temkinli davranıyorlardı. Sultan İbrahim Defterdarzade Mehmet Paşa'ya Erzurum beylerbeyliğini ilk verdiğinde "Kızılbaşların isyanı durumunda tam yetki" vermişti.⁴⁰⁶ Evliya'nın belirttiğine göre Mehmet Paşa da Şuşik kalesine giderken Hasan-abad kalesine önden haber gönderip ordu geldiğinde kalenin tüm askerinin silahlarla süslenerek dışarı

⁴⁰² Evliya, c.2, s.111.

⁴⁰³ Evliya, c.2, s.111.

⁴⁰⁴ Evliya'nın sehven ordu sayısını yüksek vermesinin nedeni hamisi Defterdarzade Mehmet Paşa'yı ya da Osmanlı gücünü göstermek olabilir.

⁴⁰⁵ Evliya, c.2, s.111.

⁴⁰⁶ "Lala bu hatt-ı şerîfime amel eyleyüp kızılbaş-ı bed-ma'âşın ısyân [u] tuğyânı olursa tuğrâ-yı garrâkeş-i düstûr-ı mükerrerimisin. Tâ Revân altına varınca cümle Anadolu eyâletlerinin asker-i İslâm'ı senin fermân-berindir." Evliya, c.2, s.87.

çıkmasını ve gülbang-ı Muhammedî getirip bir yaylım tüfek ve top atılmasını emretmişti. Paşa'nın emriyle Hasan-abad kalesinde gürültülü ve büyük bir karşılama yapıldı.⁴⁰⁷ Mehmet Paşa'nın orduyu gösterişli ve mutantan gösterme çabası muhtemelen anlaşmayı bozacaklarından şüphe duyulan Safevi tarafının elçilerini korkutmak içindi.

3.3. Defterdarzade Mehmet Paşa

Evliya Çelebi'nin hamisi ve akrabası olan Defterdarzade Mehmet Paşa 1646 yılında Erzurum beylerbeyliğine getirilmiş Evliya da onunla birlikte Erzurum'a gitmişti.⁴⁰⁸ Ancak 1648 yılında Defterdarzade'nin hamisi sadrazam Salih Paşa öldürüldü. Yeni sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa Defterdarzade'yi taciz etmeye başladı. Evliya'nın aktardığı bilgilere göre yeni sadrazam seleftinin yakın adamlarını ortadan kaldırmaya başlamıştı. Defterdarzade'nin İstanbul'daki yakınları da başına asker toplamasını ve tedbirli davranmasını söylediler. Böylece Defterdarzade isyan etmek zorunda kaldı. Evliya Çelebi bu isyan sırasında Paşa'nın yanında yer almış ve olayları seyahatnamesinde anlatmıştır. Erzurum gibi oldukça önemli bir vilayetin beylerbeyi olan Defterdarzade isyanının yalnızca Evliya Çelebi tarafından anlatılmış olması dikkat çekmektedir. Bu konuda başka bir hiçbir tarih kaynağında ve arşiv belgelerinde bilgi yoktur. Dolayısıyla isyanın kitaba kurgusal olarak yerleştirilmiş olma ihtimali güçlüdür. Diğer taraftan herhangi bir büyük çatışmaya yol açmamış olması sebebiyle gerçekten de böyle bir isyan veya huzursuzluğun yaşandığı ancak yazılı kaynaklara geçmediği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekiyor. Bu sebeple söz konusu gelişmeler Evliya'nın verdiği bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Evliya Çelebi Defterdarzade isyanını çok katmanlı ve karışık bir şekilde anlatmıştır. Ona göre Defterdarzade'nin isyanı Varvar Ali Paşa'nın isyanı ile aynı döneme tekabül etmektedir hatta Defterdarzade isyan ederek Ali Paşa'ya katılmıştır. İki paşanın isyanına aynı anda yer vermesi ve gelişmeleri anlatırken sık sık hikayeden koparak farklı konulara

⁴⁰⁷ Evliya, c.2, s.112.

⁴⁰⁸ Defterdarzade Mehmet Paşa Boşnak asıllıdır. Evliya ile anneleri hala kızlarıdır. IV. Murat zamanında defterdarlık yapmış Defterdar Mustafa Paşa'nın oğludur. Evliya, c.2, s.189-190; Kapıcı-başılık ve bölük ağalığı yapmıştır. Naima, c.6, s.1714; İsyanından sonra affedilmiş ve Gürcü Nebi isyanının bastırılmasında rol oynamıştır; Evliya, c.3, s.49; Daha sonra Şam valiliğine getirilmiş ancak İpsir Paşa'nın sadrazamlığı sırasında azledilmiştir. Ardından Mora mutasarrıflığı yapmış, daha sonra defterdar olmuştur. Ancak Siyavüş Paşa'nın iftirasıyla 1956'da katledilmiştir. Naima Defterdarzade'nin ilim sahibi, ağırbaşlı ve güzel huylu bir çelebi olduğunu söyler. Ancak isyanı ile ilgili bir bilgi yoktur. Naima, c.6, s.1714.

temas etmiş olması Defterdarzade isyanını takip etmeyi bir hayli güçleştirmiştir. Keza Evliya bir taraftan isyan safahatından bahsederken diğer taraftan da devlet erkanının kişisel çıkarları doğrultusundaki stratejilere ve ümera arasındaki rekabete ve çatışmaya değinir. Bu yönüyle devlet adamlarını, niyet, tavır ve devlet ve toplum nizamını bozan hareketlerini eleştirir.

Evliya Çelebi'nin Defterdarzade Mehmet Paşa isyanı anlatısının merkezinde hamisi vardır. Evliya her fırsatta onun isyana mecbur bırakıldığını, aslında suçsuz olduğunu söyler. Aslında anlatı Defterdarzade'nin suçsuzluğunu kanıtlama üzerine kurgulanmıştır. Evliya isyan sırasında hamisiyle ile aynı duyguları paylaşıyordu. Bu durum anlatısına da yansımıştı. Defterdarzade'nin iç bunalımları, sekbanlarının halka yaptığı zorbalıklardan dolayı duyduğu utanç ve Hazerpare Ahmet Paşa'ya olan öfkesi Evliya'nın metninde açık bir şekilde yer bulur. Öyle ki metin isyancı bir paşanın gözünden yazılmış gibidir.

Evliya'ya göre Defterdarzade'nin isyan etmesinin sebebi yeni sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa'nın selefi Salih Paşa'nın yakın adamlarını ortadan kaldırmak için başlattığı girişimdi. Birçok kaynak sadrazam Salih Paşa'nın Sultan İbrahim'in kişisel bir isteğini yerine getirmediği için öldürüldüğünü aktarır. Diğer kaynaklardan farklı olarak yalnızca Vecihi, Hazerpare Ahmet Paşa'nın hilesiyle idam edildiğini söyler.⁴⁰⁹ Katip Çelebi Salih Paşa'nın ölümünde parmağı olduğunu söylemese de Ahmet Paşa'nın "*i'mâl-ı lutf-ı hiyel*" edip sadrazamlık mührünü elde ettiğini söyler.⁴¹⁰ Evliya'ya göre Ahmet Paşa rakibini öldürttükten sonra sadrazam olmuş sonra da selefinin yakın adamlarını ortadan kaldırmaya başlamıştı. Bu minvalde Salih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa Bağdat'a giderken alıkoyulmuş, diğer kardeşi Zülfikar Ağa'nın ise İstanbul'daki mallarına el konulmuştu. Hazinedarı İbrahim Paşa ve kethüdası ise katledilmişti. Yeni sadrazam Erzurum'daki Salih Paşa'nın ekibinden olan Defterdar Mehmet Paşa'ya da kışkırtıcı mektuplar yollamıştı. Diğer taraftan da Valide Kösem Sultan'ın başını çektiği bir başka grup Mehmet Paşa'ya mektup göndererek asker toplamasını ve Sivas'ta isyan eden Varvar Ali Paşa'ya katılmasını söylüyordu.⁴¹¹ Evliya'ya göre Valide Kösem Sultan başta Cinci Hoca olmak üzere kendisine muhalefet edenleri ortadan kaldırmak için kalabalık

⁴⁰⁹ Feridun Emecen, "Salih Paşa", *DİA*, EK-2, İstanbul:2016, s.466.

⁴¹⁰ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1015.

⁴¹¹ Evliya, c.2, s.192

bir orduyu İstanbul'a getirtmek istiyordu. Bu sebeple de Paşa'ya Varvar'a katılmasını söylemişti.

Osmanlı payitahtındaki sadaret değişimi ve yankılarını gözden geçiren Defterzade Mehmet Paşa nasıl bir yol izleyeceğini belirlemek için güvendiği adamları toplayarak istişare etti. Adamlarından destek alan Paşa Erzurum kalesine kapanarak isyancı olmaya karar verdi. Amacı yeniçerileri iç kaleden çıkartarak Erzurum kalesine kapanmaktı. Gece iç kaleye sızmaya çalışırken fark edildiler. Yeniçeriler hemen tüm topları saraya çevirdiler, dış varoшта olan askerleri de iç hisara aldılar ve kale kapılarını kapattılar. Kaleden saraya top atışı başladığında Paşa araya birilerini sokarak yeniçerilere rüşvet verdi ve sükûneti sağladı.⁴¹² Erzurum kalesi sağlamlığıyla ünlü bir kaleydi.⁴¹³ Evliya daha Erzurum'a ilk geldiğinde kaleyi tanıtırken onu sağlamlığıyla övmüştü. Abaza Paşa bu kale sayesinde yıllarca ele geçirilememişti. Evliya'nın belirttiğine göre Abaza'nın isyanı gibi bir olayın tekrar etmemesi için kaleye daha çok muhafız ve mühimmat tedarik etmişlerdi.⁴¹⁴ Bu sebeple Paşa yeniçerileri defedip Abaza gibi kaleyi ele geçirip kapanamamıştı. Bu olaydan on gün sonra şehrin Gürcü Koca Mehmet Paşa'ya verildiği haberi geldi. Paşa da on günlük bir hazırlıktan sonra şehirden ayrıldı.⁴¹⁵

Gözden düşen, asi muamelesi gören ve mansıbı elinden alınan Defterzade, ocak ayında Erzurum'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Defterdarzade'nin sekbanları Osmanlı kuvvetleriyle sıcak çatışmaya girmese de kış şartları yüzünden büyük zorluklar yaşadılar. Evliya Çelebi bu yolculukta çektikleri sıkıntıyı “*çekdiğimiz âlâm-ı şedâ'idleri beyân eder*” başlığı ile anlatır. Şehirden ayrıldıktan kısa bir süre sonra Paşa'ya Kars eyaletinin verildiği haberi geldi. Paşa ise Kars'a gitmeyerek İstanbul'a yöneldi.⁴¹⁶ Katip Çelebi Ahmet Paşa'nın Salih Paşa'ya olan kını sebebiyle Defterdar Mehmet Paşa'nın bir açığını bulduğunda Kars'a gönderdiğini ve vardığında alıkoyulması için hüküm gönderdiğini aktarır. Bununla beraber Katip Çelebi'nin belirttiğine göre Mehmet Paşa Kars'a gitmeyerek vezirin hilelerini def etmiş oldu.⁴¹⁷

⁴¹² Evliya, c.2, s.192.

⁴¹³ Darkot, a.g.m, s.340.

⁴¹⁴ Evliya, c.2, s.103.

⁴¹⁵ Evliya, c.2, s.193.

⁴¹⁶ Evliya, c.2, s.193.

⁴¹⁷ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1031-1032.

Defterdarzade Mehmet Paşa Erzincan'da iken Varvar Ali Paşa'dan mektup gelir. Sivas beylerbeyi Ali Paşa'nın da aynı dönemde merkezle arası açılmış ve isyancı olmuştur. Boşnak asıllı Varvar Ali Paşa III. Mehmet döneminde devşirilerek Galata sarayına getirilmişti. Sultan Mustafa ve Sultan Osman'ın da sevgisini kazanarak onların yakınında yer almıştı. Hayatı boyunca birçok şehirde valilik yapmış ancak görev süreleri kısa sürmüştü.⁴¹⁸ Sivas beylerbeyi olduğu sırada isyan etmişti. Evliya'ya göre 1647'de Ramazan ayında Padişah kendisinden otuz bin kuruş bayram harçlığı istemiş ancak Paşa eyaletinin gelirlerini hesaplatarak böyle bir ödemenin yapılmasının mümkün olmadığını görmüştü. Bunun üzerine parayı ödemeyi reddetmiş ve gelen ulaşı kovarak merkezle ters düşmüştü.⁴¹⁹ Bu hadisenin öncesinde de Varvar'ın merkezle arasının pekiyi olmadığı görülüyor. Çünkü kısa zaman önce Sultan İbrahim haremine almak üzere Varvar'dan, İpşir Paşa'nın Sivas'ta bulunan eşini İstanbul'a göndermesini emretmiş o da “*elin menkûhasını niçe gayra teslîm idelim*” diyerek emre uymamıştı.⁴²⁰ Katip Çelebi de Padişah'ın İpşir Paşa'nın eşini haremine katmak istediğini ancak Varvar'ın bunu kabul etmediğini söyler.⁴²¹

Evliya'nın aktardığına göre Varvar Ali Paşa Defterdarzade'ye gönderdiği mektupta Kösem Sultan'ın kendisini İstanbul'a davet ettiğini yazmıştı. O da bu davete uyarak Üsküdar'a gideceğini ve başta sadrazam olmak üzere birçok ismin başını isteyeceğini söylüyordu.⁴²² Katip Çelebi de sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa'nın düşmanlarının Varvar Ali Paşa'yı kışkırtarak İstanbul'a davet ettiklerini belirtir.⁴²³ Ancak Evliya Katip Çelebi'nin üstü kapalı olarak ima ettiği şeyi açık açık yazar ve paşayı isyana teşvik edenlerin isimlerini sıralar. Buna göre Valide Kösem Sultan'ın başını çektiği bir grup vezir ve ocak ağaları açık bir şekilde Varvar Ali Paşa'yı kalabalık bir orduyla İstanbul'a davet ediyorlardı. Ayrıca Kösem Sultan Defterdarzade'ye gönderdiği mektubunda Varvar'a katılarak İstanbul'a gelmesini istiyordu. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Kösem Sultan, Hazerpare Ahmet Paşa'nın yanı sıra Cinci Hüseyin Efendi, Şeyhülislam

⁴¹⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, “Varvarî Ali Paşa”, *TDED*, C.II/3-4, İstanbul:1948, s.165-170. Haluk Gökalt, “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî” *İlmi Araştırmalar*, S.22, 2006, s.111-134.

⁴¹⁹ Evliya, c.2, s.194.

⁴²⁰ Evliya, c.2, s.198.

⁴²¹ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1016.

⁴²² Evliya, c.2, s.198.

⁴²³ Katip Çelebi, s.1034.

Karaçelebizade gibi isimleri ortadan kaldırmak için hali hazırda isyan halinde olan Varvar Ali Paşa'yı kullanmak istiyordu.⁴²⁴ Vecihi'ye göre yakın dönemde Kösem Sultan Padişah'ı tahtan indirmek için Şeyhülislam Karaçelebizade Abdürrahim Efendi ve sadrazam Salih Paşa ile görüşmüştü. Hatta bunu öğrenen Sultan sadrazamı öldürtmüştü.⁴²⁵ Bu gelişmelerden kısa süre sonra Sultan İbrahim ve Valide Sultan'ın arası açılmıştı. 1648 yılının Nisan ayında Valide Sultan ile Padişah'ın gözdelelerinden Şekerpâre Hatun arasında bir tartışma çıkmış, Valide Sultan rüşvet alan Şekerpâre Hatun'u kırbaçlatmıştı.⁴²⁶ Bundan kısa bir süre sonra 1648'in yaz aylarında valide saraydan sürgün edilmişti.⁴²⁷ Vecihi de bu bilgiyi tasdikler. Valide'nin bir süredir Topkapı'daki bahçelerinde kaldığını oradan da İskender Çelebi bahçesine sürüldüğünü kaydeder.⁴²⁸ Anlaşılan Valide Sultan taşradaki isyana meyilli paşaları kullanarak eski gücüne tekrar kavuşmayı amaçlıyordu. İlerleyen zamanlarda da bu güç savaşının galibi Valide Sultan oldu ve oğlunu tahtan indirmeye yönelik çalışmaları sonuç verdi. Sultan İbrahim isyan ile tahttan indirilip yerine IV. Mehmet geçirildi.

Varvar Defterdarzade'ye mektupta başta İpşir Paşa olmak üzere birçok Paşa ve vezirin kendisine katıldığını ve birlikte İstanbul'a yürüdüklerini söylüyordu. Defterdarzade Mehmet Paşa'yı da de kendilerine katılması için davet ediyordu. Mehmet Paşa bunu kabul edip Erzincan'dan Varvar'ın peşine düştü.⁴²⁹ İsyancı Varvar Ali Paşa ile de mesafesini koruyor, yalnızca mektuplaşmakla yetiniyordu. İsyanı sırasında Osmanlı kuvvetleriyle sıcak bir çatışmaya girmede. Yalnızca iki defa kaleye kapanmaya teşebbüs etmiş ancak bunda da başarılı olamamıştı. İlk denemesi Erzurum kalesiydi. İkincisi de Ankara kalesiydi. Paşa kaleyi ele geçirmeye çalışmış ama ani baskınla kılık değiştirerek kaçmak zorunda kalmıştı.⁴³⁰

Defterdarzade'ye merkezden ulaklar gönderiliyor, ordusunu dağıtıp İstanbul'a gelmesi isteniyordu. Evliya'ya göre bu bir hileydi ve Hazerpare Ahmet Paşa Defterdarzade'yi hileyle İstanbul'a getirterek etkisizleştirmeye çalışıyordu. Ulaklar bazen yeni bir mansıp

⁴²⁴ Evliya, c.2, s.198.

⁴²⁵ Ziya Akkaya, *Vecihi Devri ve Eseri*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, 1957, s.73-74.

⁴²⁶ Naima, c.4, s.1137.

⁴²⁷ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:1996, s.327.

⁴²⁸ Vecihi, s.80.

⁴²⁹ Evliya, c.2, s.198.

⁴³⁰ Evliya, c.2, s.228-229.

haberi getiriyor bazen de müjdeyi bahane ederek Paşa'yı öldürmeye çalışıyorlardı. Paşa Çorum'da iken, Diyarbakır eyaletinin kendisine verildiği haberini getiren ulaklar bir fırsatını bulup Paşa'yı öldürmeye çalışmışlardı. Kapı halkı Paşa'yı son anda kurtarabilmişti. Ulaklar affedildikten sonra kadiya giderek ellerindeki emirleri gösterip Paşa'yı öldürmek istediler. Ancak Çorum halkı şehir içinde böyle bir kargaşa çıkarmak istemedikleri için kabul etmediler.⁴³¹ Ankara kalesinde de kapıcı başı kırk kapıcıyla kale kapılarını kapattırmış ve Paşa'yı ele geçirmek için halkı da yanına almıştı. Ama Defterdarzade bunun haberini önceden almış, kılık değiştirerek kaçmayı başarmıştı. Evliya Çelebi bu olayı daha mistik bir şekilde anlatmayı tercih etmiştir. Hikayeye göre Evliya Ankara'ya geldikleri ilk gün Hacı Bayram-ı Velî türbesini ziyaret etmiş ve bir hatim bağışlamıştı. O gece rüyasında Hacı Bayram-ı Velî'nin hocası Er Dede Sultan'ı gördü. Hayli ilginç ve maceralı rüyasının sonunda Er Sultan, Evliya'ya kendi himayesinde olan Ankara'dan gitmelerini söyledi. Evliya rüyasını anlattıktan sonra Paşa *"Bize kal 'a-i Engürü'ye kapanup celâli olmak şimden gerü harâmdır"* deyip Ankara'dan çıkmaya karar verdi. Evliya'nın söylediğine göre Paşa'nın Ankara'ya kapanıp asi olma fikri varmış ama kendisi de Er Sultan'ı rüyasında görmüş ve bundan vazgeçmişti. Ertesi gün şehrin içinde bir kargaşa çıkmış, halk panik halinde koşuşturur iken Paşa'nın öldürülmesi için fermanla gelen kapıcıbaşı Mustafa Ağa kale kapılarını kapattırmıştı. Paşa ise olacıklardan habersiz gece kötü bir rüya gördüğü için alışkanlığı olduğu üzere kıyafet değiştirerek Hüseyin Gazi'nin türbesine gitmiş, Mustafa Ağa ve kapıcıların geldiğini görünce de şehre geri dönmemişti.⁴³² Ankara'dan ayrıldıktan sonra bir kez daha ulaklar gelerek kendisine Kars'ın verildiğini ve Kızılbaş üzerine gönderildiğini söylediler de Paşa bunun da bir hile olduğunu düşünmüş ve gelen hükme riayet etmemiştir.⁴³³

Evliya'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla devlet idarecileri asi bir paşayla iletişim koparmıyorlardı. İsyan halinde olan Defterdarzade Mehmet Paşa ve Varvar Ali Paşa ile merkez arasında mektup trafiği yaşanıyordu. Devlet idarecileri asi paşaları tekrar Osmanlıya tabii kılmak istiyorlar ya da hileyle öldürmek amacıyla böyle hareket ediyorlardı. Bazen de iki asi paşayı birbirleriyle savaşa teşvik ediyorlardı. Defterdarzade'ye gelen mektupta Varvar'ı öldürmesi karşılığında Mısır eyaleti teklif

⁴³¹ Evliya, c.2, s.213.

⁴³² Evliya, c.2, s.228-229.

⁴³³ Evliya, c.2, s.230.

ediliyordu. Eğer öldürmezse İstanbul'daki ailesi öldürülecekti ve malına el koyulacaktı. Diğer taraftan Varvar'a da Defterdarzade'yi öldürmesi karşılığında Mısır, İpşir Paşa'ya da Varvar'ı öldürmesi karşılığında Şam vaat ediliyordu.⁴³⁴ Defterdarzade Varvar'ı yakalamayı başta kabul etmişti. Ancak Varvar'a da aynı mektupların gönderildiğini öğrendiğinde bundan vazgeçti. Evliya'yı Varvar Paşa'ya ulak olarak gönderdi ve gafil olmamasını öğütledi. Ancak Evliya onun yanındayken Varvar, İpşir Paşa'nın hilesiyle öldürüldü. İpşir kalabalık ordusuyla Varvar'a katılmak için gelmiş gibi gösterip saldırmış ve Varvar'ı ele geçirmişti. Bu hadiselerden sonra Evliya, Defterdarzade'nin yanına döndü. Olayları dinleyen Paşa, İpşir'i yakalayıp öldürmeye karar verdi. Üç gün peşinden gittikten sonra birden olayların seyri değişti. Defterdarzade İpşir'i öldürmeye niyetlenmişken bu sefer İpşir yanlısı gibi davranmaya başlamıştı. Bu yüzden Varvar'ın arkada kalan sekbanlarını öldürmeye başladı. İpşir'in Varvar'ın divan efendisi Halil Efendi'nin peşinde olduğunu öğrendiğinde Halil Efendi'yi yakalıp öldürerek İpşir'in işini kolaylaştırdı. Evliya Defterzade'nin neden İpşir yanlısı gibi davrandığı hakkında bilgi vermez ve yorumda bulunmaz. Ancak anlaşılan Defterdarzade Mehmet Paşa merkezle arasını düzeltmeye çalışıyordu. Evliya'nın Defterdarzade'nin isyanıyla ilgili bizzat şahit olduğu olaylar burada kesilir. Çünkü İstanbul'dan ulaklar gelerek Evliya'nın babasının vefat haberini vermişlerdir. Kendisi de mirasını almak için Paşa'dan izin alıp yola çıkmış ve böylelikle Defterzade Mehmet Paşa ile yolları burada ayrılmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Evliya isyanın bundan sonraki kısmına tanıklık edememiştir. Buna rağmen Seyahatname'nin ileriki ciltlerinde bilvesile ayrıntılı olmasa da isyanın sonunu anlatmıştır.

Yaşanan olaylar Defterdar Mehmet Paşa'nın lehine gelişti. 1648'de İstanbul'da yeniçeriler Sultan İbrahim'i tahtan indirmek için ayaklandılar. Ayaklanma sırasında Defterdarzade Paşa'nın isyanına sebep olan, en büyük düşmanı Hazerpare Ahmet Paşa da öldürüldü. Taht değişikliğini ve sadrazamın ölüm haberini alan Paşa hemen İstanbul'a döndü. Yeni sadrazam Mevlevi Mehmet Paşa ile görüşüp yeni bir mansıp istedi. Sadrazam kendisine Kars verildiğini ve oraya gitmesini söyledi. Ancak Paşa Kars'ın gelirinin düşük olduğunu öne sürerek gitmek istemiyordu. Veziriazam kabul etmeyince aralarında ufak bir arbede yaşandı. Sadrazam ordusunu dağıtması şartıyla Malatya

⁴³⁴ Evliya, c.2, s.231.

sancağını arpalık olarak verdi. Paşa bundan da memnun olmadı ve Malatya'nın haracını, avârızını ve muhassallığını da istedi. Vezir kabul etti ve böylece Defterdarzade Paşa'nın celalilik macerası da bitmiş oldu. Evliya hamisi Defterdarzade ile birlikte Malatya'ya gitmedi. O hacca gitme bahanesiyle Murtaza Paşa ile Şam'a yola çıktı. Defterdarzade ise yeni görev yerine gitti. Sonraki yıl 1649'da İstanbul'da Gürcü Nebi isyanının bastırılması sırasında önemli rol oynadı. Ardından Bosna'da da serdar oldu.⁴³⁵ Ancak yaşanan gelişmeler neticesinde 1656 yılında Siyavüş Paşa'yı öldürmesi bahane edilerek öldürüldü.⁴³⁶

Evliya Çelebi, Defterzade Mehmet Paşa isyanı ve gelişmelerle ilgili safahatı anlattığı gibi asi bir paşa ve kapı halkının başından geçenleri de bizzat kendi tanıklığına dayanarak oldukça canlı bir şekilde resmetmiştir. Evliya'nın isyan süreciyle ilgili öne çıkardığı asıl konu, kış şartlarının yol açtığı zorluklardır. İsyanı sırasında önemli bir sıcak çatışmaya girmemesine rağmen çok sayıda askeri ölmüş ve mal kaybolmuştu. Onun askerlerini öldüren savaş değil zorlu kış şartlarıydı. Defterdarzade 14 Ocak 1648'de Erzurum'dan yola çıktığında kış tam anlamıyla etkisini gösteriyordu. Evliya'nın belirttiğine göre Paşa'nın kendisi de zorlu hava şartlarında “kışta kıyamette” mecburen asi olduğunu söylüyordu. Yol boyunca soğuk tüm şiddetiyle hissedildi. Sürekli kar yağıyor, tipi ve boran yol almayı güçleştiriyordu. Fırtınalı günlerde kaybolanlar oluyordu. Hatta fırtınalı soğuk bir günde hem Paşa'nın oğlu Mustafa hem de Evliya kaybolmuştu. Sekbanlar soğuktan kurtulmak için köylerde evlere izinsiz girerek köylüleri evlerinden dışarı atıyorlardı. Çorum'daki Türkmen köylerinden Karakeçeli köyünde soğuktan donmuş sekbanlar ısınmak için buldukları evlere zorla girdiler. Ev sahiplerini çocuklarıyla birlikte dışarı atıp soğukta karın üstünde bıraktılar. Evliya reayaya yaptıkları zulüm sebebiyle sekbanları İslam kültüründe zalimliğiyle ün salmış Mekke'yi kuşatan Emevi valisi Haccac bin Yusuf'a⁴³⁷ benzetmişti. “*Merzifon'dan berü Gümüş'de ve Dankazâ'da olan fezâhat [u] zulümleri Yûsuf-ı Haccâc etmemişdir*”⁴³⁸ Bu köyde yaşanan olaylar Evliya Çelebi'yi çok etkilemiş ve Seyahatname'sinde birkaç yerde daha değinmişti. Hatta daha sonra başlarına gelen felaketlerin sebebini köydeki masum insanlara yapılanlar eziyet

⁴³⁵ Mürvet Arslan, *Sipahizâde Ahmed'in Gazâvar-nâme-i Girit ve Zadre İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.23.

⁴³⁶ Evliya Çelebi, c.5, s.29.

⁴³⁷ İrfan Aycan, “Haccac b. Yusuf es-Sekafi”, *DİA*, c.14, İstanbul:1996, s.427-428.

⁴³⁸ Evliya, c.2, s.214.

olduğunu söyleyecektir. Özellikle Çorum'da Kızılırmak nehrinden geçerken yaşadıkları büyük felaketin sebebini sekbanların köylerde insanlara yaptıkları işkenceler olduğunu söyler.

Defterdarzade'nin ordusu Ankara'ya giderken bugünkü Amasya Hamamözü yakınlarında Kızılırmak nehrinin kenarına geldi. Eşyalar ve ağırlıklar at üzerinde karşı kıyıya çıkarılıyordu. Nehirden Defterdarzade ve Evliya'nın da içinde olduğu ilk grup sorunsuz geçti. Ancak diğer ağaların ağırlıkları, yükleri ve hayvanları nehre girince hava birden değişti. Ortalık karardı şimşekler çakmaya başladı ve tipi oldu. Nehir deniz gibi dalgalanıp coştı ve koca buz parçaları nehrinden aşağı akmaya başladı. Nehrin içindeki yükler, hayvanlar ve insanlar yaprak gibi sürüklenmeye başladılar. Nehrin diğer tarafında olanlar, olaylardan bihaber nehre yükleri sokmaya devam ediyorlardı. Diğer taraftaki ağalar mehterhaneyi dövdürerek diğerlerine haber verdiler. Yakınlardaki kasabaların halkından yardım istediler. Askerin iyi durumda olanlarına ve çevreden gelenlere hediyeler dağıtılıp katar, deve ve seyishaneleri kurtarmalarını istediler. Para kazanma umuduyla bazı adamlar yaya ve atlı olarak nehir kenarından, bazıları da o soğuk havada nehre girip yüzerek malları kurtarmaya çalıştılar. Bazısı boğulup gitti, bazıları da malları kurtarmayı başardı. Nehrin bir tarafında soyunup nehre giren ve yükleri karşı tarafa çıkaran adamların kıyafetleri diğer tarafta kaldığı için donarak ölenler oldu. Evliya'nın belirttiğine göre nehrinden çok az eşya kurtulabildi. Hazinesini kaybeden birçok ağa fakir kaldı. Yüz altmış adam kayboldu. Sabahtan ikindi vaktine kadar eşyaları insanları ve hayvanları kurtarmaya çalıştılar. İkinci vakti nehir eski haline döndü ve karşı taraftaki ağalar kolaylıkla geçtiler.⁴³⁹

Defterdarzade'nin ordusu zorlu hava şartlarının yanında yiyecek sıkıntısı da çekiyordu. Köylüler sekbanların geldiğini duyup kaçıyorlar, bu sebeple yiyecek yemek bulunamıyordu. Kulak Hacı köyüne geldiklerinde soğuktan sığınacak bir yer bulmuşlardı ama köylülerin hepsi kaçmıştı. Evliya ortalıkta tavuk ve horoz dahi kalmadığını ve insanların açlıktan ölme sınırına geldiğini söyler. Köyden çıkıp Direklibel denilen yere geldiklerinde hava daha da soğudu. Evliya soğuk havayı anlatmak için bu soğuğa hayvanların, insanların, cinlerin ve şeytanların dayanamayacağını söyler. Paşa

⁴³⁹ Evliya, c.2, s.214.

Direklibel’den çıkabilmek için kılavuzlar getirtti. Ayaklarına paçile⁴⁴⁰ giyen kılavuzlar dağın diğer tarafına geçtiklerinde kara gömölüp kayboldular. Sekbanların bir kısmı korkup kaçtı. On yedi askerin soğuktan elleri donup kesildi, bazıları da kör oldu. Kötü hava şartları ve açlık sekbanların davranışlarını etkiliyordu. Yola devam etmekte direniyorlardı. Paşa bu gibi durumlarda sekbanlara ihtiyacı olduğu için onlarla anlaşma yoluna gidiyordu. Onlara vaatlerde bulunuyor ve bahşiş veriyordu. Ancak bazen bunlar da yetersiz kalıyor ve sekbanlar kaçıyor. Evliya kaçan sekbanlara çok sinirlenip “*sekba-nı Bânyân*”,⁴⁴¹ “*sarıca-i kalatabân*”⁴⁴² diyordu.

Evliya Çelebi Defterdarzade ile birlikte çıktığı isyan yolculuğunda sekbanlarla birlikte yaşamış adeta onlardan biri olmuştu. Evliya’nın “*Ben dahi ol askerdenim*” diyerek kendisiyle sekbanlar arasında aidiyet kurduğu görülüyor. O da aylardır onlarla birlikte dağlarda gezip “lokmacılık”⁴⁴³ yapıyordu. Hatta İstanbul’a döndüğünde Cinci Hoca ile görüşmesinde “levendane” selamı dikkat çekecek, kendisine dağ adamı yakıştırmaları yapılacaktı.⁴⁴⁴ Ancak Evliya’nın kendisinin de mensup olduğunu söylediği sekbanlara bakışı olumlu değildi. Onları köylülere zulüm eden, tembel askerler olarak görüyordu. Dinç ve çevik değillerdi. Başlarına gelen felaketlerin sebebi de sekbanların pervasız tavırlarıydı. Evliya’ya göre sekbanlar insanlara zulüm etmeye ve ateş başında dinlenmeye alıştıkları için zorluklara karşı dirençsizdiler.⁴⁴⁵ Sekbanlar en ufak zorlukta isyan çıkarıyor, gönülsüzce hareket ediyorlardı. Sekbanlar köylerde dizginlenemiyorlar keyiflerince hareket ediyorlardı. Ancak şehirler onların kısıtlandıkları yerlerdi. Ankara kalesinden paşanın tüm askerleri şehirden çıkartıldığında Evliya burada sekbanların şehirlere girmemekten gayet mutlu olacaklarına dikkat çekmişti. “*Paşalının dahi cân-ı azîzine minnet kim minâreli şehre girmeyeler.*”⁴⁴⁶

Evliya sekbanların özellikle köylerde yaptıklarından oldukça rahatsızdı. Masum insanların evlerine el koyulması, darp edilmeleri ve mallarının gasp edilmesi onun

⁴⁴⁰ Paçile: Kürtler ve İranlılar bir çemberin içini at kılıyla örüp ayakkabı yaparlar ve onunla karın üstünde yürürler. Evliya, c.2, s.211; Kar raketi. Dankoff, a.g.e., s.189.

⁴⁴¹ Sekba-nı bânyân: Şerefsiz, Evliya, c.2, s.211.

⁴⁴² Sarıca-i kalatabân: Namussuz, Evliya, c.2, s.211.

⁴⁴³ Lokmacılık: Evliya Çelebi’nin bunları ifade etmek için kullandığı sözcük: köyleri dolaşmak, köylünün evinde karşılık vermeden konaklamak ve bir şeyler almak.

⁴⁴⁴ Evliya, c.2, s.247.

⁴⁴⁵ Evliya, c.2, s.214.

⁴⁴⁶ Evliya, c.2, s.224.

zihninde yer etmişti. Seyahatname’de bu çirkin hadiselerin arka planını anlatmaya çalışmıştı. Sekbanların Köse Şaban’da yaptıkları neticesinde bir hikaye kurgulayarak olaylarda kendisinin ve Paşa’nın bir suçu olmadığını açıklamaya çalışmıştı. Evliya’ya göre soğuk havada Köse Şaban Çiftliği adlı köye sığınan sekbanlar, Karakeçeli köyünde yaptıkları gibi ısınmak için evlere girmişler, ev sahiplerini kadın ve çocuklarıyla hatta kundaktaki bebekleriyle birlikte dışarı atmışlardı. Kendilerine karşı gelenleri dövmüşler, kadınlarını taciz etmişlerdi. Köylüler Paşa’ya askerleri şikayet etseler de bir sonuç elde edememişlerdi. Evliya burada yaşananlardan o kadar etkilenmişti ki daha sonra bir hikaye kurgulayarak yine yaşanan bu elim hadiselerde Paşa’nın ve kendisinin bir suçu olmadığını açıklamaya çalışmıştı.

Hikayede Evliya Bardaklı Baba tekkesini ziyaret ettiği sırada bir kadın kucağında sekbanların önceki gece kara atarak öldürdükleri ölü bebeğiyle birlikte türbeye girer. Kadın oğlunun acısıyla ağlarken türbeye sekbanların darp ettiği başka kişiler de gelir. Yeni gelenler Paşa’ya ve askerlerine beddualar edip ağlarlar. Bu manzara karşısında dehşete düşen Evliya korkudan ve üzüntüden titreyerek ağlamaya başlar. Kendini toparladığında köylülere kendisinin de “o askerden” olduğunu söyler. Paşa’nın yaşananlara rızası olmadığını ama canını kurtarmak için katlandığını söyler ve af diler. Yaşlı Türkmen ona “*Seni biliriz. İmâm sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aş getirmiş, kabul edüp aşamışsın. Paşanı da seni de Ammâ ağaları ve sarıcaları ve sekbânları ve karakullukçulara hemân Çalap Allah belâların vire. Ne deyelim, kor giresi boğazları doydukdan sonra ıssı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremsi başlarına birer çanak çeküp ‘bre ev ıssı, bize kasık mancasi getir’ deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl [ü] evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Giceyle damım kurdalayup bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemân anları Allah'a saldık*” dediler.⁴⁴⁷ Hikayenin gerçekliğini ispat etmek güçtür. Ancak Evliya’nın gözünden sekbanları anlamamız açısından önemlidir. Ona göre sekbanlar hiçbir kural tanımayan acımasız ve ahlaksız bir topluluktur. Öyle ki kara kışta bebekleri dışarı atacak kadar gaddar, sığındıkları köyün kadınına, oğlanına tasallut edecek derecede arsızdırlar.

Evliya’ya göre sekbanlar kontrol edilemez bir güç haline gelmişlerdi. Hiçbir değere saygıları yoktu. Ne Osmanlı onuruna, ne padişah namusuna ne de yaşa hürmet

⁴⁴⁷ Evliya, c.2, s.212.

göstermiyorlardı. Sadece köylülere değil, yüksek rütbeli paşalara ve vezirlere karşı da acımasızlardı. Varvar’la savaşında esir düşen Köpülü Mehmet Paşa ve diğer paşalar sekbanların işkencesine maruz kalmışlardı. Evliya’nın ifadelerine göre, tutuklanan paşa ve askerler kafir esirleri gibi zincire vurulup ve yerlerde sürüklenmişlerdi. Yaşlı Köprülü Mehmet Paşa’yı, Kör Hüseyin Paşa’yı, Kara Sefer Paşa’yı ve Amasyalı Hacı Efendi gibi soylu kişileri elleri ve ayaklarını bağlayarak boyunları zincirlenmiş halde yürütmüşlerdi. Hatta paşaların adamlarını kendi önlerinde öldüren cellatlar, kılıçlarını paşaların üzerlerinde temizlemişlerdi.⁴⁴⁸ Evliya Müslümanların “kafir” gibi acımasızca muamele görmesinden hakaret edilerek aşağılanmasından ve zincire vurulmasından rahatsız olmuştu. Her fırsatta kendisinin ve Paşa’nın sekbanların yaptıklarına rızası olmadığını vurguluyordu. Hatta gördüğü rüyada bir ermiş kendisine birlikte gezdiği “avanlara” uymamasını ve Defterdarzade Paşa’nın fukaraya merhamet etmesini, Ankara halkına zulmetmemesini söylemişti. Evliya rüyasını anlattıktan sonra Paşa ermişin nasihatlerini dinlemiş ve şehirden ayrılmıştı.⁴⁴⁹

Elbette devlete isyan etmiş her paşa gibi Defterdarzade’nin de kendine sadakat göstermiş, peşi sıra gelmiş askerler karşısında eli kolu bağlıydı. Her türlü pervasızlıklarına ve ahlaksızlıklarına rağmen onları gözden çıkarması mümkün olmadığı için gönlü razı olmasa da sekbanları küstürecek bir tavır takınamıyordu. Hatta cezalandırmak bir yana mümkün olduğunca askerlerinin gönlünü hoş tutmaya gayret gösteriyordu. Ona göre sekbanların suçlu olması paşaya olan sadakatlerini arttıran bir faktördü. Varvar’a yazdığı bir mektubunda da sekbanları mutlu edilmesi için gerekenleri sıralamıştı: *Asalım, basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâli olup ısyân ettiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılamayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem’ olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşâallah kellemiz kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup Âsitâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir kim fülk-i kecreftâr vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayre ilâc yokdur.*⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Evliya, c.2, s.231.

⁴⁴⁹ Usta, a.g.m, s.94.

⁴⁵⁰ Evliya, c.2, s.226-227.

Seyahatnamede Defterdarzade ve Varvar isyanı birlikte anlatılmış bu da bazı karışıklıklara yol açmıştır. Evliya, isyanı sırasında Defterdarzade Mehmet Paşa'nın yanında bulunmasından dolayı Varvar hakkındaki önemli detayları göz ardı etmiş, seyahatnamesinde yer vermemiştir. Ancak yine de seyahatnamede Varvar hakkında önemli tespitler ve kişiliği hakkında betimlemeler bulunmaktadır.

Evliya'ya göre Varvar Ali Paşa başkalarının sözüne kolayca güvenilebilen saf bir kişidir. Üstelik elde ettiği başarılarla kibirli ve zalim biri olmuştur. Özellikle Köprülü Mehmet Paşa'yı mağlup ettikten sonra takındığı tavır Evliya tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Köprülü gibi yaşlı ve deneyimli bir veziri zincire vurmuş ve esir ettirmiştir. Ayrıca Evliya Paşa'nın "siyaset bilmezliği" ile de eleştirir. Ona Varvar Ali Paşa hoşuna giden sözlere inanmayı sever ancak isabetli kararlar veremez. Hatta Evliya onun "devleti tasadüfen elde ettiğini" ileri sürer. Varvar Defterdarzade'ye gönderdiği mektuplarda yapmayı planladığı işleri ve onunla birlikte hareket eden paşaları tek tek yazmış bu ise Evliya tarafından "eblekçe" bir davranış olarak yorumlanmıştır. Mektupları okuyan Defterdarzade şaşırıp "*Ne ahmak herifdir. Mektûbunda cemî'î hamâkatin ve bî-tedbîrliğin ifşâ etmek için hâl-i dilin i'lâm eylemiş.*" der.

Evliya'nın Defterdarzade isyanına yer verdiği kısımda Hazerpare Ahmet Paşa eleştirisi de önemli bir yer tutar. Ahmet Paşa kendi çıkarları için süresi dolmadan Defterdarzade'nin mansıbını elinden almış ve canına kastetmişti. Paşa da canın korkusundan başına adam toplayıp yollara düşmüştü. Kalabalık askerleriyle köylere giriyor, halka zarar veriyordu. Evliya, Osmanlı düzenini açıktan eleştirmekten kaçınsa da devleti yönetenlerin kişisel çıkarları için paşaları kullandıklarını ya da ortadan kaldırdıklarını ifade etmekten çekinmez. Burada düzen eleştirisinden çok sadrazam Hazerpare Ahmet Paşa'ya karşı bir eleştiri hatta lanetleme vardır. Ama bunu da direkt yapmayı tercih etmemiş Bardaklı Baba türbesinde karşılaştığı ihtiyar bir Türkmenin ağzından dile getirmiş, bu Türkmen'nin "*İslâmbol vezîri, Çalap Allah kılıcına dûş gele, râhathlığının ve kızanlarının ve kendinin devri döne.*" şeklindeki bedduasıyla Ahmet Paşa'yı anmıştır.⁴⁵¹

⁴⁵¹ Evliya, c.2, s. 212.

3.4. Kara Haydaroglu Mehmet

Haydaroglu Mehmet belki de 17. yüzyılın en ilginç celali lideridir. O büyük celaliler gibi devlet kökenli değil eşkıya kökenlidir ve babası da eşkıyadır. Tarih kaynaklarında Haydaroglu olarak geçen bu eşkıyanın hikayesi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde diğer eşkıya anlatılarından farklı yer alır. Evliya, büyük eşkıyalık hadiseleri ve eşkıya liderlerini anlatırken genellikle hikayenin merkezinde yer alır ve bizzat başından geçen olayları anlatırken Haydaroglu hikayesinde kendisi yer almaz. Haydaroglu'ndan bahsettiği kısımlarda ne asi eşkıyayla ne de onun peşine düşmüş paşa ile birlikte hareket eder. Bu sebeple diğer kronik yazarlarıyla paralel bilgiler verir. Yine de kendisini her olaya dahil etmeyi seven Evliya burada da kendini göstermiş ve Haydaroglu ile bir tanışma hikayesi anlatmıştır.

Evliya'nın verdiği bilgilere göre Haydaroglu'nun babası Kara Haydar Isparta'da bir kadıyı öldürmüş daha sonra Direklibel, Sakaltutanbeli, Çengellibel, Sarmaşıklıbel, Domalıbahçebeli, Sabuncubeline geçitlerde ve yollarda pusu kurup kervan bozmaya başlamıştı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa fermanıyla Işıklı kasabasında bir evde saklanırken pusuya düşürülmüştü. Ev ateşe verilince o ve adamları içeride yanarak can vermiş ve başı İstanbul'a gönderilmişti.⁴⁵² Diğer kronik yazarları Kara Haydar'ın bir tekkede öldürüldüğünü söylerken Evliya tekkeden bahsetmez.⁴⁵³ Daha sonra Haydaroglu babasını öldürenlerden intikam almak için isyan eder.⁴⁵⁴ Haydaroglu Isparta, Söğüt ve Aydın'da dağlarda ve Sarıhan geçidinde eşkıyalık yapıyordu. Anadolu mutasarrıfı Küçük Çavuş Paşa'ya Anadolu eyalet askerleriyle Haydaroglu'nun üstüne gitme emri verildi. Paşa on bin askerle Haydaroglu ile karşılaştı. Ancak Haydaroglu yedi yüz askeriyle onları yendi. Küçük Çavuş Paşa eli kolu bağlı olarak Haydaroglu'na getirildi. Haydaroglu Paşa'ya "Padişah'ın namusudur" diyerek "*bir daha hazretin sancağıyla karşıma gelme*" dedi ve onu affetti. Ancak Haydaroglu'nun sağ kolu ve eskiden babasının da adamı olan Katırcıoğlu Paşa'nın salıverilmesine sinirlendi ve Küçük Çavuş Paşa'nın peşine düştü.

⁴⁵² Evliya, c.2, s.247.

⁴⁵³ Katip Çelebi Haydar'ın Velibaba tekkesinde yatarken öldürüldüğünü daha sonra oğlu Mehmet'in intikam için Veli Baba'yı öldürdüğünü söyler. Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1014.

⁴⁵⁴ Naima'ya göre Haydaroglu'nun isyanında babasının öldürülmesinin etkisi olmakla birlikte asıl nedeni istediği sancağın kendisi verilmemiş olmasıydı. Haydaroglu'nun bir adamını İstanbul'a göndererek sancak istemiş ancak bu isteği reddedilerek gönderdiği adam da hapsedilmiştir. Bunun üzerine Haydaroglu istediği sancağı almak için Sadrazam Ahmet Paşa'ya otuz bin kuruş göndermiştir. Buna rağmen talebi kabul edilmeyince isyan etmiş ve şehirleri yağmalamaya başlamıştı Naima, c.4, s.1115, 1179.

Yakalayıp öldürdü. Evliya'nın bundan sonra anlattıklarından yola çıkarak Haydaroğlu ve çetesi için Paşa'yı öldürmelerinin hayatlarında bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hem büyük bir ganimet elde etmişlerdi hem de devletin paşasını öldürdükleri için devlet idarecilerinin dikkatini ve öfkesini üzerlerine çekmişlerdi.⁴⁵⁵ Bu hadiseden sonra Haydaroğlu faaliyet alanlarını genişleterek Kırşehir, Beyşehir, Seydişehir, Eskişehir, Alaşehir'de yol kesip haneleri bastı. IV. Mehmet tahta çıkınca Haydaroğlu'nun öldürülmesi için ferman gönderdi. Hatta Evliya'nın aktardığına göre Padişah tahta çıkar çıkmaz iki katil emri çıkartmıştı. İlki Atmeydanı ayaklanmasına katılanlar için ikincisi de Haydaroğlu içindi. Böylece yeni Padişahın ilk icraatlarından biri Haydaroğlu'nun yakalanması için hüküm çıkarılması oldu ve Abaza Kara Hasan Ağa üzerine gönderildi. Abaza Hasan hemen Haydaroğlu'nu takibe başladı. Onun bir köyle saklandığını öğrendi. Seher vaktinde Haydaroğlu'nın saklandığı köyü kuşattı. Ancak Haydaroğlu atına binip köyden dışarı çıkmayı başardı. Oynağanlıoğlu ile birlikte “yiğitçe” ve “rüstemane” hamlelerle iyi savaştılar. Sonunda Haydaroğlu'nun atı yoruldu. Diğer adamı Kara Memi ona yeni bir at yetiştirdi. Tam ona binecekken Hasan Ağa'nın attığı kurşunla uyluğundan yaralandı. Bu halde dokuz askeri daha öldürdü. Kendisi de yarasının etkisiyle güçsüz düşmüştü. Akşam karanlığında kaçıp kayboldu. Kara Hasan Ağa'nın da askerleri yorulduğu için peşlerine düşemediler ve onlarda bir köye çekildiler.⁴⁵⁶ Hasan Ağa ertesi sabah köylere tellallar gönderdi. Haydaroğlu'ndan haber getirenlere beş at ve beş kese altın verileceği duyuruldu. Ayrıca Haydaroğlu'nu saklayan köyün içindeki insanlarla birlikte yakılacağı söylenilerek halk korkutuldu. Üç gün sonra bir Türk gelip celalinin yaralı halde üç adamıyla birlikte Birgi köyünde kaldığını haber verdi. En güvendiği adamları Katırcıoğlu, Oynağanlıoğlu ve Akyakalı kaçmıştı. Hasan Ağa hemen köye gitti. Haydaroğlu'nu ateş başında yaralı yatarken buldular. Yaralı halde bile yattığı yerden tüfekle yedi adam öldürdü. Sonunda silah kullanmaya gücü kalmayınca yakalandı. Evliya aylar önce Ankara Gök köyünde Haydaroğlu'nu ateş

⁴⁵⁵ Naima Evliya'nın anlattıklarına benzer bilgiler verir. Ona göre Haydaroğlu Küçük Çavuş Paşa ile Karahisarsahib'te karşılaşmış ancak Haydaroğlu kaçmayı başarmıştır. Sandıklı ovasında kendisini takip eden paşayı gece gafil uyurken basmış ve yakalamıştır. Daha sonra Haydaroğlu “*Bayır aşmazlara i'timad ile ser'inden [başından] geçen kimsenin önüne geldiğin nadanlığa terahhümen seni azad eyledim, yürü var bir dahi kullanamadığın asker ile galib gelemeyeceğin hasm önüne gelme*” diyerek Paşa'yı serbest bırakmıştır. Ancak Katırcıoğlu arkasından gidip Paşa'yı öldürmüştür. Paşa'nın maiyetindeki sekbanlardan bir kısmı da Haydaroğlu'na katılmıştır. Bu haber merkezde ulaşınca Haydaroğlu'nu yakalayan kim olursa olsun eyalet verileceği duyurulmuştu. Naima, c.4, s.1179-1180.

⁴⁵⁶ Evliya, c.2, s.254.

başında aynı bu şekilde dinlenirken yakalamış, hatta eşkıya reisi adamlarına tedbirsiz davrandıkları için kızarak “*Şundan ibret alsanız ne, cümlemize bu iş nasihatdir. Gâfil baş terkidedir. Avret gibi boğazımız tokluğuna âteş başı deyü kapanmışız. Ya bu yiğit tavlumbâz çalup na‘ra haykırmadan taşra[da]ki yigirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, cümlemizin hâli neye münce olurdu*” demişti.

Haydaroğlu’nun durumu çok kötüydü. Uyluğundaki kurşunu çıkartmak için bir kamış içine barut koyup kurşunun girdiği deliğe sokmuş, kamışa ateş edince barut uyluğunu parçalamış ve uyluğu tiftik tiftik olmuştu.⁴⁵⁷ Bu halde İstanbul’a getirildi. Haydaroğlu’nun Üsküdar’a getirildiği gün Evliya da Murtaza Paşa ile Şam’a gitmek için orada bulunuyordu. Evliya Haydaroğlu’nun Üsküdar’a gelişini muzaffer bir komutanın şehre girişi gibi anlatır. Haydaroğlu iki atın çektiği tahtirevan üzerinde oturuyordu. Kafasında sarı ipek hatm sarılıydı ve yeşil alacalı bir kürk giymişti. Sağına soluna selam vererek kilitli tutulacağı Ağa tekkesine girdi. Onun getirilişini yüz bin meraklı askeri izliyordu. Sadrazam Mevlevi Paşa tarafından sorgulandıktan sonra idam edilmesine karar verildi. Parmakkapıya götürülerek idam edildi.⁴⁵⁸ Cesedi üç gün orda asılı kaldı sonra da denize atıldılar.⁴⁵⁹

Evliya Haydaroğlu ile iki kez görüştüğünü iddia eder. İlk görüşmesini şu şekilde anlatır. Evliya Defterdar Mehmet Paşa ile isyanı sırasında karlı bir kış günü yolculuk yaparken Sarıalan belinde kaybolmuş yirmi beş adamı ile birlikte yolda mahsur kalmıştı. Fırtınada en yakın yerleşim yerine Ankara Gök kasabasına sığındılar. Evliya bir evin misafiri oldu. Burada Haydaroğlu ve adamlarıyla karşılaştı. EşkİYalar ilk önce Evliya’ya güvenmediler ve temkinli davrandılar. Ama onun şakacı ve hoşsohbet tavrından etkilenip sofralarına davet ettiler.⁴⁶⁰ Haydaroğlu ve tayfası Evliya’yı çok sevdiler hatta kendileriyle birlikte kalmasını istediler. Ama Evliya kendisinin Paşa’ya katılması gerektiğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Haydaroğlu Evliya ile vedalaşırken ondan bir istekte bulundu. Ona “*Deveyi gördün mü?*” diye sordu. Evliya da “*Vallahi ve billahi ve tallahi küçüğün bile görmedim*” dedi.⁴⁶¹ Günümüzde kullanımı olmayan bu söz, herkes tarafından bilinen bir şeyi kişinin kendi hayrı için bilmiyormuş gibi davranmasıdır. Yani Haydaroğlu Evliya’ya

⁴⁵⁷ Evliya, c.2, s.254. Naima kurşunla değil mızrakla yaralandığını söyler. Naima, c.4, s.1196.

⁴⁵⁸ Evliya, c.2, s.250.

⁴⁵⁹ Evliya, c.1, s.136.

⁴⁶⁰ Evliya, c.2, s.219.

⁴⁶¹ Evliya, c.2, s.220.

deveyi gördün mü diye sorarken aslında Evliya'dan kendilerine rastladıklarını kimseye söylememesi için yemin etmesini istiyordu. Evliya da küçüğünü bile görmediğini söyleyerek yemin etmiş oluyordu.⁴⁶²

Evliya ve Haydaroğlu'nun ikinci görüşmesiye Haydaroğlu'nun yakalanıp İstanbul'a getirildiği sırada gerçekleşmiştir. Haydaroğlu'nun Üsküdar'a getirildiği gün Evliya da Murtaza Paşa ile Şam'a gitmek için orada bulunuyordu. Eşkıyanın Üsküdar'a getirilişine şahit olmuştu. Haydaroğlu iki atın çektiği tahtirevan üzerinde oturuyordu. Kafasında sarı ipek hatm sarılıydı ve sırtında da yeşil alacalı bir kürk giymişti. Evliya onu "zayıf" ve "naif" bir şekilde iki yanına selam vererek yoldan geçtiğini söyler.⁴⁶³ Evliya azılı bir eşkıya liderinin yakalanmasını değil de muzaffer bir komutanın şehre girişini anlatıyor gibidir. Öyle ki Haydaroğlu İstanbul'a girerken yolun her iki tarafına da toplanmış yüz bin asker merakla kendisini seyretmektedir. Evliya daha sonra Haydaroğlu'nun tutulduğu yere gitti. Haydaroğlu onu gördüğüne çok sevindi. Aralarında kısa da olsa bir mükaleme geçer ve Evliya Haydaroğlu'na idamdan kurtulması için yol gösterir. Buna göre Haydaroğlu sadrazamın huzuruna çıkarıldığında, Girit'e gidip kafirle savaşmak istediğini söyleyecektir. Ancak ayağındaki yaranın ağır olduğu gösteren Haydaroğlu Girit'e gidemeyeceğini söyler.⁴⁶⁴ Evliya'ya göre sadrazam Sofu Mehmet Paşa'nın yaptığı sorgulamada dik ve cesur cevaplar veren Haydaroğlu, canının bağışlanması için yalvarmadığı gibi sakladığı malların yerini söylemeyerek dostlarına ihanet etmemiştir.

Evliya'nın Haydaroğlu anlattığı kısım büyük oranda diyaloglardan oluşur. Özellikle Haydaroğlu ile görüştüğü kısımlar bu yönüyle tiyatro metinlerine benzer. Ünlü tiyatro ve roman yazarı Behçet Necatigil de bu kısmı bir tiyatro eseri haline getirmiştir. Dankoff da Evliya'nın metnini tiyatro metinlerine benzettir. O da yukarıda açıklanan iki parçalı atasözünün canlı bir sahne yaratmak için kullanıldığını söyler.⁴⁶⁵ Dankoff Evliya'nın ustalıklı anlattığı eşkıya hikayesinin gerçekten yaşanıp yaşanmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğimizi söyler. Ancak hepsi tamamen uydurma olsa bile yine de o dönemin yaşamından kesitler yansıtıyordu.⁴⁶⁶ Gerçekten de Evliya burada bir eşkıya grubunun

⁴⁶² Robert Dankoff, Semih Tezcan, "Seyahat-name'den Bir Atasözü", *Evliya Çelebi Konuşmalar/Yazılar*, ed. Sabri Koz, YKY, İstanbul:2011, s.158.

⁴⁶³ Evliya, c.2, s.254.

⁴⁶⁴ Evliya, c.2, s.254.

⁴⁶⁵ Dankoff, a.g.m, s.158.

⁴⁶⁶ Dankoff, a.g.m, s.150.

canlı tasvirini yapmıştı. Aralarındaki konuşmaları, hiyerarşik düzenlerini ve kullandıkları silahları tarif etmişti. Özellikle Haydaroglu'nun görünüşüyle ilgili bilgiler başka kaynaklarda geçmez. Evliya'nın verdiği bilgilere göre Haydaroglu esmer, ince belli, ela gözlü ve iri kemikli bir çocuktur.

Evliya'nın Haydaroglu isyanı hakkında tanık olduğu bilgileri değil işittiklerini aktardığı anlaşılıyor. Evliya Haydaroglu'nun yakalanışını Kara Hasan Ağa'dan dinlediğini söylese de diğer kronik yazarlarıyla karşılaştırıldığında seyahatnamesinde verdiği bilgiler orijinal bilgilerden ve ayrıntılardan yoksundur. Evliya Çelebi daha çok bilgileri yeniden kurgulamış ve okuyucusuna bu şekilde aktarmıştı. Evliya kendisi de Haydaroglu isyanı sırasında büyük bir maceranın içindeydi. 1646 yılında merkezden uzakta Erzurum'daydı. Daha sonra da Safevi Devleti'ne elçi olarak gönderildi. Döndükten sonra da 1647'de Defterdarzade Paşa'ya katılarak isyancı oldu. Dolayısıyla Haydaroglu'nun eşkıyalığı sırasında onun yakınlarında değildir ve olayları topladığı bilgileri hikayeleştirerek okuyucusuna sunmuştur. Evliya Haydaroglu'na duyduğu hayranlığı da gizlemez. Onun Osmanlı kuvvetleriyle savaşını yiğitçe bulur. Ayrıca Osmanlı değerlerine de saygı gösterdiğini belirtir. Evliya'nın zihnindeki cesur, yiğit ve gözü pek Haydaroglu en çok sadrazamla konuşması sırasında kendini gösterir. İdama götürülürken bile gözü kara ve asi tavırlarından vazgeçmemiş ve “bir can için minnet” etmemiştir.

3.5. Gürcü Nebi ve Katircioğlu

Evliya Çelebi'nin olayları yeniden kurguladığını ve kendi tarzında yeni şeyler eklemeyi sevdiğini biliyoruz. Gürcü Nebi ve Katircioğlu'nun Üsküdar cengi de bunun en bariz örneklerinden biridir.⁴⁶⁷ Evliya'nın yeniden kurguladığı ve ayrıntılarla zenginleştirdiği anlatıda önemli bilgileri seçmek zordur. Evliya'nın Gürcü Nebi isyanında izlediği yol ve üslubu daha önceki eşkıya ya da celali anlatılarına pek benzememektedir. İlk bakışta gazavetname metinlerini hatırlatır. Olaylar Evliya'nın zihninde yeniden kurgulanmış ve seyahatnameye aktarılmıştır. Hikayeye göre olan bitenden habersiz Evliya Şam'dan Murtaza Paşa'nın ulaşı olarak İstanbul'a gelir. Ancak Üsküdar'da kalabalık ordu ile

⁴⁶⁷ Evliya Çelebi Gürcü Nebi isyanı sırasında Üsküdar'da vuku bulan savaşı Üsküdar cengi olarak tanımlamıştır. Bu sebeple metinde de Evliya'nın tabiri kullanılacaktır.

karşılaşır. Burada okuyucunun ilgisini çekmek ve merak duygusu uyandırmak için bazı ipuçları verir. Mistik bir rüya anlattıktan sonra asıl hikayeye başlar.

Gürcü Nebi Evliya'ya göre Harem-i Hassa'da yetişmiş bir sipahidir. Zengin, cömert ve makam sahibi “bir yararlı” adamdır.⁴⁶⁸ Diğer kronik yazarlarının onun kimliğine dair verdiği bilgiler daha zengindir.⁴⁶⁹ Evliya'ya göre Gürcü Nebi'nin isyan etme sebebi öldürülen Sultan İbrahim ve Sofu Mehmet Paşa'nın katili Kara Murat Paşa'dan intikam almaktır. Evliya bu sebebin bir “bahane” olduğunu ileri sürer ancak gerçek nedenini açıklamaz.⁴⁷⁰ Naima Evliya'dan farklı olarak Niğde'de güçlenen Gürcü Nebi'nin bir yandan İstanbul'daki tanıdıklarına rüşvet göndererek istediği mevkilleri elde ettiğini bir yandan da asker topladığını belirtir. Hatta cülus zamanında Filistin topraklarında yer alan Safed voyvodalığını yüz doksan bin kuruşa almış, yüz bin kuruşu peşin olarak ödemiş ve otuz bin kuruşu da Ahmet Paşa'ya göndermişti. Ancak ödediği peşinat deftere kaydedilmeden kalan altmış bin kuruş da istendi. Gürcü Nebi buna karşı çıktı ve Niğde'den çıkarak çevresindeki sancaklara emirler gönderdi. Kendisine katılmayanları yok etmekle tehdit etti. Naima isyanın sebebini bu şekilde anlatsa da Gürcü Nebi tarafından yazıldığını iddia ettiği mektuptaki bilgiler Evliya'nın görüşünü doğrular. Mektubunda Nebi, sipahi arkadaşlarının haksız yere öldürüldüğünü ve buna fetva veren şeyhülislamın öldürülmesini istiyordu.⁴⁷¹

Evliya Çelebi bu kısımda Gürcü Nebi'nin işbirliği yaptığı eşkıya lideri Katırcıoğlu hakkında bilgi yer vermez. O ünlü eşkıya Haydaroglu'nun en iyi adamıdır. Liderin

⁴⁶⁸ Evliya, c.3, s.48.

⁴⁶⁹ Naima'ya göre Gürcü Mehmet Paşa'nın akrabası ve Adanalı Cafer Paşa'nın da kardeşidir. IV. Murad zamanında sipahilerin cezalandırıldığı zaman kaçıp saklanmayı başarmıştır. Daha sonra kardeşi ve akrabasının araya girmesiyle padişah tarafından affedilmiştir. Gürcü Abdünnebi olarak geçmektedir. Naima, c.4, s.1209. Katip Çelebi de Naima'nın verdiği bilgilerin benzerlerini aktarır. Ancak o Gürcü Mehmet Paşa'nın Edirneli Cafer Paşa'nın ve Gürcü Paşa'nın Gürcü Nebi'nin üç kardeş olduklarını belirtir. Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1054.

⁴⁷⁰ Evliya, c.3, s.48.

⁴⁷¹ Naima, c.4, s.1210, 1222. Katip Çelebi'ye göre ise Gürcü Nebi Niğde'de Silahtar Mustafa Paşa döneminde önemli mevkilleri elde etmiş ve zengin olmuştur. Ancak Silahtar'ın ölümünden sonra eskisi kadar rahat hareket edememeye ve güç kaybetmeye başladı. Elinde bulunan yerler kendisinden alındı ve paralarına el konuldu. O da Sadrazam ve Şeyhülislam'dan Yeni Cami vakasında ölen sipahilerin intikamını almak için isyan etti. (Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1053.) Karaçelebizade farklı bir açıklama getirir. Ona göre Gürcü Nebi'nin haksız yere elde ettiği mükataatların hesabının sorulmasından korktuğu için asker topladığını belirtir. Daha sonra Konya'da toplanan sipahiler ve eşkıya Katırcıoğlu ile birleşip Sultan İbrahim'in intikamını almak ve öldürülen sipahilerin hesabını şeyhülislamdan sormak için Üsküdar'a yürür. Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrar Zeyli* (Tahlil ve Metin), haz. Nevzat Kaya, TTK, Ankara:2003, s.28-29.

yakalanmasından sonra kaçmayı başarmış ve eşkıyalığa devam etmiştir. Daha sonra da Gürcü Nebi'ye katılmıştır. Gürcü Nebi'nin Katırcıoğlu ile birlikte hareket etmesi noktasında Evliya ve diğer kaynaklar hem fikirdir. Ancak Evliya isyan eden üçüncü kişinin İzoli Kürtlerinden Çomar Bölükbaşı olduğunu ifade ederken diğer kroniklerde bu kişi Kazzaz Ahmet olarak bilinir. Seyahatnamede Çomar Bölükbaşı önemli bir karakterdir ve ilk kez burada karşımıza çıkar. Daha önce ikinci bölümde anlatıldığı gibi Evliya Üsküdar cenginden sonra Çomar Bölükbaşı ile karşılaşacak ve onu Murtaza Paşa'ya götürecektir.⁴⁷²

Anlatıda Üsküdar cenginin tarafları Osmanlı askeri ve ona ihanet eden “eski” Osmanlı askeri olarak karşımıza çıkar. Defterdarzade gibi paşalar Osmanlı gücünü temsil ederken Gürcü Nebi de efendisine ihanet etmiş “eski” bir Osmanlı askeridir. Evliya için Gürcü Nebi Enderun'da yetişmiş olmasına rağmen “*nân u nemek-i Âl-i Osmân'ı ferâmûş eyleyüp*” (Osmanlı'nın ekmek tuz hakkını unutup) isyan etmişti.⁴⁷³ Ekmek tuz hakkı Seyahatname'de sık sık karşımıza çıkar. En basit tabirle “nankör” insanlar için kullanılır. Üsküdar cenginde ekmek tuz hakkı bilmeyenlerin karşısında padişahın ekmek ve tuzunu yemiş askerleri vardır. “*Her kim pâdişâhın birden bine; bin-den yüz bine varınca nân u nemekin yerse Âlem-i Resûlullah dibine gelsin*” Bu çağrıya büyük bir kalabalık karşılık vermiş ve “dağ taş” asker dolmuştur.⁴⁷⁴

Üsküdar cenginde en ayrıntılı kısım Osmanlıların yaptığı hazırlıklarla ilgilidir. Osmanlı tarzı yetişmiş askeri, gücü, kapasitesi, ve hazırlıklar ayrıntılı sayısal bilgilerle verilmiştir. Ayrıca devlet erkanının Üsküdar'a gelişi, durdukları yerler canlı bir şekilde tasvir edilerek anlatım güçlendirilmiştir.⁴⁷⁵ Evliya'nın verdiği bilgilere göre Gürcü Nebi'nin ordusuna karşı İstanbul'u savunmak için yapılan hazırlıklar şunlardı: Üsküdar'ın çevresine hendekler ve metrisler açıldı. Metrislere iki yüz parça şahi topu, kırk parça balyemez topu

⁴⁷² Evliya, c.3, s.53-54.

⁴⁷³ Tuz ekmek hakkı Türk kültürü için önemli bir yere sahiptir. Kutadgu Bilig'de on sekiz yerde geçmektedir. (Mesut Şen, “Tuz Kelimesi Üzerine” *Tuz Kitabı*, ed., Mesut Şen, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul:2004, s.19.) Tuz ekmek hakkı bir iyilik veya aşinalık dolayısıyla kişilerin birbirlerine karşı taşıdıkları sorumluluk hissidir. Birinden iyilik görmek, aynı hedefe yönelmek, kader birliği yapmak gibi sebeplerle kişilerin birbirlerine duydukları minnet ekmek tuz hakkını doğurur. (İskender Pala, “Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler” *Tuz Kitabı*, ed., Mesut Şen, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul:2004, s.146-147.)

⁴⁷⁴ Evliya, c.3, s.46.

⁴⁷⁵ Nuran Tezcan, “‘Seyyah-ı Alem’ Evliya Çelebi'nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomar Bölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması”, *Evliya Çelebi Konuşmalar/Yazılar*, ed. Sabri Koz, YKY, İstanbul:2011, s.241.

ve kolomborna topları yerleştirildi. Çamlıca, Bulgurlu, Kayışpınarı, Al-i Bahadır, Sücâh Bağları ve Kadıköyü dağlarına karakollar kuruldu ve sipahiler tayin edildi. Düşmanın deniz kıyısından geçmesini engellemek için Kaptan-ı Derya kırk parça kadırgayla İzmit boğazına gidip Pendik, Kartal, Darıca ve Hereke yollarını tuttu. Ancak asiler kadırgaların deniz yollarını kapatıldığını öğrenince Kocaili sancağı köylerinden Üsküdar'a yöneldiler.⁴⁷⁶ Askerlerin hepsi zırhlı ve silahlıydılar. Hepsi nizamlı ve donanımlı kapı halkıyla birlikte ederek yavaş yavaş alayları ile geçtiler ve tayin olundukları yerde konakladılar.⁴⁷⁷

Evliya Çelebi IV. Mehmet ve büyük vezirlerin Üsküdar'a geliş sahnelerini ve Padişah'ın paşaları vazifelendirmesini betimler. Üsküdar cengince Osmanlı güçlerinin arasında henüz bir yıl önce isyan etmiş Defterdarzade Mehmet Paşa da bulunuyordu. Evliya akrabası ve hamisi Defterdarzade Mehmet Paşa'nın Padişah'ın huzuruna çıkışı seremonisini, aldığı hediyeleri, yaptığı hazırlıklar ve gösterdiği maharet ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ardından Defterdarzade komutan olarak yaptığı icraatları sıralar.⁴⁷⁸ Evliya'nın aktardıklarına göre Paşa Padişah'ın huzuruna çağırıldı ve samur hil'at giydirildi. Mücevherli bir otağı verilerek çarhacı (öncü) tayin edildi.⁴⁷⁹ Asi askerlerden kendi askerlerini ayırmak için atlarının gemlerine ve başlarına yeşil dârâyî (ipekli kumaş) bağlattı. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Celalilerin ve eşkıyaların ayırt edici bir kıyafeti bilinmemektedir. Ancak Evliya'nın verdiği bu bilgi Celalilerin dönemin insanlarından ya da askerlerinden ayrılacak bir kıyafet giymediklerine dair bize önemli bir ipucu veriyor. Savaşta iki taraf da benzer kıyafetler giydikleri için yeşil kumaşla karışıklıkların önüne geçmek istenmişti. Defterzade Mehmet Paşa askerilerine yeşil kuşak bağladıktan Osmanlı askerinin Üsküdar'dan karşıya geçip kaçmalarını engellemek için bütün kayıkları ve sandalları geri gönderdi.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Evliya, c.3, s.46.

⁴⁷⁷ Evliya, c.3, s.46.

⁴⁷⁸ Evliya, c.3, s.47.

⁴⁷⁹ Naima ve Katip Çelebi çarhacı olarak Haydarağazade Mehmet Paşa'yı gösterirler. Naima'nın savaşa katılan paşaların ismini verdiği listede de Defterdar Mehmet Paşa'nın ismi geçmemektedir. Ancak Pirivezeli Mustafa-oğlu Mehmet Paşa adındaki kişinin Mehmet Paşa olduğu düşünülebilir. Mehmet Paşa'nın babasının adı da Mustafa'dır, ancak Pirivezeli olduğuna dair bir bilgi yoktur. Naima, c.4, s.1228; Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1056.

⁴⁸⁰ Evliya, c.3, s.48.

Üsküdar cenginde sadrazam ve Gürcü Nebi, Defterdarzade ve Katırcıoğlu, Şamlı Osman ve Çomar Bölükbaşı birlikleri sırayla karşı karşıya gelip savaştılar. Nuran Tezcan’a göre savaşta karşılaşan birlikler hiyerarşik düzene göre savaşıyorlardı.⁴⁸¹ Bu çatışmalarda Osmanlı askeri ve paşalar abartılı bir üslupla övülür. Osmanlı askerinin yanında asilerin de övülmesi dikkat çekicidir. Evliya kendi askerlerini övdükten sonra asi askerlerinin içinde cesaretli yiğit iyi at binen, hünerli askerlerin olduğunu söyler. Celalilerin arasında ise Çomar Bölükbaşı dikkat çekmekteydi. Evliya’nın daha sonra karşılaşacağı ve hikayesini anlatacağı Çomar Bölükbaşı için okuyucusunu önceden bilgilendirdiği görülmektedir.⁴⁸²

Sekiz saat süren savaşın sonunda Celaliler yenildi. Bundan sonra kaçanların peşlerine düşüldüğü ve adeta bir celali avı yapıldığı anlaşıyor. Hatta Evliya, padişah’ın “malı sizin başı benim” diyerek askeri teşvik ettiğini aktarıyor. Evliya Gürcü Nebi’nin sonu hakkında vereceği bilgileri boş bırakmıştır. Buna mukabil Katırcıoğlu’nun Üsküdar’dan kaçmayı başardığı ve Evliya’nın ismini vermediği bir sancak kendisine verilerek Deli Hüseyin Paşa ile Girit’e gönderildiği bilgisini açıkça paylaşır.⁴⁸³

Naima, Gürcü Nebi’nin isyanını yeniçeriler ve sipahiler arasında bir güçler savaşı olarak aktarır. Hem Üsküdar savaşından önce Osmanlı idarecileri arasındaki tartışmalardan ve isyancılar ile idareciler arasındaki mektup trafiğinden de bahseder.⁴⁸⁴ Katip Çelebi de yeniçeri ve sipahiler arasındaki çatışmaya dikkat eder ve isyan için sipahileri suçlar.⁴⁸⁵ Evliya Çelebi ise hizip çatışmalarıyla hatta Gürcü Nebi’nin isyanıyla ilgilenmez. O adeta isyan hikayesini Osmanlı gücü, becerisi ve imkanlarını övmek için yazmıştır. Askeri mühimmat, orduya katılan beyler ve paşalar, askerler Osmanlı Devleti’ne “yararlılıkları” ile övülürler.

⁴⁸¹ Tezcan, a.g.m., s.243.

⁴⁸² Evliya, c.3, s.52.

⁴⁸³ Evliya, c.3, s.53. Katırcıoğlu eski bir eşkıya lideri olmasına rağmen affedildikten sonra birçok önemli mevkilere getirildi. Abaza Hasan Paşa’nın yakalanmasına yardımcı kuvvet olarak çağırıldı. Uluçay, a.g.e., ves. 134, s.322; Hatta Kandiye seferinde Anadolu Beylerbeyliğine kadar yükselmişti. Ancak aynı seferde düşmanın ani bir saldırısı sonucunda 1668 yılında ölmüştür. Zayıf Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz.Meltem Aydın, Demavend Yayınları, İstanbul:2015, s.55.

⁴⁸⁴ Naima, c.4, s.1222, 1228-1232.

⁴⁸⁵ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1053.

3.6. Bitlis Hanı Abdal Han⁴⁸⁶

Seyahatname’de en ayrıntılı anlatılan isyanlardan biri de Bitlis hakimi Abdal Han’ın isyanıdır. Evliya bu isyanın görgü tanıklarındandır. Bu sebeple anlatı tıpkı Defterzade Mehmet Paşa isyanında olduğu gibi oldukça gerçekçi ayrıntılar barındırmaktadır. Ancak Evliya bu sefer asi paşanın yanında değil onunla savaşan Melek Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu içinde yer alır ve onların gözünden anlatır. Bu sebeple Osmanlı idarecisinin isyan karşısındaki tepkisi, olaylara bakışı ve savaş hazırlıklarını anlamamız açısından zengin bilgiler sunar. Keza Bitlis Han’ı Abdal Han’ın isyanıyla ilgili bilgi veren tek kaynak Evliya Çelebi Seyahatnamesi’dir. Evliya isyanı anlatırken asiye yakalamak için başvurulan yöntemleri adım adım yazar. Bu yönüyle anlatı ordunun organizasyonu, dini ritüeller, lojistik açısından da önemli bilgiler içerir. Yol boyunca kalelerin orduyu karşılama seremonileri, beylerin orduya katılarak tabiiyetlerini sunmaları gibi renkli içerikler de vardır. Evliya Çelebi’nin Abdal Han isyanında kafasının karışık olduğu anlaşıyor. Çünkü bir tarafta akrabası ve hamisi Melek Ahmet Paşa diğer tarafta da hem bir süre hamisi olmuş hem de sarayıyla, hazinesiyle, maharetleriyle hayran kaldığı Abdal Han vardır. Evliya olayları anlatırken Melek Ahmet Paşa’nın yanında yer almasına rağmen Han’ı aklamaya çalışır. Onun için iki taraf da suçsuz ve masumdur.

Evliya Çelebi Abdal Han’ın isyanını IV. Murat’ın Revan seferinden anlatmaya başlar. Evliya’ya göre Abdal Han seferden dönen Padişah’ı tebrik etmeye gitmemiş asilik yapmıştır. Padişah bu duruma çok gücenmiş ve Diyarbakır valisi olan Melek Ahmet Paşa’dan tebriğe gelmeyen Abdal Han’dan intikam alınmasını istemiştir. Evliya’nın aktardığı bilgilere göre Paşa Abdal Han üzerine sefere çıkmış ancak Han arabulucular sayesinde affedilmiştir. Daha sonra yine Melek Ahmet Paşa Erzurum valisi iken Abdal Han Bingöl yaylasına çıkan Erzurum Kürtlerinden bâc-ı öşr adı altında usulsüz olarak yetmiş bin koyuna el koymuştu. Koyunları alınanlar Kürtler Paşa’ya gidip Han’dan şikayetçi olmuşlar o da Han’a kethüdasını göndermişti. Ancak Han sinirlenerek kethüdayı öldürmek istemiş araya girenler sayesinde kethüda zor kurtulabilmişti. Kethüda olan biteni anlattığında Paşa asker toplayıp Bitlis’e yürümeye karar vermiş fakat acilen

⁴⁸⁶ Yasemin Beyazıt’ın Evliya’nın Abdal Han’ın anlatısı üzerine çalışması bulunmaktadır. Bkz. Yasemin Beyazıt, “Evliya Çelebi’nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Han’ı Abdal Han”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Ağustos 2011, s.67-82.

İstanbul'a çağırılmıştı.⁴⁸⁷ Evliya Abdal Han'ın Revan seferi dönüşünde Padişah'ı tebrik etmediğini ileri sürse de başka kaynaklar bunun aksini söyler. Buna göre Han hem sefer öncesi hem de sonrası vazifelerini yerine getirmiştir: 1635'de Revan seferi öncesinde serhat olmasından dolayı Van kalesine asker ve mühimmat depolanması için Abdal Han'dan elli asker ve iase istenmiş daha sonra bu elli askere ek olarak yüz elli asker daha talep edilmişti. Seferde Bitlis kışlak olarak kullanılmıştı.⁴⁸⁸ Daha sonra Sultan Revan'da iken Safevi tehdidine karşı Erzurum Hasan kalesinin savunmasına Han bizzat katılmıştır.⁴⁸⁹ Revan dönüşü IV. Murat Bitlis'te bir gün kalmış ve Han'ın sarayını gezmiş ve üç bin sikke-i hasene ihsan etmişti.⁴⁹⁰ Katip Çelebi de sefer sırasında Abdal Han'ın Padişah için büyük bir ziyafet verdiğini aktarır.⁴⁹¹

Evliya Çelebi'ye göre yukarıdaki olaydan yıllar sonra Melek Ahmet Paşa ile Abdal Han'ın yolları bir kez daha kesişir. 1655 yılında Melek Ahmet Paşa yeni görev yeri olan Van'a giderken yolda Bitlis'e uğrar ve Abdal Han'ın misafiri olur. Bu yolculuk sırasında Paşa'ya Evliya da refakat etmektedir. Ev sahibinden memnun kalan Paşa hem gözdağı hem de nasihat vermek için Abdal Han'ın yukarıda sayılan eski usulsüzlüklerini hatırlatır. Kendisinin Van hakimiliği sırasında reaya ile iyi geçinmesini aksi durumda başının gideceğini söyler.⁴⁹² Abdal Han bu tehdit karşısında sessizliğini korur ve Paşa'nın elini öperek baba nasihatini kabul ettiğini söyler.

Evliya'nın ifadelerinden Abdal Han'ın zaman zaman Osmanlı hakimiyetini tanımadığı anlaşılıyor. Han'ın bölge valilerini zora sokan ve endişelendiren hareketlerinin sebebi mensup olduğu aileye verilmiş olan özel bir idari statüydü. Bitlis sancağı Diyarbakır beylerbeyliğine bağlıydı. Diyarbakır beylerbeyliğinde iki farklı sancak tarzı bulunuyordu: Klasik ve yurtluk-ocaklık sancakları. Genel olarak "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" olarak nitelendirilen bu yönetim tarzı klasik Osmanlı sancak sisteminden farklıydı. Klasik sancaklara sancakbeyleri merkezden atanır ve gerekli görüldüğünde azledilirlerdi. Yurtluk-ocaklık ise fetih sırasında hizmet ve itaatleri sebebiyle eski sahiplerine tevcih

⁴⁸⁷ Evliya, c.4, s.85.

⁴⁸⁸ Bekir Gökpınar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Bitlis ve Çevresinin Rolü", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Cilt I, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.217.

⁴⁸⁹ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.867.

⁴⁹⁰ Yunus Zeyrek, *IV. Murat'ın Revan ve Tebriz Ruznamesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:1999, s.111.

⁴⁹¹ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.863.

⁴⁹² Evliya, c.4, s.85.

edilmiş, sancakbeyliğinin belli bir ailenin mülkiyetine verildiği sancaklardır. Sancakbeyi ölünceye kadar beylik yapmakta ve istenildiği zaman azledilmemektedir. Ancak ihanet ya da itaatsizlik etmesi durumunda beylik aynı aileden olmak şartıyla başka birine geçerdi.⁴⁹³ Ocaklık bir “ırsi sancakbeyliği” olarak tanımlanabilir. Yönetim babadan oğula geçerdi. Eğer beyin bir oğlu yoksa o zaman yönetim kardeşine ya da akrabasına verilir, yabancı birine verilemezdi.⁴⁹⁴ Kanuni döneminde Kürt bölgelerindeki sancaklara kimin atanacağına dair hükümler içeren belgede de Bitlis hakimiyetinin babadan oğula geçeceği ve yalnızca isyan ve itaatsizlik durumlarında hanın azledilebileceği belirtilmektedir.⁴⁹⁵ Bu sebeple hanedan üyeleri merkezi idarenin emirlerine uymama konusunda daha cesur davranabiliyorlardı. Melek Ahmet Paşa da Han ile görüşmesinde bu “ırsi yönetim” hakkına dikkat çekmiş ve “*Sen benim taht-ı eyâletimde serbes hâkimsin ve mü’ebbed ocaklık olmak üzre bu eyâletine mutasarrıfsın.*”⁴⁹⁶ demişti.

Evliya Çelebi, Melek Ahmet Paşa ile Abdal Han’ın arasının bozulmasının veya Abdal isyanının sebebini tafsilatıyla açıklar. Buna göre Melek Ahmet Paşa Van’a geldiğinde kale ve şehirdeki tamirat için eyalet beylerini çağırdı. Abdal Han bizzat kendisi gelmeyerek kethüdasını ve bin askerini yolladı. Paşa Van kalesine yerleştikten sonra beylere ziyafet verdi. Ancak Abdal Han buraya da katılmadı. Bunun üzerine Paşa Han’a mektup gönderdi. Han mektubu aldıktan sonra “*Van’dan bizim atımız su içmez.*” diyerek kethüdayı eli boş geri gönderdi. Olanları duyan Paşa çok sinirlendi.⁴⁹⁷ Aynı gün orada bulunan beyler Abdal Han’dan şikayetçi oldular. Erzurum beylerbeyi Tavukçu Mustafa Paşa gönderdiği mektupta kendi eyaletinin beylerinden olan Malazgirt beyi Mehmet beyin elli bin bin koyunun Abdal Han tarafından çalındığını, başka bir sancağın yağmalanarak üç yüz kişinin öldürüldüğünü söylüyordu. Ayrıca zarara uğrayanlar Padişaha gidip şikayetçi olurlarsa Melek Ahmet Paşa’nın zarara uğrayacağını ve eğer Han

⁴⁹³ Mehmet Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri”, *X. Türk Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, V. Cilt, TTK, Ankara:1994, s.2212. s.2211-2220. Ayrıca bkz. Murat Alanoğlu, “Bitlis’e Han Olmak’: Osmanlı Klasik Döneminde Bitlis Beyliğine Atanma Sürecine Dair Notlar”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C.1, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.321-322.

⁴⁹⁴ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler” *OTAM*, S:10, Ankara:1999, s.122.

⁴⁹⁵ Tahsin Şahin, “16. Yüzyılın Sonlarından, 17. Yüzyılın Ortalarına Bitlis’te Eşkîyalık ve Şiddet” *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Cilt I ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.273.

⁴⁹⁶ Evliya, c.4, s.85.

⁴⁹⁷ Evliya, c.4, s.126.

üzerine sefer yapılırsa kendisinin de yirmi bin askerle katılacağını belirtiyordu. Yine Abdal Han'ı şikayet etmek için gelen yeniçeriler de serhadde ticaret yaptıklarını ve Bitlis şehrine girdiklerinde Abdal Han'ın bâc bahanesiyle mallarına el koyduğunu söylediler. Mahkemede bâc ödeyip, Malazgirt beyinin vilayetine giderken yüklerinin alındığını, Han'ın huzuruna çıkıp şikayetçi olduklarında da darp edildiklerini söylediler. Şikayetçileri dinleyen Melek Ahmet Paşa dört mezhep müftüsünü çağırıp Abdal Han'ın kuttâ'u'-t-tarîk olduğu yönünde fetva aldı. Bir yandan da Abdal Han'a bir dostluk mektubu yazılmasını ve Han'ın Van'a çağrılarak şikayetçilerle yüzleştirilmesini emretti. Han'ın düşmanı beyler buna karşı çıktılar ve hemen asker toplayıp Bitlis'e gitmesi için Paşa'ya baskı yaptılar. Fakat Paşa yine de mektubu gönderdi. Paşa mektubunda mahkemeye çıkması halinde kendisine zarar verilmeyeceğini aksi takdirde malının ve vilayetinin yağmalanacağını söyledi.⁴⁹⁸ Mektubu alan Han barış yanlısı gözüксе de savaş için hazırlıklara başladı. Melek Ahmet Paşa'nın gece baskınıyla şehri yağmalamasından korkarak çevredeki Kürt beylerinden yardım istedi ve on yedi bin tüfekli asker topladı.

Han Paşa'nın davetine uymayıp mahkemeye gelmedi. Bir mektup göndererek durumunu açıkladı. Han'a göre tüm suçlamalar asılsızdı. Tüm bunlar rakiplerinin hilesiydi. Kürtler Malazgirt yaylasına çıkarken koyunlardan vergi almak istediğinde Malazgirt Beyi Mehmet buna engel olmuş ve Kürtleri korumuştı. Abdal Han da hakkı olan vergiyi zorla almak istediğinde arbede yaşanmış ve birkaç kişi ölmüştü. Bunun için de dört imamdan fetva almıştı. Diğer yandan yeniçeriler Han'ın hakkı olan bâcı vermekte direnmişler ve Han'ın adamlarını yaralamışlardı. Bunların da kayıtları sicillerde vardı. Ayrıca Melek Ahmet Paşa'nın şehri kuşatması halinde suçsuz çoluk çocuk ve kadının ölebileceğini hatırlatıyordu. Han mektubunu hoş sözlerle ve affedilme temennisiyle bitirir. Mektupla birlikte mahkeme kayıtlarını da gönderen Abdal Han, kendisine atılan iftiralara inanılmamasını rica eder.⁴⁹⁹ Han'ın kalabalık bir ordusu vardı. Evliya'ya göre elli bin asker çıkartabilme gücüne sahipti. Ordu mevcudu Evliya'nın kaydettiği kadar olmasa da Bitlis Hanı'nın ciddi bir askeri gücü olduğu anlaşılıyor. Yerel bir idareci için kalabalık bir orduyu beslemek zor olsa da her biri bölgesel nüfuzlarını devam ettirmek, İstanbul tarafından dikkate alınmak ve saygınlarını korumak için buna ihtiyaç duyuyorlardı. Bunun yanı sıra eyalet veya sancaklardaki yerel kuvvetleri ve kapı halkını tam olarak

⁴⁹⁸ Evliya, c.4, s.126-127.

⁴⁹⁹ Evliya, c.4, s.129-130.

denetlemek kolay değildi ve çeşitli vesilelerle yerel askerler eşkıyalık faaliyetlerine destek veriyorlar veya bizzat kendileri eşkıyalık yapabiliyorlardı.⁵⁰⁰

Evliya Çelebi Melek Ahmet Paşa'nın Bitlis ziyaretinde Abdal Han'la tanışmış ve onun şahsına münhasır kişiliğinden etkilenmişti. Han da onun sohbetini sevmişti. Paşa şehirden ayrıldıktan sonra Evliya Han'ın isteği üzerine Bitlis'te üç gün daha kaldı. Han'ın sarayı, ilginç zevkleri ve hünnerleri Evliya'yı büyülemişti. Seyahatnamesi'sinde de ona duyduğu hayranlığı gizlemez. Evliya'nın hayranlığı isyanı anlatırken bile kendini gösterir. Bu durum Abdal Han ve Bitlis'e yapılan hareket anlatımına doğrudan yansımıştır. Hatta Melek Ahmet Paşa tarafında olmasına rağmen zaman zaman isyancıya hak verdiği yerler olduğu gibi bazı imalarla Abdal Han'ı aklamaya çalışmıştır. Evliya Paşa'nın yakın adamı olduğu için gelişmelerin merkezinde yer alıyordu. Han'ın suçlanması karşısında “han düşmanlarının” sevinçten oynadıklarını belirterek Abdal Han'a karşı yapılan bir komplo olduğu izlenimi verir.⁵⁰¹ Evliya'nın belirttiğine göre Paşa Han üzerine sefer düzenlemekte isteksiz durunca divanda hazır olan beyler buna karşı çıkmış ve Van'da toplanmış hazır askerle sefer için ısrar etmişlerdi. Evliya'ya göre Abdal Han suçsuzdur, onu kıskanan “fesatçı” ve “hasetçi” beyler Paşa'yı doldurup “şanlı”, “mazlum” ve “suçsuz” hanı asi edip savaşa sürüklemişlerdir. O “bozguncunun, çekemegin ve hilecinin” iftirasına uğramıştır.⁵⁰² Abdal Han'a karşı duyduğu yakınlık sebebiyle onu kötülemek, hakkında kötü şeyler söylemek istemiyordu. Aksine Han için methiyeler diziyor, tecrübeli, tedbirli ve uyanık olduğunu söyleyerek onu övüyordu. Bununla birlikte bu konuda Evliya'nın kafasının karışık olduğu söylenebilir. Bir taraftan Han'ın yüceliğini överken savaş sonunda Han'ın uğursuzluğu yüzünden suçsuz nice askerin can verdiğini söyler.⁵⁰³

Van'ın ileri gelenleri Abdal Han'ın sözlerine inanmamasını, Han'ın çoktan asker toplamaya başlamış olduğunu söyleyerek Paşa'ya sefere çıkmaya mecbur ettiler. Abdal Han'ın Melek Ahmet Paşa'nın davetini defalarca geri çevirmesini onun aleyhine bir

⁵⁰⁰ Bitlis sancağına bağlı askerlerini çevre vilayetlerde asayiş bozan eylemlerde bulunduğu birçok kayıt bulmak mümkündür. Mesela Diyarbakır beylerbeyine gönderilen 1568 yılına ait bir belgede Bitlis Han'ın idaresindeki askerlerin Diyarbakır'da eşkıyalık yaptığı belirtilmiş ve bu kişilerin haklarından gelinmesi emredilmiştir. Şahin, a.g.m., s.273.

⁵⁰¹ Evliya, c.4, s.127.

⁵⁰² “*Ammâ Allah âlim ü dânadır, ol hân-ı âlîşân âlüfte vü âşüfte hân-ı mazlûm bir şeyden haberi yok iken bir alây gammâz-misâller hân-ı bî-günâhı paşaya gamz ide ide cümle müfsidîn ü hâsidînler hâh-nâ-hâh hân-ı bî-günâhı âk edüp cenge âheng etdirdiler.*” Evliya, c.4, s.135.

⁵⁰³ Evliya, c.4, s.144.

durumdu. Savaş hazırlıklarına başlandı. Paşa Van eyaletine bağlı sancakbeylerin ve Kürt beylerine orduya katılmaları için emir gönderdi. Şehri iki taraftan kuşatmayı planlıyordu. Kendisi şehrin Van tarafından saldırıya geçerken Diyarbakır valisi de aynı anda şehrin diğer tarafından saldırıyordu. Paşa Diyarbakır valisine bir mektup yazarak askerini toplamasını ve Bitlis şehrine gelmesini söyledi. Van kalesinde de balyemez toplar, şahî toplar ve bütün mühimmat ve yiyecekler hazırlandı. Hepsi gemilere yüklenip Van gölünden karşı tarafa geçirildi.⁵⁰⁴ 5 Mayıs 1655’de Van’dan yola çıktılar. Yolda beyler paşaya tabiiyetlerini sunuyor ve askerleriyle orduya katılıyorlardı.

Evliya Çelebi Abdal Han’ın kuşatma için yaptığı hazırlıkları da ayrıntılarıyla anlatır. Ona göre Bitlis şehri çok sağlam bir şekilde tahkim edilmişti. Şehrin çevresine metrisler kazılmıştı ve metrislerde on bin adam hazır bekliyordu. Evliya bu metrisleri Kur’an’da geçen ve aşılması imkansız olan Sedd-i İskender’e benzetir.⁵⁰⁵ Ona göre Abdal Han’ın metrislerini “diller anlatıp kalemler yazamazdı.” O da denizde damla kadar anlatabilmişti. Bitlis’in Van tarafındaki Dehdivan dağlarının geçit yerlerine ve boğazlarına metris duvarları inşa ettirmişti. Buralara çok sayıda asker ve mühimmat yerleştirmişti. Rahova ovasına yani Osmanlı ordusunun olduğu tarafa bakan metrisler oldukça kuvvetliydi. Evliya buradan habersiz tek bir adamın dahi geçemeyeceğini belirtir. Ayrıca Bitlis’e giren derenin ağzı da yüksek duvarlarla kapatılmıştı. Dehdivan dağının zirvesinde de kale benzeri bir bina inşa edilmiş ve yüz elli tüfekli asker nöbet tutmaktaydı. Dağın diğer bir tepesinde de aynı yapıdan bulunuyordu ve asker burada da hazır bekliyordu.⁵⁰⁶ Evliya’nın bu hazırlıklarda ısrarla altını çizdiği şey Han’ın asker sayısıydı. Savunma hattını geniş bir alana yaymıştı. Bitlis yüzyıldır Han’ın ailesi tarafından yönetiliyordu. Bu sebeple Abdal Han bölgeyi iyi tanıyordu. Kalenin en zayıf yerlerini biliyor ve kuvvetlendiriyordu. Buna ek olarak yerel bağlantıları da güçlüydü. Birçok Kürt beyi Abdal Han’a katılmıştı ve bu Osmanlı tarafı için kötü bir haberdi. Bu beyler dağlar içinde saklanmışlardı. Osmanlı kuvvetlerinin yenilmesi halinde arkadan saldırıacaklardı. Özellikle İstanbul’dan atanan ve valisi olduğu şehirde isyan eden bir paşayla kıyaslandığında oldukça avantajlı bir

⁵⁰⁴ Evliya, c.4, s.131.

⁵⁰⁵ İskender Pala, “Sedd-i İskender”, *DİA*, c.36, İstanbul:2009, s.276.

⁵⁰⁶ Evliya, c.4, s.134.

durumdaydı. Hatta Evliya'ya göre Abdal Han'ın hazırlıklarından ve askeri becerisinden etkilenen Melek Ahmet Paşa Han'ın üstün başarılarını ikrar etmiştir.⁵⁰⁷

Melek Ahmet Paşa kuşatma için elli adet şahî topu ve altı parça balyemez topu hazırlatmıştı. Ordu kırk bin askerden oluşuyordu. Hüsrev Paşa Han'ına geldiklerinde Melek Ahmet Paşa tebdili kıyafetle ordunun durumunu teftiş etti. Daha sonra Han'nın yaptığı hazırlıkları bizzat kontrol etmek için şehrin yakınlarına gitti. Han'ın şehri çok iyi tahkim ettiğini görünce savunmayı kırmanın kolay olmadığını anladı. Yanındaki Kürt beyleriyle de görüşerek şehre nereden saldıracağına karar verdi. Ayrıca Diyarbakır beylerbeyi de askerle şehre arkadan saldıracaktı.⁵⁰⁸

Osmanlı cephesi için kuşatmadaki en büyük problem orduya katılmayan Kürt beyleriydi. Bölgedeki bazı Kürt beyleri az bir asker yollamış ama kendileri gelmemişti. Evliya'ya göre bunlar “günah savmak” için asker yollamışlardı.⁵⁰⁹ Ayrıca Han'a yardıma gelen altmış bin Kürt aşiretlinin Dehdivan dağında saklandığı ve gece Cehennem deresi tarafından gelerek orduyu basacağı yönündeki bilgi paniğe yol açtı.⁵¹⁰ Yardıma gelmeyen Kürt beylerinin tehlikesi devam ettiği Osmanlı askerleri çadırlarında hazır bekletiliyorlardı. Bölgede güçlü olan Kürt beylerini stratejik açıdan büyük bir önem taşıyorlardı. Hem bölgeye hakimlerdi hem de küçük gruplar halinde örgütlendikleri için hareket kabiliyetleri Osmanlı tarafına göre daha kolaydı. Paşa da bunları büyük bir tehlike olarak görüyor ancak şimdilik bir şey yapmıyordu.

Savaş hazırlıkları sürerken şiddetli bir sıcağın da etkili olduğu anlaşıyor. Melek Ahmet Paşa da yaşı sebebiyle sıcaktan etkilenmiş hastalanmıştı. Ancak yine de var gücüyle çalışmaya devam ediyordu.⁵¹¹ Bitlis tarafını da sıcaklık olumsuz etkiliyordu. Sıcak hava askerleri bezdirmişti. Abdal Han'ın yapmayı vaat ettiği ödemeyi az bulan askerler kaçmıştı. Ancak Han onları yakalatıp öldürtmüştü. Ayrıca Bitlis'te kıtlık yaşanıyor ve şehirdeki askerler Han'ın ambarını basıp zahireyi çalıp kaçmışlardı. Geride kalanlar da açlık çekiyordu. Osmanlı ordusunun hem Van tarafından hem de Diyarbakır tarafından geliyor olması da Han'ı ve halkı psikolojik olarak çok etkilemişti.⁵¹² Melek Ahmet Paşa

⁵⁰⁷ Evliya, c.4, s.135.

⁵⁰⁸ Evliya, c.4, s.135.

⁵⁰⁹ Evliya, c.4, s.139.

⁵¹⁰ Evliya, c.4, s.135.

⁵¹¹ Evliya, c.4, s.136.

⁵¹² Evliya, c.4, s.137.

da rakibini psikolojik olarak alt etmek için hamleler yapıyordu. Han’a gözdağı vermek için yetmiş yaylın ateşi ve altı balyemez ve dört şahi top atıldı. Evliya bu sesleri işiten Bitlis Han’ının ateşli sıtmaya yakalandığına dair haber geldiğini ifade eder.⁵¹³ Han’ın askerileri açlıktan kaçıp orduya sığınmaya başladılar. Paşa bunun bir hile olduğunu düşünerek ordu içinden Han askeri kellesi getirene bir at ve elli altın vaat etti. Evliya’ya göre o gece üç bin han askeri ordudan dağlara kaçtı.⁵¹⁴ Bitlis halkı da zor durumdaydı. Han’ın askerleri halka zulüm ediyor, evleri yağmalıyorlardı. Bu sebeple halk dağlara kaçmıştı.⁵¹⁵

Osmanlı ordusu şehri kuşattı ve kısa sürede şehir ele geçirildi. Abdal Han ise kaçtı. Askerler şehre girdiklerinde Melek Ahmet Paşa Osmanlı askerlerinin atlarının soluk gemlerine beyaz mendil asmalarını ve paşalı sarıklarının ikişer ucunu “taylesân-ı Muhammedi”⁵¹⁶ gibi sarkıtmalarını emretti. Burada amaç Han askeri ve Osmanlı askerini birbirinden ayırt etmektir. Bütün askerler sarıklarının parçalayarak kuşaklarına ve başlıklarının üzerine beyaz taylasanlar sarkıttılar. Evliya Han askerinin de Kürt askerleriyle aynı başlıkları giydiğini söylemektedir. İki tarafın askeri de Kızılbaş başları gibi alaca serbendler⁵¹⁷ ve şapık⁵¹⁸ giyiyorlardı. İki askerin karışma ihtimaline karşı paşa böyle bir önlem almıştı. Daha önce Defterzade Mehmet Paşa Üsküdar cenginde de benzer sebeplerden askerlerine yeşil bez bağlamıştı. Önlemlere rağmen yine de karışıklıklar yaşanmıştır. Savaş sırasında kasten ya da bilmeyerek Osmanlı askeri yine Osmanlı askerinin başını Paşa’ya Han askeri diye götürüp ödül almak istemiştir.

Evliya savaşı ve şehrin genelini gören bir perspektiften olayları anlatır. Savaşa tam olarak hakimdi. Bu sebeple askerlerin konumları, savaş düzeni tüm ayrıntılarıyla anlatır. Savaş meydanını hem ses hem de görüntüsüyle sinematografik bir üslupla canlandıran Evliya bütün ayrıntıları başarılı bir şekilde okuyucusuna aktarır. İsyancı Bitlis Hanı ile Van Beylerbeyi Melek Ahmet Paşa arasındaki savaşı bir anlatı olarak resmederken, Osmanlı

⁵¹³ Evliya, c.4, s.133.

⁵¹⁴ Evliya, c.4, s.137.

⁵¹⁵ Evliya, c.4, s.132.

⁵¹⁶ Taylasan başlıklara sarılan sarığın ucundan sarkan bez parçasıdır. Bunu sağ veya soldan sarkıtılması tarikatlar içinde ayırt edici bir özelliktir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, “Taylâsân” MEB, İstanbul:1972, s.426) Burada iki taraftan sarkıtılmasının emredilmesi bariz bir işaret olacağı düşünülmüş olmalıdır. Evliya, c.4, s.143.

⁵¹⁷ Serbend: Başa bağlanan veya sarılan bir tür giysi. *Kamus-ı Türki*, s.714.

⁵¹⁸ Şapık: Kürt ceketi, gömlek, Dankoff, a.g.e., s.218.

askerini “İslam askeri” olarak belirtmesi dikkat çekmektedir. Bu minvalde Melek Ahmet Paşa da akıllı ve tedbirli komutan olmasının yanı sıra dini hassasiyetleriyle de öne çıkan ve kafirle cenge giren bir İslam komutanı gibi tasvir edilir. Savaştan önce namaz kılar, orduya toplu dua ettirir, askerlere Fetih, Nasr, İhlas ve Fatiha surelerini okutturur.⁵¹⁹ Bu sırada manevi bir işaret olarak değerlendirilecek olaylar da yaşanır. Kurban edilen kırk adet koyundan, üçü başları kesildikten sonra ayağa kalkıp Melek Ahmet Paşa’nın atının önüyle sanki yol gösterir gibi Bitlis tarafına doğru yürümeye başlarlar. Askerler gördükleri manzarayı “rical-i gayb”ın kendileriyle birlikte oldukları şeklinde yorumlarlar.⁵²⁰ Bunun üzerine gülbang-ı Muhammedî çekilir, davul ve kudüm sesleri yeri göğü inletmeye başlar.⁵²¹ Buna karşılık Bitlis şehrinden de gülbang-ı Muhammedî sesleri gelmektedir. Evliya iki tarafın da İslam askeri olduğunu, ikisinin de “Allah Allah” dediğini belirtirken iki taraf arasında bir mukatele değil de sanki bir gösteri yapıyormuşçasına olan biteni şevk ve heyecanla izler. Onun için savaş meydanı, can alım ve satımın yapıldığı, cesaretin ve yiğitliğin sergilendiği bir pazar yeridir.⁵²² İki tarafa da övgüler dize ve sonunda Han askerinin “Hanefî müslümanların” kılıç yiyeceği olduğunu söyleyerek Melek Ahmet Paşa tarafındaki yerini de hatırlatır.⁵²³

Osmanlı güçleri şehri ele geçirdikten sonra Abdal Han’ın yerine oğlu Ziyaddin geçer ve yönetim yine aynı hanedanda kalır. Evliya Abdal Han isyanını tamamlasa da Bitlis’teki gelişmeleri de anlatarak okuyucusunun merakını giderir. Ona göre Melek Ahmet Paşa’nın Van beylerbeyliğinden azledilmesini fırsat bilen Abdal Han Bitlis’e geri dönmüştür. Çeşitli entrikalarla küçük oğlu Nuruddehr’i de kullanarak Paşa tarafından yerine tayin edilen oğlu Ziyaddin’i ve yakın adamları olan ağaları ortadan kaldırmıştır. Küçük oğlu

⁵¹⁹ Evliya, c.4, s.141.

⁵²⁰ Rical-i gayb: İslam kültüründe üçler, beşler, yediler olarak da bilinen ermiş velilerdir. Süleyman Uludağ, “Ricaü’ül Gayb” *DİA*, C.35, İstanbul:2008, 81-82.

⁵²¹ Evliya, c.4, s.141.

⁵²² “Netice-i kelâm cümle asâkir-i İslâm şehr-i Bitlis’in cânib-i erba’asın ta giceden piyâdeler gidüp ve rûz-ı rûşende deryâ-misâl asker gidüp şehri kat-ender-kat çevirüp cümle âmâde oldukları haberi Paşa’ya gelüp hemân kuşluk vaktinde sa’d sâ’at-i tâli’-i meymûnda bir kerre dahi Allah denilüp ceng-i harbîler çalınup işâret-i ma’hûde üzre Paşa kolundan kolomborna ve balyemezler ve Vanlı tarafından cümle şâhilere âteşler olup sadâ-yı Allah Allah kopup el-azametullah bu kadar top-ı kûbların gülleleri taşa, taşlar dahi başa isâbet edüp Hân meterislerinde sâbit-kadem olanlar bu kere târumâr u allak bullak olup yine ber-karâr olup anlar dahi derûn-ı dilden ve cân u gönülden bir gülbang-ı Muhammedî’ye rehâ buldurdular kim ka’r-ı zemînde hamele-i arz-ı bakarı ditredüp semâda kerrûbiyânlar vehm-nâk olup zirâ iki İslâm askeri, anlar da Allah Allah derler, bizim asker de Allah Allah derler. Bu bâzârın bey’ u şîrâsında hakîr dem-beste ve hayrân kaldım.” Evliya, c.4, s.141-142.

⁵²³ Evliya, c.4, s.144.

Nuruddehr ise abisini öldürdüğü için kısas gereğince bekletilmeden idam edilince kendisine rakip bırakmayan Abdal Han hanlık koltuğuna yeniden geçmiş ve 1665'e kadar Bitlis'i idare etmiştir. 1665 tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre, Han görevini kötüye kullanarak halkı perişan etmiş. Bu sebeple görevinden alınmış ve yerine oğlu getirilmiştir. Diyarbakır ve Van beylerbeylerine kaçan Han'ı yakalaması için emir gönderilmiştir.⁵²⁴ Abdal Han daha sonra yakalanmış ve idam edilmiştir.⁵²⁵

3.7. Celali Kara Abaza Hasan Ağa

17. yüzyılın en meşhur celalilerinden biri Abaza Kara Hasan Ağa'dır. Dönemin sadrazamı Melek Ahmet Paşa'nın azledilmesine giden süreçte Abaza Hasan'ın isyanın önemli bir rolü vardır. Evliya Çelebi Paşa'ya duyduğu yakınlık sebebiyle bu süreçle yakından ilgilenmiştir. Bu sebeple olayların tam göbeğindedir ve görgü tanığıdır. Olayları sadrazam sarayından yazar. Olayları anlatırken de sadrazam odaklı bir anlatı benimser. Amacı velinimetinin olaylarda suçu olmadığını kanıtlamaya çalışmak olsa da zaman zaman Melek Ahmet Paşa'yı da eleştirir. Evliya'nın Abaza Hasan Paşa'nın isyanını anlattığı metin iki parçadan oluşur. İlki Abaza Hasan'ın mansıbının elinden alındığında yaşanan hadiselerin anlatıldığı kısımdır. İkinci kısım Abaza Hasan'ın derdest edildiği olayları ihtiva eder. Evliya bu olayları nakleden kişi konumundadır.

Evliya Abaza Hasan Ağa'nın ilk isyanının görgü tanığıdır. Sadrazam Melek Ahmet Paşa'nın yanında olayları yakından takip etme imkanı elde etmiştir. Evliya burada isyandan daha çok velinimeti sadrazamın azil edilmesi sürecine odaklanır. Melek Ahmet Paşa'nın içinde bulunduğu baskı ortamını okuyucusuna aktarır. Paşa'ya baskı yapan zümreleri, hizipleri ve bunların hem isyanda hem de azledilme sürecindeki etkilerini açıklar. Bu kısımda dönemin diğer kronikleriyle benzer bilgiler verir. O da ocak ağalarının iktidarını sipahilerle olan çatışmalarına değinir. Verdiği bilgiler çoğunlukla azil sürecini etki eden faktörlerle ilgilidir. Evliya meseleyi Abaza Hasan'ın Yen-il

⁵²⁴ 1660-1664 Tarihli Ordu Muhimmesi, Sachsische Landesbibliothek-Staats-und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB) Eb. 387, vr. 152b-153a. (Aktaran: Alanoğlu, "Bitlis'e Han Olmak", s.327.)

⁵²⁵ Karwan Salih Waisy, "The Emirate of Bitlis in The Reign of Abdal Khan Bitlisi 1617-1668", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C.1, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s. 264.

Türkmen Ağalığına getirilişle başlatır ve Hasan Ağa'nın isyankar oluşunu yakın tanık olarak tüm ayrıntılarıyla anlatır.⁵²⁶

Sipahi zümresinden olan Abaza Hasan 1648 yılında Kara Haydaroglu'nu yakaladığı için Yeni-il Türkmen voyvodalığı kendisine ömrü boyunca mansıp olarak verilmişti.⁵²⁷ Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Abaza Hasan İstanbul'a gelerek yetmiş kese kalemiye ödedi ve beratını yeniledi. Sadrazamla vedalaşıp Üsküdar'a gitme niyetindeydi ki ocak ağaları Bektaş Ağa, Çelebi Kul kethüdası ve Paşa'nın kethüdası Kudde Ağa iş birliği yaparak Abaza Hasan'dan Türkmen ağalığını alıp Ak Ali Ağa'ya verdiler.⁵²⁸ Abaza Hasan buna sinirlenerek Üsküdar'a gitti. Oradan asker toplayarak tekrar Paşa sarayına geldi. Evliya da o sırada Kudde Ağa ile sarayda bulunuyordu. Evliya Abaza Hasan'ın geldiğini duyan Kudde'nin panikle korktuğunu söyler. Abaza Hasan doğruca Melek Ahmet Paşa'nın yanına gitti. Paşa'ya sitem ederek parasının alındığını kendisinin ise aşağılandığını söyledi. Son olarak da aynı aşirete mensubiyetini kast ederek “aşiret gayreti yok mudur” diyerek Melek Ahmet Paşa'nın kendisini himaye etmeyişini kınadı. Zira Melek Ahmet Paşa gibi Hasan Ağa da Abaza idi. Sadrazam “*Hasan Ağa! Bu sene eyle olur. Çok yerden ricâ etdiler. Senin yetmiş kisen yerine şimdi yüz kise verelim. Bu sene sabr eyle!*” dedi ve onu oyalayarak gönderdi. Öfkeyle çıkan ağa dışarıda Kudde kethüdayla karşılaştı. Tüm bunların onun işi olduğunu ama intikamını alacağını söyleyerek kethüdayı tehdit etti. O da “*Ey Kara Hasan! Her kansı taş katıdır, başını ana ur galan*” diyerek onu aşağıladı. Abaza Hasan çok öfkelenerek hançerini çıkartıp kethüdaya saldırdı. Çevredekilerin araya girmesiyle Kudde kurtuldu.⁵²⁹ Naima da benzer bir sahne aktarır. Ona göre Abaza Hasan sadrazamın bulunduğu mecliste şikayetlerini sıralamış, sadrazam sessizliğini korurken ocak ağaları Abaza Hasan'la tartışmışlardı.⁵³⁰

⁵²⁶16. yüzyıl sonlarından itibaren konargöçer teşekküller birer mukataa haline getirilerek vergilendirilmeye başlandı. Türkmen ağası da bu şekilde mukataa haline getirilen konar göçer aşiretlerin vergisini toplayan mültezimdi. Türkmen voyvodası ya da ağası Yeni-il Türkmen voyvodalığı da denilmektedir. Usta, a.g.m., s.51.

⁵²⁷ Evliya, c.3, s. 158. Naima'ya görev görev süresi üç yıldır. Naima, c.5, s.1309.

⁵²⁸ Evliya, c.3, s.158. Naima devlete hükmeden hırslı ocak ağalarının etkisiyle Türkmen Ağalığının Ak Ali Ağa'ya verildiğini söyler. Naima, c.5, s.1309.

⁵²⁹ Ocak ağalarının Türkmen Ağalığının Abaza Hasan'a verilmesine baştan beri karşıydı. Katip Çelebi'nin aktardıklarına göre ocak ağaları “haset edip” karşı çıkmışlardı. Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1049.

⁵³⁰ Naima'ya göre de Kudde ve Abaza Hasan arasında bir arbede yaşanmıştır. Abaza Hasan Sadrazam'ın huzurunda Deli Birader ile tartışırken Kudde kethüda araya girer ve sadrazamın huzurunda böyle davranılmamasını söyler. Hasan Ağa ise buna sinirlenir ve “*Bre bâzergân kıyafetli kumarbâz! Vekîlü's-saltanaya ahvâli söylemek neden ayıptır, ayıp odur ki mağlûb olduğunuz adamlara benim gibi bir*

Evliya'ya göre bu görüşme Hasan Ağa'nın isyan etmesinin fitilini ateşlemiştir. Paşa'nın yanından ayrılan Abaza Hasan Üsküdar'a geçerek buradaki hanlardan yanına asker topladı. Bunu duyan ağalar Abaza Hasan'ın öldürülmesi için Paşa'ya baskı yaptılar. Paşa istemeyerek de olsa katline emir verdi. Ağa'nın öldürülmesi için hazırlık yapılırken yakın bir dostu Abaza Hasan'ı durumdan haberdar etti ve Ağa kaçtı. Evliya ona haber veren kişinin kendisi olduğu yönünde bir iftira atıldığını söyler. Ancak yemin ederek bunun doğru olmadığını haberi veren kişinin annesinin aşiretinden Parmaksız Sefer Ağa olduğunu söyler.⁵³¹ Abaza Hasan İstanbul'dan kaçtıktan sonra İpşir Paşa ile ittifak yaptı daha sonra asker toplayarak düşmanlarının başlarının alınmasını istediler.⁵³²

Padişah ise bazı devlet adamlarının azlini isteyecek derecede ileri giden Abaza Hasan'ın öldürülmesini emreder. Evliya Çelebi'ye göre Melek Ahmet Paşa Abaza'nın ortadan kaldırılmasına isteksizdi. Bu hususta devlet erkanı arasında fikir olmadığı izlenimi verir. Evliya bu emri verenin padişah olduğunu söylese de padişah henüz dokuz yaşında bir çocuktur. Aslında bu kurum başkaları tarafından yönetiliyordu ve sadrazam bu kişilerle en azından bu konu için aynı tarafta bulunmuyordu ve açıkça muhalefet gösteremiyordu. Evliya sadrazama bile söz hakkı tanımayan bu kişi ya da kişilerin kim olduğu hakkında bilgi vermez. Ancak yeniçerilerin önemli bir rolü olduğu açıktır. Naima da isyanda yeniçeri ağalarının ciddi etkileri olduğunu aktarır.⁵³³ Paşa'nın "çok yerden rica ettiler" lafı da ciddi bir baskıya maruz kaldığını gösteriyor. İstememesine rağmen Abaza Hasan'ın öldürülmesine rıza göstermek zorunda kalmıştır. Ayrıca Paşa ocak ağalarının baskısıyla Evliya'nın masum dediği, Daşlık Mirza ve Hanife Halife adındaki iki sipahinin öldürülmesine de rıza göstermiştir. Naima da isim vermese de sadrazamın bir grup tarafından baskı gördüğünü ima eder. Ona göre Melek Ahmet Paşa "mağlup" olduğu

hizmetkârı pâymâl ettirmekle gadr u hayf irtikâb edersiz" dedi ve aynı Evliya'nın aktardığı gibi hançeriyle Kudde'nin üstüne yürür. Naima, c.5, s.1310.

⁵³¹ Evliya, c.3, s.158.

⁵³² Katip Çelebi İpşir ve Abaza Hasan birlikteliğinden bahsetmez. Ancak ona göre İpşir Paşa asinin üzerine memur edilmiş ancak aralarındaki dostluk sebebiyle bundan vazgeçmişti. Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1077. Evliya, c.3, s.159.

⁵³³ Naima'ya göre sipahiler ve yeniçerilerin arası açılmış ve sipahiler Abaza Hasan Paşa'yı birlikte hareket etmeye başladılar. Ocak ağaları düşmanları sipahilerle birleşen Abaza Hasan'ı İstanbul'dan uzak tutmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Abaza Hasan'a tekrar vilayetine gitmesi emredildi ancak o voyvodalığı ya da miriye geçen parası verilirse gideceğini söyledi. Bunun üzerine eksik olarak otuz bin kuruş kendisine verildi. Abaza Hasan haber göndererek "*bizi mahzun ve mağdur yollayıp ol vilayetleri acımazlar mı*" diye sorduğunda "*burdan kalkıp gitsinler isterlerse Anadolu'yu ateşe versinler*" diye cevap aldı. O da vebali boynunuzadır diyip cemiyetiyle Anadolu'ya doğru yola çıktı. Yolda ulufe almaya gelen sipahileri de yollarından çevirdi ve kendine katılmaya zorladı. Naima, c.5, s.1310-1311.

adamlar yüzünden, Abaza Hasan'ın hakkını koruyamamış, onurunu ayaklar altına almıştır. Yeniçeri grubu sonucu ne olursa olsun Türkmen Ağalığını elde etmek istiyorlardı. Çünkü Türkmen voyvodalığı oldukça iyi bir gelir kaynağıydı. Yüksek gelir getirmesinden dolayı padişah ve şehzade hassı oluyorlardı. Ayrıca celalilerin Anadolu'da çıkardıkları kargaşadan kaçan halk Türkmen köylerine sığınyor böylece gelirler daha da artıyordu. Bu yönüyle de oldukça kazançlı bir işti.⁵³⁴ Yeniçerilerin en önde gelen isimlerinden Bektaş Ağa için Türkmen voyvodalığının ayrı bir anlamı daha vardı. Eski yeniçeri ağası olan Bektaş Ağa şehrin neredeyse tüm iâşe ticaretini kontrol eden kişiydi. Şehrin et ihtiyacını karşılayan koyun tedarikini de elinde tutuyordu. O kadar güçlenmişti ki şehirdeki et fiyatlarını kontrol edebiliyordu. Koyun tedariki için Türkmen voyvodalığını istiyordu. Bu sebeple kendi adamı olan Ak Ali Ağa'nın bu göreve getirilmesini sağlamıştı.⁵³⁵

Evliya Çelebi Melek Ahmet Paşa'dan her zaman övgüyle bahsederken bu olayda farklı bir Paşa portresi çizer. Abaza Hasan isyanının ortaya çıkışı ve büyümesinde, sadaret mührünü elinde bulundurmasına rağmen iradesini ortaya koyamayan, suçsuz insanların ölümüne engel olamayan ve çevresindeki birtakım kişilerin etkisinde kalmış zayıf bir yönetici gibi tasvir etmiştir. Her ne kadar azil sürecini anlattığı kısımda, Melek Ahmet Paşa'yı aklamaya çalışsa da Abaza Hasan'a yapılan haksızlık konusunda kendisini eleştirmekten çekinmez. Naima da Evliya gibi sadrazamın Abaza Hasan'nın haksızlığa uğradığını bildiğini ama elinden bir şey gelmediğini söyler.⁵³⁶

Evliya Çelebi mazul sadrazam ile birlikte önce Özü'ye ardından da Rumeli eyaletine gitmiştir. Bu sebeple Abaza Hasan Paşa canibindeki gelişmelerden uzak kalmış ve akıbeti hakkında bilgi vermemiştir. İsyanın sonunda Abaza Hasan Paşa ve İpşir Paşa sonuç almışlar ve büyük oranda istediklerine kavuşmuşlardır. Katip Çelebi ve Naima'ya göre Melek Ahmet Paşa'nın azledilmesiyle sonuçlanan İstanbul'daki büyük isyandan sonra bazı sipahiler şehirden kaçarak Abaza Hasan'a katıldılar. Katılımlarla giderek büyüyen Abaza Hasan'ın kuvvetleri önce üzerine yollanan Katırcıoğlu'nu mağlup etti ardından Bursa üzerine yürüdü. Bu sırada İstanbul'dan giden araçlar taleplerinin yerine getirildiği

⁵³⁴ Usta, a.g.m, s. 65.

⁵³⁵ Usta, a.g.m, s.64.

⁵³⁶ Naima, c.5, s.1310.

ve ağaların cezalandırıldıklarını söyleyerek Abaza Hasan'ı ikna ettiler. Abaza Hasan'a Türkmen voyvodalığı, İpşir Paşa'ya da Halep mansıbı verilmesiyle isyan da sona erdi.⁵³⁷

1658 yılında Abaza Hasan ve İpşir Paşa'nın kalabalık ordusu tekrar Osmanlı yönetiminde bir kargaşaya neden oldu. Sadrazam Derviş Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra yeni bir sadrazam arayışı başladı.⁵³⁸ Bu makam için birçok kişi düşünöldü ama mühür İpşir Paşa'ya verildi. Evliya Çelebi'ye Anadolu'da ve Halep'te yaptığı usulsözlüklerin son bulması için sadaret kendisine verilmişti. Bu süreçte devlet idarecileri İpşir Paşa'nın isyan etmesinden çekiniyorlardı. Bu sebeple mühürü ona vererek İstanbul'a davet ettiler. Ama İpşir Paşa bunun bir hile olduğunu düşünerek payitahta gelmek istemiyor, oyalanıyordu. İpşir Paşa'nın Halep'ten İstanbul'a gelene kadarki süreç devlet idarecileri için bir hayli sancılı geçti. Evliya Çelebi de Melek Ahmet Paşa'nın sadaret kaymakamı olması sebebiyle gelişmeleri yakından takip etme imkanına sahipti. Hatta İpşir Konya ovasındayken Evliya Melek Ahmet Paşa'nın ulağı olarak yanına gitmiş ve Paşa'nın dostluk mektuplarını iletmişti. Tüm bu süreçte İpşir'in yanında Abaza Hasan Ağa bulunuyordu. Hatta Evliya Konya'da İpşir'le görüşmek istediğinde Hasan Ağa'nın misafirperverliğiyle karşılaşmıştı. İpşir ordusuyla Üsküdar'a geldiğinde yanında yine Abaza Hasan bulunuyordu. Evliya bu noktada önemli bir bilgi verir. Ona göre şimdiye kadar yaptığı usulsözlükler yüzünden cezalandırılmaktan korkan İpşir Paşa padişah'ın yanına giderken onu karşılamak için sarayına gelen aralarında Melek Ahmet Paşa'nın da bulunduğu devlet ricalini alıkoydu. Görüşme sonucunda eğer İpşir Paşa öldürölürse Abaza Hasan da rehin alınan paşaları öldürecekti. Evliya İpşir Paşa'nın sadrazam olma sürecinde Abaza Hasan'ın rolü vurgular. İkilinin her zaman beraber hareket ettiklerini söyler.

Evliya'nın Abaza Hasan'ın isyanıyla anlattığı ikinci kısım ise Köprölü Mehmet Paşa'nın Erdel seferi sırasında yaşanan hadiselerden oluşur. Evliya bu olayları nakleden kişi konumundadır. 1658 yılında Köprölü Mehmet Paşa, Erdel'e giderken büyük bir askeri güce sahip Abaza Hasan Ağa'yı da sefere çağırılmıştı. Evliya'ya göre yaklaşık 100.000 kişilik bir orduya sahip Abaza Hasan bu çağrıya icabet etmeyerek yeniden asi olmuştur. Sadrazam Köprölü Mehmet Paşa seferden döner dönmez bu işle ilgilenmeye başladı.

⁵³⁷ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1082. Naima, s.1363.

⁵³⁸ Naima da Abaza Hasan'ın Erdel seferine çağırıldığını ama gitmediğini söyler. Naima, c.6, s.1788, Evliya, c.5, s.119.

Hatta Evliya'nın söylediğine göre Abaza tehdidi sebebiyle sefer aceleyle getirilmiş ordu planlanandan önce seferden dönmüştü. Murtaza Paşa ve Gürcü Mehmet Paşa Abaza Hasan üzerine memur edildi. Karaman'da Ilgın ovasında Abaza Hasan Paşa Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek hazinelerine el koydu. Evliya'ya göre iki büyük paşanın ve yirmi iki beylerbeyinin hazinesini ele geçiren Abaza iyice zenginleşmişti. olmuştu. Murtaza Paşa ve Gürcü Mehmet Paşa'nın canlarını zor kurtardıkları bu mücadelede servetini, gücünü ve itibarını arttıran Abaza Hasan bu sefer yönünü İstanbul'a çevirdi.⁵³⁹

İstanbul'a doğru harekete geçen Abaza Hasan ve kuvvetleri yol boyunca büyük bir tahribat yaparak ilerliyordu. Kalabalık sekban gruplar köylere ve kentlere saldırıyor, halka zarar veriyordu. Evliya'nın dediklerine bakılırsa yüzbinlerce insan İran ve Bağdat'a kaçmıştı. Öyle ki yerlerini ve yurtlarını terk edenler sebebiyle Anadolu boşalmış ve bu yüzden Abaza Hasan'ın ordusu kıtlık çekmeye başlamıştı. Merkezden gönderilen emirlerle halk, kendilerini savunmaya ve hatta isyankarları öldürmeye teşvik ediliyordu. İstanbul'dan gönderilen fermanlar karşılık bulmuş, Abaza taraftarlarının baskın ve yağmalarından bıkan Anadolu Türkmenleri "Paşalı" avına çıkmışlardı. Anadolu'da iaşelerini temin edemeyen, Türkmenlerin takibatından nefes alamayan Hasan Paşa'nın askerleri isyan etmeye başladılar. Paşa da çareyi askerinin büyük bölümünü bırakarak Halep'e kaçmakta buldu.⁵⁴⁰ Halep serdari Hasan Paşa'nın daha önce Ilgın'da mağlup ettiği Murtaza Paşa'ydı. Murtaza Paşa asileri ilk önce sureten dostça karşıladı, ikramda bulundu, ziyafet verdi ve isyankarların güvenini kazandı. Sonunda bir Cuma günü şehrin kapılarını kapattırarak Abaza Hasan Ağa ve kapı halkını öldürttü. Evliya ev sahiplerinin "adam kırdıklarını" belirtir.⁵⁴¹ Halep halkının da desteğiyle gerçekleştirilen bu hadise Evliya tarafından katliam olarak nitelendirilmiştir.⁵⁴²

Evliya "gaza-yı ekber" diyerek bu katliamı onaylar ve Hasan Paşa'nın bunu hak ettiğini açıkça belirtir. Okuyucusuyla kurduğu diyalogda, kendilerine seslenerek neden Müslümanların öldürülmesine hamt ettiğini ve büyük gaza dediğinin açıklamasını yapar. Ona göre Abaza Hasan Erdel seferine katılmayarak büyük bir suç işlediği gibi Anadolu'da çıkardığı fesat yüzünden seferin de erken bitmesine yol açmıştı. Evliya Orta

⁵³⁹ Evliya, c.5, s.121.

⁵⁴⁰ Naima'nın verdiği bilgilere göre Abaza Hasan'ın sekbanlarını yakalamak için nefir-i amm emri verilmişti. Evliya, c.5, s.122.

⁵⁴¹ Naima Cuma vakti değil gece öldürüldüğünü yazar. Naima, c.6, s.1819.

⁵⁴² Evliya, c.5, s.127.

Macaristan'daki tüm kaleleri tek tek sayarak eğer Abaza Hasan isyan etmemiş olsaydı bunların hepsinin fethedilmiş olacağını iddia eder. Evliya isyanını anlattığı asi paşalardan en çok Abaza Hasan Paşa'yı eleştirir. Onun için ağır sözler söyler. Abaza Hasan Paşa ve askerlerinin kanlarının dereler gibi aktığını, domuz gibi öldürüldüklerini ve Halep şehrinin isyancıların "piş leşleriyle" kirlendiğini söyler. Bitlis Han veya Defterdarzade gibi paşaların isyanları için büyük ordular gönderilmiş, isyan sırasında reaya büyük zarar görmüştü. Buna rağmen bu gibi isyanların haklı tarafını da görmeye çalışan bir tavra sahipti. Ancak kafirle yapılan bir savaşın kaybedilmesi ya da onlara karşı kazanılacak bir zaferin kaçırılması onun için affedilmez bir durumdu.⁵⁴³

3.7.1. IV. Mehmet'in Celali Seferi⁵⁴⁴

Abaza Hasan Ağa'nın Halep'te öldürülmesinden sonra Anadolu ve diğer eyaletlerde başıboş kalan sekban ve sarıcaları kargaşaya neden olmuştu. Evliya Çelebi'ye göre Padişah IV. Mehmet Anadolu'ya bir sefer düzenleyerek "celalileri" ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.⁵⁴⁵ Padişah'ın İstanbul'dan Anadolu'ya geçme sebebi dönemin diğer kaynaklarında özellikle Abaza Hasan'ın askerlerini ortadan kaldırmak olarak belirtilmesi de Anadolu'da halkı rahatsız eden "celaliler" üzerine gidildiği söylenmektedir.⁵⁴⁶

Kalabalık orduya sahip bir celali lideri ortadan kaldırıldığında ya da devletle anlaşma yaparak isyanından vazgeçtiğinde mahiyetindeki askerler başıboş kalarak eyaletlerde büyük bir kargaşaya neden oluyorlardı. Örneğin 1603'de Deli Hasan celalilikten vazgeçtikten sonra Anadolu'da genel af ilan edilmiş ve celali askerlerin tamamı affedilmişti. Ancak genel af beklenen etkiyi yaratmadı. Sekbanlar şehir ve kasabaları kana buladı. Bunun üzerine 1603'de celali serdarı tayin edilerek Anadolu'ya celaliler

⁵⁴³ "Eğer "Niçün bir alay ümmet-i Muhammed'in katliyyün hamd edüp gazâ oldu dersin?" deyü su'âl edersen", Evliya, c.5, s.129; Naima da Abaza Hasan sebebiyle Erdel seferine yeterli önemin gösterilemediğini söyler. Naima, c.6, s.1788.

⁵⁴⁴ Seferin güzergahı, tarihi ve detaylı bilgiler için bkz. Şenol Çelik, "Evliya Çelebi'nin, Sultan IV. Mehmed ile Birlikte Katıldığı Bursa ve Çanakkale Boğazı Gezisi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.28, c.15, Aralık 2012, s.139-197; Evliya Çelebi bu seferi "İşbu sene bin altmış dokuz târîhi mâh-ı Receb'inde sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî ile Anadolu vilâyetlerinde celâliler üzre sefer-i hümayûn olup gittiğimiz konakları ve âsâr-ı acîbe ve garîbeleri menzil-be-menzil beyân eder" başlığı ile anlatır. Evliya, c.5, s.137.

⁵⁴⁵ Evliya, c.5, s.137.

⁵⁴⁶ Abdi Paşa sipahi ve yeniçerilerin yaptıkları toplantıda Anadolu'daki tüm celalilerin ortadan kaldırana kadar kılıçlarını bellerine indirmeyeceklerine yemin ettiklerini söyler. Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayı'ne'si*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, s.110; Naima ise Padişah'ın Anadolu'ya geçişi için özellikle bir sebep belirtmemiş ancak yol boyu celalilerin ve eşkıyaların öldürüldüğünü söylemiştir. Naima, c.6, s.1834-1836.

üzerine sefere çıkıldı.⁵⁴⁷ Balıkesir’de isyan eden İlyas Paşa da ortalıktan kaldırıldıktan sonra ona bağlı sekbanların Kütahya, Balıkesir, Manisa ve Kastamonu’da ele geçirilmeleri için Küçük Ahmet Paşa görevlendirilmiştir.⁵⁴⁸ İşte Abaza Hasan’ın ortadan kaldırılması da böyle bir etki yaratmış olacak ki Anadolu’ya bir sefer düzenlenme kararı alınmıştı. Ancak hem Evliya Çelebi’nin hem de diğer kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki yalnızca Abaza Hasan’ın sekbanları değil eyaletlerde huzur bozan, asilik yapan reaya ve ehl-i örf de cezalandırılmak istenmişti.⁵⁴⁹ Mesela Evliya’nın aktardığına göre bu seferde görevini kötüye kullanan bir sancakbeyi idam edilmiş ve bir kadıda suçlu olduğu halde ulemadan olmasından dolayı sürgün edilmiştir.⁵⁵⁰

Evliya Çelebi bu sefere sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın mahiyetiyle katılmıştı. Katıldığı diğer seferlerde olduğu gibi ordunun geçtiği güzergahı anlatmış, yol boyu yaşanan hadiselerle eserinde yer vermiştir. Evliya seferi Padişah’ın Üsküdar’a geçmesiyle başlatır. Ordu harekete geçmeden önce Üsküdar’da Padişah’ın otağı önünde imparatorluğun çeşitli yerlerinden tutulup getirilmiş Abaza Hasan’nın askeri olduğu söylenen kişiler idam edilmiştir. Bu durumu korkunç hatta canice olarak tasvir eden Evliya, öldürülen yüzlerce kişinin kanının sel gibi aktığını, kötü kokudan insanların rahatsız olduğunu belirtir. Akan kanlara konup kalkan sinekler insanların kıyafetlerine kan bulaştırıyorlardı.⁵⁵¹ Olayın ne kadar vahim olduğunu vurgulamak isteyen Evliya abartılı bir şekilde kan için toplaşan sinekler yüzünden güneşin kapandığını, gündüz vakti ortalığın karardığını söyler.⁵⁵² Öldürülenler o kadar çoktur ki gömülmeleri zor olduğundan cesetleri arabalarla taşınarak denize atılır. Bu bile çözüm olmayınca külfetten kurtulmak için bu sefer idam edilecek kişiler deniz kenarına yürütülür ve orada idam edilirler. Her şey Evliya’nın gözleri önünde olmaktadır. Hatta celalilerden biri elleri bağlı olduğu halde cellatlara saldırarak denize atlar. Cellatlar da adamı hemen denizde boğarak öldürürler. Olan bitene karşı isyan eden Evliya ise boğulan adamı denizden çıkartarak

⁵⁴⁷ Akdağ, a.g.e., s.405.

⁵⁴⁸ Yağcı, a.g.m., s.99,102.

⁵⁴⁹ Naima’nın verdiği bilgilere göre Abaza Hasan’ın Divan efendisi ve Şam emir’i-haccının kethüdası otağ önünde idam edilmiştir. Anadolu valisi Can Mirza Paşa, Parmaksız Ali Ağa ve Mirahür Hasan Ağa vilayetlerinde öldürülmüş kelleleri yine Üsküdar’da Padişah otağı önünde sergilenmiştir. Naima, c.6, s.1834-1835.

⁵⁵⁰ Evliya, c.5, s.142.

⁵⁵¹ Evliya, c.5, s.138.

⁵⁵² Çelik, a.g.m, s.172.

defnettirir.⁵⁵³ Üsküdar'daki bu kanlı manzara daha sonra Bursa'da da tekrarlanmıştı. Her gün kırk elli kişinin öldürüldüğünü söyleyen Evliya yerlerin insan kanıyla kıpkırmızı olduğunu ve yine Üsküdar'da olduğu gibi sineklerin orduyu istila ettiğini söyler. Burada öldürülenlerin de bedenleri arabalarla taşınarak Nilüfer nehrine atılmıştır.⁵⁵⁴

Evliya bu sefer sırasında yaşanan bu gibi hadiselerden etkilenmiş ve bunlara da anlatısında yer vermiştir. Ona göre celalilerle yapılan mücadele adaletle yürütülememiş ve isyanlar bastırılmak istenirken haksız yere masum insanlara da kıyılmıştır. Bu sebeple metinde gizli de olsa adaletsiz bir padişah imgesi vardır. Evliya kellesi uçurulan celalilerin kanlarının Padişah'ın üstüne sıçradığını belirtmesi⁵⁵⁵ ve “kan dökücü hükümdar”⁵⁵⁶ sözleriyle Padişah'ı eleştiriyordu. Seyahatnamesi'nde de Anadolu'dan Hasan Paşa'nın sekbanı olmakla suçlanan ancak masum olan kişilere yer verir. Pendik'te bir adam idam edilmeden önce Padişah'a yalvararak suçsuz olduğunu söylemiş ve vilayetinden durumunun sorulmasını istemişti. Ancak öldürülmekten kurtulamamıştı.⁵⁵⁷ Bursa'da Kara Recep isminde biri de Padişah'tan yardım istemiş ancak öldürülmüştü.⁵⁵⁸ Bir başka hadisede kendisinin seyyit olduğunu iddia eden bir adam sorgulanmadan idam edilmişti.⁵⁵⁹ Evliya göre soylu kişiler dahi Hasan Paşalı suçlamasıyla idam edilebiliyordu. İznik'te bir adam kendisinin soylu bir aileden geldiğini söylemesine rağmen öldürülmek istenmiş ancak cellatların kılıç darbeleri adamı öldürememişti. Bunun üzerine Padişah adamı sorgulamış kendisinin bir Uşaklı bir dergah ehli olduğu öğrenilmişti. Adamın dediklerine göre kendisi sekbanlarla dostluk kurmuş, güzel sesinin şöhretini duyan Abaza Hasan onu yanına getirtmişti. Kendisi iki defa kaçmış ama başarılı olamamıştı. Abaza öldükten sonra da çevrede sekbanlarla olan yakınlığı bilindiği için tutuklanmıştı. Adamı dinleyen Padişah söylediklerine inandı ve ihsanda bulunarak gitmesine izin verdi.⁵⁶⁰ Evliya Çelebi, Hasan Paşa'nın adamlarına yönelik yürütülen siyaseti acımasızlık olarak değerlendirmiş ve yaşananlar için örtük ve açık bir şekilde IV. Mehmed'i suçlamış ve onunla ilgili adaletsiz padişah bir imajı çizmiştir. Özellikle kellesi uçurulan celalilerin

⁵⁵³ Evliya, c.5, s.138.

⁵⁵⁴ Evliya, c.5, s.146.

⁵⁵⁵ Evliya, c.5, s.141.

⁵⁵⁶ Evliya, c.5, s.141.

⁵⁵⁷ Evliya, c.5, s.138-139.

⁵⁵⁸ Evliya, c.5, s.145.

⁵⁵⁹ Evliya, c.5, s.142.

⁵⁶⁰ Evliya, c.5, s.142.

kanlarının Padişah'ın üstüne sıçradığını belirtmesi ve Padişah için “kan dökücü hükümdar” ifadesini kullanmış olması onun padişaha yönelik eleştirel düşüncesini göstermektedir.⁵⁶¹

Evliya, İzmit'te yaşandığını iddia ettiği bir olay üzerinden padişaha yönelttiği eleştirilerin dozunu daha da artırmıştır. Ona göre IV. Mehmet, İzmit halkının kendisi için kesilen kurbanlardan hoşnut olmamış ya da yeterli bulmadığı için karşılık olarak elli celali kurban ettirmiştir. Evliya'ya göre Padişah'ın celalileri koyun yerine kurban etmesi halkı dehşete düşürmüştü.⁵⁶² IV. Mehmet'in avcılıkla şöhret bulmuş bir padişah olması hasebiyle, Evliya son olayda padişahın avcılığına gönderme yapmış ve padişahın av hayvanlarıyla celaliler arasında bir bağ kurduğu izlenimi oluşturmuştur.⁵⁶³ Av hayvanları ile celaliler arasında kurulan bağa başka bir hikayede de rastlanmaktadır. Yine sefer sırasında ava çıkan IV. Mehmet üç geyik avlamıştır. Otağın önü kurbansız kalmadı diye hamd eden Padişah diğer taraftan da celali kurban edemediği için hayıflanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bahçeden kiraz çalıp bir çocuğu yaralayan iki celladın idam edilmesi padişahın keyfini yerine getirmiş ve sevincini “*Hamd-i Hudâ, yine otağım önü kurbânsız olmadı. Bu sığınlar dağî ve yağî ve bâğî Celâlîdir*” cümlesiyle izhar etmiştir.⁵⁶⁴

Bu şekilde İstanbul'dan itibaren yol boyunca Anadolu'dan celali diye gönderilen insanlar idam edilmeye devam edildi. Pendik'te 200 kişi, Gebze'de Sivas'tan getirilen 70 kişi, Ağa iskelesinde Çorum'dan gönderilen 100 kişi, İzmit'te 70 kişi, Bursa'da 170 kişi, Ilıbat'ta İsmail Paşa'nın gönderdiği 300 kişi ve Akyeraltı menzilinde 50 kişi idam edilmiştir.⁵⁶⁵ Yakalanan celaliler içinde katliamdan kurtulan şanslı insanlar da vardır. Çanakkale'de Hasan Paşalı olarak tutuklanan iki yüz kişinin öldürülmeyip kürek cezasına çarptırılması Evliya'yı bir hayli sevindirmiştir.⁵⁶⁶

IV. Mehmet'in Celali seferinde dikkat çeken bir husus da toplanan tüfeklerdir. Evliya Çelebi, Anadolu'ya Celali teftişine tayin edilen İsmail Paşa'nın yakaladığı Celalilerle birlikte çok sayıda tüfek de ele geçirdiğini ve bunları seferde bulunan padişaha

⁵⁶¹ Çelik, a.g.m., s.174.

⁵⁶² Evliya, c.5, s.141.

⁵⁶³ Çelik, a.g.m., s.174.

⁵⁶⁴ Evliya, c.5, s.141.

⁵⁶⁵ Çelik, a.g.m., s.173-174.

⁵⁶⁶ “*hamd-i Hudâ katl olunmadan kaptanpaşaya teslim olup küreğe konu*”, Çelik, a.g.m., s.172.

gönderdiğini belirtir. Evliya'nın verdiği sayıya göre İsmail Paşa Anadolu'dan 4.000 tüfek toplamıştı.⁵⁶⁷

3.1.8. Daşnık Mirza ve Hanefi Halefi⁵⁶⁸

Daşnık Mirza ve Hanefi Halefi'nin isyanı ve akabinde idam edilmeleri Abaza Hasan Paşa'nın ilk isyanın içinde gelişen olaylar neticesinde vuku bulmuştur. Evliya'ya göre 1651'de Celali Kara Hasan'ın elinden alınan Türkmen voyvodalığı Ak Ali Ağa'ya geçmiş ancak Ali Ağa yaşanan gelişmeler sonucunda görevi üstlenmekten korkmuştu.⁵⁶⁹ Türkmen ağalığı boşta kalınca sipahilerden Daşnık Mirza ve Hanife Halife bu göreve talip oldular. Ancak Türkmen Ağalığını kendilerine bağlamak isteyen ocak ağaları buna karşı çıktılar ve bu ikilinin Abaza Hasan'a katılacağını iddia ederek sadrazam Melek Ahmet Paşa'ya baskı yaptılar. Daşnık Mirza ve Hanife Halife ise kendi aleyhlerinde yürütülen bu propagandalar üzerine korkarak Üsküdar'a kaçtılar. Bektaş Ağa'nın liderliğinde yeniçeriler de sadrazama gidip bu kişilerin İpşir Paşa'ya ve Abaza Hasan Ağa'ya katılmak üzere firar ettikleri yönündeki baskıları artırdılar. Melek Ahmet Paşa, başlangıçta bu iddialara inanmamış ve Abaza Hasan'a yapılanların Daşnık ve Hanife'ye de yapılmasını istemediği için peşlerine düşülmesine ruhsat vermemiştir. Ancak Daşnık Mirza ve Hanife Halife Üsküdar'dan ayrılarak 600 atlı ile İzmit Dilovası'na geçtikleri haberi ulaştığında, istemeyerek de olsa bu ikilinin yakalanarak öldürülmeleri için ferman çıkartmıştır.⁵⁷⁰

Sadrazam'dan izin alan Bektaş Ağa, Kara Çavuş ve Çelebi Kethüda, Daşnık Mirza ve Hanefi Halefi'nin peşlerine düştüler. Lefke ve Söğüt arasında Ahmet Bey Çeşmesi adında bir kırdı oldukları haberini aldılar. Şafak vaktinde basıp isyancıları kılıçtan geçirdiler. Hanife Halife ve Daşnık Mirza askerlerinden ayrı orman içinde çadırlarını saklamışlardı. Baskın yapıldığını gördüklerinde de kaçtılar. Daşnık Mirza ve kırk altı adamı kaçarken yakalandı. Hanife Halife ise yaralanmış ancak kaçmayı başarmıştı. Daha sonra o da

⁵⁶⁷ Evliya, c.5, s.147. Evliya'nın verdiği sayının gerçek ya da yanlış olduğunu ispat etmek güçtür. Ama Anadolu'da eşkiya ve tüfek teftişine çıkılması olağan bir durumdu. Aydın'da teftişe çıkan bir paşa 1.500 adet tüfek toplamıştı. İlgürel, a.g.m., s. 306.

⁵⁶⁸ Bu olay seyahatnamede iki farklı yerde anlatılır. İlk olarak birinci ciltte anlatılan olaylar fazla ayrıntı barındırmaz. Üçüncü ciltte ise Abaza Kara Hasan isyanının içinde gelişen olaylar şeklinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Evliya Çelebi üçüncü ciltte olayların görgü tanığıyken birinci ciltte böyle bir ayrıntı yer almaz.

⁵⁶⁹ Birinci ciltte 1650 yılında yaşanmıştır. Evliya, c.1, s.137.

⁵⁷⁰ Evliya, c.3, s.161.

yakalandı. Bağlanarak İstanbul'a götürüldüler. Yolda Bostancıbaşı köprüsünde asilerin hepsinin infaz edilmesi için emir gelince orada öldürüldüler.⁵⁷¹

Evliya bizzat katıldığını söylediği bu seferde gözlemlerinin yanı sıra kişisel görüş ve duygularını yansıtmak için bir hikaye de yer verir. Hikayede Daşnık Mirza'nın Ali ve Veli adında iki askeri anlatılır. Hikayede iki askerlerin şehit oldukları rüyayı görmeleri, okudukları acı maniler, sabah namazına kalkmaları ve şehit olmak için dua etmeleri Evliya'nın Daşnık Mirza ve Halife Hanife'nin suçsuz ve masum olduklarını vurgulamak için metine yerleştirdiği ayrıntılardır. Neticede iki asker Osmanlı güçleriyle yiğitçe savaşır ve "şehit olurlar."⁵⁷² Evliya Seyahatnamesi'nde bu kişilerin masum olduklarını ve suçsuz olarak öldürüldüklerini savunur. Melek Ahmet Paşa'yı da bu konuda eleştirir. Evliya'ya göre Paşa tıpkı Abaza Hasan'ın ilk isyanında olduğu gibi ocak ağalarının baskısına boyun eğmiş ve masum insanların ölümün sebep olmuştur. Katip Çelebi ise ikilinin gerçekten de Abaza Hasan'a katılmak için yola çıktıklarını söyler.⁵⁷³ Vakanüvis Naima da bu hususta Evliya gibi düşünmektedir. Her ikisinin de masum olduğunu söyleyen Naima, Daşnık Mirza'nın kendi vilayetine gittiği kanaatindedir. Ona göre eğer Abaza Hasan'a katılmak isteselerdi Sapanca tarafından gitmeleri gerekirdi.⁵⁷⁴

Evliya, Daşnık Mirza ve Hanife Halife'nin masum oldukları ve Melek Ahmet Paşa'nın ocak ağaları tarafından yanlış yönlendirildiği yönünde bir anlatı inşa etmişse de bu konuda kafası karışıktır veya kendisiyle çelişen ifadeler serdetmiştir. Çünkü bir yandan Daşnık Mirza ve Hanife Halife'nin masum olduğunu söylerken bir yandan da Melek Ahmet Paşa'nın somut delillerle hüküm verdiğini söyler. Evliya'ya göre sadrazam suçsuz iki sipahinin öldürülmesi sebebiyle İstanbul halkı tarafından dışlanmış ve görevinden aziledilmiştir. Naima'ya göre de Daşnık ve Hanife'nin öldürülmesi Melek Ahmet Paşa'nın halk tarafından dışlanmasına neden olmuştur.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ Evliya, c.1, s.137.

⁵⁷² Evliya, c.3, s.162.

⁵⁷³ Katip Çelebi, *Fezleke*, s.1078-1079.

⁵⁷⁴ Naima, c.5, s.1316.

⁵⁷⁵ Naima, c.5, 1318.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda mali ve idari alanda ciddi krizler yaşamıştır. Uzun süren savaşlar, artan vergiler, iklim değişiklikleri, timar sistemindeki aksaklıklar hem yöneticileri hem de halkı oldukça yormuştur. Bu krizlerin yol açtığı sorunlardan biri de eşkıyalık faaliyetlerindeki artıştır. Toprağı yetersiz gelen, geçim sıkıntısı çeken, talep edilen vergilerden mustarip olan, işsiz güçsüz kalan çok sayıda köylü yerini yurdunu terk ettiği gibi bir kısmı da eşkıyalara katılmıştır. Keza sık sık düzenlenen savaşlara katılmaktan yorulan, sefere çıkmak için ekonomik gücü yetersiz kalan, savaşlardan firar eden veya haksız yere esamisine el konulan eyalet askerleri de eşkıyalığı besleyen en önemli sebep olmuşlardır. Özellikle taşradaki beylerin kapılarında görev almış olan levend, saruca ve sekban gibi kapu halkı askerleri de idari, mali ve askeri kriz dönemlerinde isyan ederek eşkıyalara karışmışlardır. Ayrıca yüzyılın koşullarına paralel olarak gerçekleşen devlet düzenindeki değişim ve dönüşüm de kitlesel isyanlara zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla siyasi, mali ve toplumsal krizlerin yoğunlaştığı 17. yüzyıl, Osmanlılar açısından aynı zamanda isyan ve eşkıyalık yüzyılıdır.

Osmanlı arşivleri ve kronikleri 17. yüzyıldaki eşkıyalıkla zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Konuyla ilgili en önemli kaynaklardan biri de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir. Zira bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse tamamını dolaşan Evliya Çelebi eşkıyalarla karşılaşmış ve onların gündelik yaşamlarını gözlemlemiştir. Ancak bu seyahatname bir iki çalışma dışında eşkıyalık tarihi itibarıyla yeterince incelenmemiştir. Hâlbuki Evliya, yalnızca olayları anlatmakla kalmamış, bizzat tanık olduğu hadiseler üzerinden bize eşkıyaların giyiminden kuşamına, zihinsel yapılarından psikolojilerine kadar hemen her hususta çok zengin bilgiler vermiştir. Onun eşkıyaların dış görünüşleri, silahları, taktikleri, sosyolojik muhitleri, devletle ve halkla olan ilişkileri, tutum ve davranışları gibi oldukça özel konularda betimlemeleri ve tespitleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte Evliya, yol kesen haydut ve haramilerle celali adı verilen isyancı grupları tamamen birbirinden ayırmıştır.

Evliya Çelebi yol kesen eşkıyalar için coğrafyalara göre farklı isimler kullanmıştır. Anadolu'da "eşkıya", Balkanlarda "hayduk/haydut", Arabistan'da ise "urban" demiştir. Bunlar ekseriyetle dağlık ve ormanlık bölgelerde, kervanların gelip geçtiği yollar üzerinde, baskın yapabilecek mevzilerde faaliyet göstermektedirler. Eşkıyalar,

hayatlarını tehlikeye atmamak için yollarda gizlenerek, pusu kurarak, yolcuların durumuyla ilgili istihbarat toplayarak, taktikler kullanarak organize bir şekilde eylemlerini icra etmektedirler. Eşkîyalar ilk baskında tüfeklerle yolcuları korkutur ardından da kılıç ve hançerlerle işlerini tamamlarlardı. Çatışmalarda elde edilen ganimetler ise yerel bağlantılar aracılığı ile pazarlarda nakit paraya dönüştürülürdü. Devlet, bu tür eşkıyalarla mücadele ederken askeri gücünü kullansa da daha çok riskli ve ıssız bölgeleri mümkün olduğunca şenlendirmeye çalışıyordu. Keza yol güvenliği için kritik noktalara han ve kale gibi yapılar inşa ediliyordu. Evliya Çelebi, tanıştığı eşkıyalarla yakınlık kurup, yakından gözlemlediği için onların dağa çıkma ve hırsızlık yapmalarına empati ile bakmıştır. Ona göre eşkıyaların bir kısmı yaşam tarzı itibarıyla eşkıyalığı seçerken bir kısım da geçim derdinden bu yola düşmüşlerdir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki eşkıya anlatılarının büyük bir kısmı ise isyancı paşalarının etrafında toplanmış eşkıyalara dairdir. 17. yüzyılda pek çok Osmanlı paşası kalabalık ordular toplayarak devlete isyan etmiştir. Evliya Çelebi de eserinde bu isyanlara sıkça yer vermiştir. Abaza Mehmet Paşa, Celali Kara Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu ve Gürcü Nebi gibi yüzyılın öne çıkan isyancıları Seyahatname'de yer almışlardır. Evliya'ya göre isyanların esas sebebi, ümera arasındaki çıkar mücadeleleri ve hizip çatışmalarıdır. Evliya bu gibi isyanların büyük kısmında gözlemci durumundadır. Bizzat şahit olmadığı isyanlarda ise gözlemcilerden dinlediği bilgileri aktarmıştır. Olaylar yaşanırken devlet ricaline yakınlığı sebebiyle isyanların perde arkasını da bilmektedir. Hatta zaman zaman isyancıların arasında yer almış, asi paşalara ulaklık yapmıştır. Bazı isyanlarda ise asiler üzerine gönderilen orduyla birlikte hareket etmiştir. Evliya Çelebi, anlattığı her isyanı farklı bir üslup ve perspektifle hikâyeleştirmiştir. İsyân etmiş paşa eğer kendi hamisi ise metnini ona göre kurgulamış ve genellikle de paşasını savunan ve onu isyana götüren zorlayıcı faktörlere dikkat çeken bir anlatı kaleme almıştır. Ancak iki konuda Evliya Çelebi fevkalade hassastır: Birincisi eşkıyalar karşısında reyanın mağdur ve perişan olmasıdır. Bu durumda Evliya gözlemlerini sansüre tabi tutmadan açık veya üstü örtük bir şekilde eşkıyalara ağır eleştiriler getirmiştir. İkincisi ise Osmanlı Devleti'ni “kafir” devletler karşısında zor durumu düşüren, Osmanlı seferlerini akamete uğratan veya toprak kaybına sebep olan isyanlardır ki Evliya'nın bu durumdaki tavrı açıkça devletten yanadır.

KAYNAKÇA

Kaynak Kitaplar

83. *Numaralı Mühimme*, (1626-1628) Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara:2001.

Akkaya, Ziya. *Vecihi Devri ve Eseri*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, 1957.

Andreasyan, Hrand. "Abaza Mehmed Paşa". *Tarih Dergisi*, 17 (2011): 131-142.

Arslan, Mürvet. *Sipahizâde Ahmed'in Gazâvar-nâme-i Girit ve Zadre İsimli Eseri*, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Aybicin, Zeynep. *Katip Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul:2007.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.1, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul:2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.2, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 2. Baskı, İstanbul:2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.3, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:1999.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.4, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2001.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Revan 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.5, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2001.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.6, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2002.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.7, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2003.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, c.8, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2003.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmanın Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, c.9, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 1. Baskı, İstanbul:2005.

Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yarasimos, Hazırlayan: Ali Berktaş, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınları, İstanbul: 2006. Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara:2017.

Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrar Zeyli* (Tahlil ve Metin), haz. Nevzat Kaya, TTK, Ankara:2003, s.28-29.

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima II-III-IV-V-VI*, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara:2014.

Noyan, Bedri. *Veli Baba Menakıpnamesi*, Can Yayınları, İstanbul:1993.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1981.

Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, C.I, haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara:2003.

Zayıf Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz.Meltem Aydın, Demavend Yayınları, İstanbul:2015.

Zeyrek, Yunus. *IV. Murat'ın Revan ve Tebriz Ruznamesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:1999.

Araştırma Eserleri

Agoston, Gabor. “Tüfek”. *DİA*, c.41, İstanbul:2012, s.459-461.

Akbaş, Mehmet. “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kürtler ve Kürdistan”, *Artuklu Akademi*, 2015/2(1), s.43-58.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, YKY, İstanbul:2018.

Alanoğlu, Murat. “Bitlis’e Han Olmak’: Osmanlı Klasik Döneminde Bitlis Beyliğine Atanma Sürecine Dair Notlar”. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, c.1, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.319-334.

Alparslan, Mustafa. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kürtler*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014.

Arkeofili <https://arkeofili.com/iranda-2000-yillik-yeralti-sehri-ortaya-cikarildi/> erişim tarihi:12.05.2020, saat:00:18.

Armağan, A. Latif. “18. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller”. *Osmanlı Araştırmaları*, c.XX, İstanbul:2000, s.73-118.

Atalar, Münir. “Emir-i Hac”. *DİA*, c.11, 132-133.

Aycan, İrfan. “Haccac b. Yusuf es-Sekafi”. *DİA*, c.14, İstanbul:1996, s.427-428.

Bardakoğlu, Ali. “Eşkîya”. *DİA*, c.11, İstanbul:1995, s.465.

Barkey, Karen. *Eşkîyalar ve Devlet*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2011.

Batmaz, Eftal Şükrü. *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.

Baytimur, Suha Oğuz. *Osmanlı Devleti’nde Hapis ve Sürgün Cezaları*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011.

Beyazıt, Yasemin. “Evliya Çelebi’nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Han’ı Abdal Han”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Ağustos 2011, s.67-82.

Boratav, Pertev Nail. *Köroğlu Destanı*, Sevinç Matbaası, Ankara:1973.

Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara:1994.

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Leventler*, TTK, Ankara:2013.

Cırık, Hatice. *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu’da Yapılan Hazırlıklar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Cömert, Okan. “XIX. Yüzyılda Ege Bölgesinde Jandarmanın Eşkîya ile Mücadele Sorunsalı”. *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Yıl.5, S.11, 2009, s.33-50.

Çiftçi, Cafer. “Osmanlı –Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avârız Türü Vergi Yükünden Örnekler”. *Osmanlı Araştırmaları*, XX, İstanbul:2000, s.247-268.

Dankoff, Robert ve Semih Tezcan, “Seyahat-name’den Bir Atasözü”. *Evliya Çelebi Konuşmalar/Yazılar*, ed. Sabri Koz, YKY, İstanbul:2011, s.148-159.

Dankoff, Robert. *Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü*, çev. Semih Tezcan, YKY, İstanbul:2004.

Dankoff, Robert. *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, YKY, İstanbul:2010.

Darkot, Besim. "Erzurum". *İA*, C.IV, s.340.

Daşcıoğlu, Kemal. *Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul:2007.

Demirtaş, Hüseyin. *Celali İsyanları ve Canbolatoğlu Ali İsyanının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2018.

Dinçer, Ömer Faruk. "Mizal Köyü'nde Eşkıyalık". *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24, Bahar:2005, s.43-43.

Dönmezi, İbrahim Hakan. "Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadı Algısı". *Milli Folklor*, Yıl:25, S.95, 2012, s.122-134.

Emecen, Feridun. "Askeri Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar". *Çağın Sıradışı Yazarı: Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, YKY, İstanbul:2009, s. 137-146.

Emecen, Feridun. "Bir Seyyahın Güvenliği: Silahlar". *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, MEDAM, İstanbul:2013, s.227-233.

Emecen, Feridun. "Salih Paşa". *DİA*, EK-2, İstanbul:2016, s.465-467.

Ertaş, Mehmet Yaşar. "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasında Yönetim Sorunu". *Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler*, c.6, TTK, Ankara:2014, s.198-220.

Ertaş, Mehmet Yaşar. "18. Ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri". *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, Samsun:2009, s.147-161.

Ertaylan, İsmail Hikmet. “Varvarî Ali Paşa”. *TDED*, c.II/3-4, İstanbul:1948, s.155-170.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi*, 5. Kitap 2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul:2010.

Eyice, Semavi. “Kale”. *DİA*, c:24, İstanbul:2001, s.234-242.

Faroqhi, Suraiya. “Krizler ve Değişim”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul:2006.

Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:1995.

Gemici, Nurettin. “Evliya Çelebi ile Hac Yolculuğu”. *Diyanet Dergi*, c.45, S.3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, s.77-102.

Genç, Mehmet. “İltizam”, *DİA*, c.22, İstanbul:2000, s.154-158.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomik*, Ötüken, Baskı:13, İstanbul:2016.

Göçer, Lütfü. *16. ve 17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul:1964.

Gökalp, Haluk. “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî”. *İlmi Araştırmalar*, S.22, 2006, s.111-134.

Gökpinar, Bekir. “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Bitlis ve Çevresinin Rolü”. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Cilt I, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.211-220.

Griswold, William J. *Anadolu’da Büyük İsyan*, çev. Ülkü Tansel, Kırmızı Yayınları, İstanbul:2011.

Günay, Vehbi. “Evliya Çelebi’nin Gözlemlerine Göre Anadolu’da Eşkıyalar ve Celaliler”. *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2002, s.135-154.

Gündüz, Tufan. “Safeviler”. *DİA*, c.35, İstanbul:2008, s. 451-455.

Hallaçoğlu, Yusuf. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”. *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul:1981, s.123-132.

Hobsbawn, Eric. *Eşkıyalar*, Agora Kitaplığı, çev. Osman Akınhay, İstanbul:2011.

Imber Colin. *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul:2006.

İbn Battuta Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, c.II, çev.A. Sait Aykut, YKY, 2. Baskı, İstanbul:2004.

İbrahim Hakan Dönmez, “Evliya Çelebi’ye Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadı Algısı”, *Milli Folklor*, Yıl:25, S.95, 2012, s.122-134.

İlgürel, Mücteba. “Abaza Paşa”. *DİA*, C.1, İstanbul:1988, s.11-12.

İlgürel, Mücteba. “Celali İsyanları”. *DİA*, c.7, İstanbul:1993, s.252-257.

İlgürel, Mücteba. “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahların Yayılışı”. *Tarih Dergisi*, Sayı:32, 1979, 301-318.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, Eren Yayıncılık, İstanbul:2006.

İnalcık, Halil. “Adaletnameler”. *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II/3-4,1965, s.49-142.

İnalcık, Halil. “Timar”. *DİA*, c.41, İstanbul:2012, s.168-173.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul:2017.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, İstanbul:2004.

Karademir, Zafer. *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul:2014.

Karagöz, Mehmet. "17. Asrın Sonlarında Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.16, S.2, 2006, s.373-402.

Kılıç, Orhan. "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler". *OTAM*, S:10, Ankara:1999, s.119-137.

Kırlı, Hacer. *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.

Kozanoğlu, Hülagü. *Anadolu'da Suyun İzi*, ASKİ, Ankara:2013.

Küçük, Salim. "Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri". *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol:3/10, Kış:2010, s.420-427.

Küpeli, Özer. "Evliya Çelebi'nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2(Kış 2011), s.69-97.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri(1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul:1993.

Luggatım sözlük, <http://www.lugatim.com/s/PO%C5%9EU> erişim tarihi: 11.03.2020, saat:14.31.

Luggatım sözlük, <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fayak> erişim tarihi:11.03.2020, saat:16.18.

Metin Kunt, "Siyasi Tarih(1600-1789)". *Türkiye Tarihi 3*, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul:2014, s.19-72.

Meydan-Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 5. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul:1990, s. 58.

Müderrişoğlu, Mehmet Fatih. “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”. *DİA*, c.37, İstanbul:2009, s.364-366.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul:1967.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul:1987.

Özbilgin, Mehmet Öcal. *Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2003.

Özgün, Tunç ve Özdemir. “Bir Çatışmanın Denklemi: Çakırcalı Mehmet Efe’nin Başarısında Yatak ve Pusu Faktörü”. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S.8, (2021/Kış), s.57-84.

Öztürk, Selda. *Mühimme Defterleri’nde Bolu Sancağı ve Bolu’da Eşkıyalık*, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2010.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, MEB, İstanbul:1993, s.323.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB, İstanbul:1972.

Pala, İskender. “Sedd-i İskender”. *DİA*, c.36, İstanbul:2009, s.276-277.

Pala, İskender. “Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler”. *Tuz Kitabı*, ed.. Mesut Şen, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul:2004, s.145-152.

Pierce, Leslie P. *Harem-i Hümayun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:1996, s.327.

Piterburg, Gabriel. “Abaza Mehmet Paşa’nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti”. *Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyan ve Ayaklanma*, ed. Jane Hathaway, çev. Deniz Berkay, Alkım, 2007: İstanbul, 25-42.

Sarıcaoğlu, Fikret. “Melek Ahmed Paşa”. *DİA*, c.29, Ankara:2004, s.42-44.

Solucak, Ali Rıza. *Konya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketi (1640-1675)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.

Sönmez, Erdem. “Celaliler ve Üç Evliya Çelebi”. *Kebikeç*, S.33, 2012, s.87-110.

Şahin, Elmas. “İngiliz ve Türk Edebiyatında Eşkîya Geleneği: Robin Hood ve Köroğlu”. *Folklor/Edebiyat*, c.9, S.36, 2003/4, s.133-147.

Şahin, Tahsin. “16. Yüzyılın Sonlarından, 17. Yüzyılın Ortalarına Bitlis’te Eşkîyalık ve Şiddet” *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Cilt I ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s.265-278.

Şahin, Tahsin. *Celali Kuşatması Altında Bursa*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.

Şen, Mesut. “Tuz Kelimesi Üzerine”. *Tuz Kitabı*, ed., Mesut Şen, Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul:2004, s.17-27.

Şirin, İbrahim. “Evliya Çelebi’nin Günümüz İl Sınırları İçerisinde Kullandığı Güzergah ve Seyahatname’de Buna Dair Sorunlar”. *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, ed. Metin Ekici, Turan Gökçe, Ege Üniversitesi, İzmir:2013, s.81-135.

Temizkan, Abdullah. “Evliya Çelebi’nin Kimlik Algısı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2(Kış 2011), s.1-12.

Terzi, Mustafa Zeki. “Mızrak”. *DİA*, c.30, İstanbul:2005, s.3-4.

- Tezcan, Nuran. “‘Seyyah-ı Alem’ Evliya Çelebi’nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomar Bölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması”. *Evliya Çelebi Konuşmalar/Yazılar*, ed. Sabri Koz, YKY, İstanbul:2011, s.236-249.
- Tıraş, Mehmet. “Kahramanmaraş’ta Günübirlilik Rekreasyon Alanına Bir Örnek: Başkonuş Yaylası”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, C:13, S:20, Ocak, 2008, s.35-43.
- Turan, Osman. “Selçuklu Kervansarayları”. *Belleten*, X/39 (1946), s.471-496.
- Türkay, Nazira Karaçay. *Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa Zeyl-i Fezleke*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Uluçay, M. Çağatay. *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul:1944.
- Uludağ, Süleyman. “Ricaü’ül Gayb”. *DİA*, C.35, İstanbul:2008, s.81-83.
- Usta, Onur. “Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”. *Kebikeç*, 33/2012, s.49-86.
- Uzun, Efkan. *XVII. Yüzyılda Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması ve Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c.III, TTK, 6. Baskı, Ankara:1982.
- Ünal, Mehmet Ali. “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri”. *X. Türk Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, V. Cilt, TTK, Ankara:1994, s.2211-2220.
- Ünal, Mehmet Ali. “XVII. Yüzyılda Sinop’a Göç”. *Geçmişten Günümüze Göç*, c.1, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun:2017, s.713-722.
- Üner, Mehmet Emin. *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, Yalın Yayıncılık, İstanbul:2009.

Waisy. Karwan Salih. “The Emirate of Bitlis in The Reign of Abdal Khan Bitlisi 1617-1668”. *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C.1, ed. Mehmet İnbaşı, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara:2019, s. 243-264.

White, Sam. *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Alfa Yayınları, İstanbul:2013.

Yağcı, Zübeyde Güneş. “Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir’de İlyas Paşa İsyânı”. *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, Samsun:2017, s.89-108.

Yazar, Turgay. “Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu”. *Bilig*, sayı:42, Ankara: Yaz/2007, 1-33.

Yetkin, Sabri. *Ege’de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

Yılmaz, Yusuf ve Yahya Kadioğlu. “Küçük Buzul Çağı, Kuraklık Ve Diğer Coğrafi Olayların Celali İsyânları Üzerindeki Etkileri”. *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 7, Sayı 12, Şubat 2017, 267-288.

Yiğit, İler. Musa Salan, “XVI. Yüzyıl Çerkes Kasabası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi”. *Turkish Studies*, 8/6, Spring, 2013, s. 825-852.

Yiğit, İlker ve Esra Oruç. “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkîyalık ve Mekan(1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), 2020, s.29-43.

Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Akçağ Basım Yayım, Aksaray:2019.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ümmügülsüm Kayğusuz	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1. Mehmet Yaşar Ertaş, Ümmügülsüm Kayğusuz, “Rekabet ve İhtirasın Gölgesinde Başarısız Bir Kanal Projesi: 1591’de Koca Sinan Paşa’nın Sakarya Nehri’ni Marmara’ya Bağlama Teşebbüsü”, <i>Geçmişten Günümüze Sakarya</i>, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Mükerrerrem Bedizel Aydın, Arif Bilgin, Sakarya:2018, s.203-232.	